

ЎЗБЕК АДАБИЁТИ ДУРДОНАЛАРИ

84(55)6

Х-71

ЎТКИР
ҲОШИМОВ

ИККИ КАРРА ИККИ – БЕШ

• ҲАЖВИЙ ҚИССА •

**Kitob shu yerda ko‘rsatilgan muddatdan
kechiktirilmagan holda topshirilishi shart**

Ilgarigi berilmalar miqdori _____

--	--

ЎТКИР ҲОШИМОВ

ИККИ КАРРА ИККИ – БЕШ

Ҳажвий қисса

**„О'QITUVCHI“ НАШРИЁТ-МАТБАА ИЖОДИЙ УЙИ
ТОШКЕНТ – 2018**

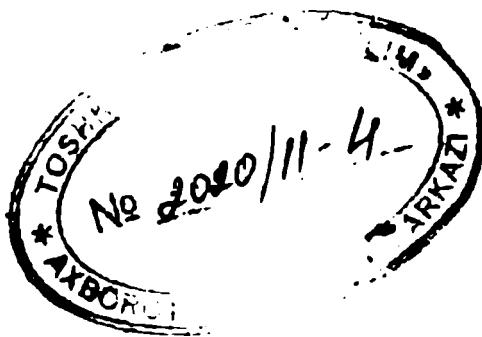
УЎК: 821.512.133-31

КБК 84(5Ў)6

Х 71

Элимизнинг атоқли ва ардоқли адиби, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ўткир Ҳошимовнинг „Баҳор қайтмайди“, „Дунёнинг ишлари“, „Икки эшик ораси“, „Тушда кечган умрлар“ каби салмоқли қисса ва романларини, юзлаб жиддий ҳикоя ва бадиаларини мутолаа қилган китобхон ларзага тушади, кўп саҳифаларни ўқиганида кўзига ёш келади. Ўткир Ҳошимов серқирра адиб. Унинг ўнлаб ҳажвий ҳикоялари, комедиялари ичак узди ҳангомаларини ўқиган ва томоша қилгандга дилингиз равшан тортади, беихтиёр қаҳ-қаҳ уриб куласиз.

Адебнинг мазкур ҳажвий қиссасида ҳам воқеалар кескин юмор остига олиниб, ғоят ҳаётий акс эттирилган. Асар ўқувчига жуда кўп билим ва тарбия бера олишига ишонамиз.

© Ў. Ҳошимов

© „O'qituvchi“ НМИУ, 2018

ISBN 978-9943-22-189-5

БИРИНЧИ БОБ

КАСАЛЛИК ТАРИХИ

— Э, дўхтиржон! Қийнаб нима қиласиз, одамни! Айтяпман-ку, соппа-соғман! Раҳмат, яхши даволадинглар. Эсингиздами, банинага келган кунларим, бир лунжим оқиб тушган нондек осилиб ётувди. Оғиз — ёмғирда қолган ўчоқ! Кўлим билан тўғрилайман, деб харчанд уринаман, қани жойига келса, тағин қийшайиб қолади, хумпар! Кўзнинг ҳам биттаси катта, биттаси кичкина эди! Мана, ҳаммаси бип-бинойи! Энди, дўхтиржон, бизга жавоб берсангиз... Нима? Яна сўрайсиз-а? Жиноятчисан, деб терговчи сўроқ қилса, жиннисан, деб дўхтирлар сўроқ қилса... Нима қилай, ахир? Кимга айтай додимни!

А? Ҳеч қанақа касал бўлган эмасман! Болалигимда ҳам, ундан кейин ҳам... Ангина-мангина, қизамиқ-пизамиқ — биронтаси бизга йўлаган эмас! У ёғини сўрасангиз, беш ёшга тўлгунимчаям яланғоч юрганман! Нима? Ҳа, қишдаям!

Бир куни десангиз, қаҳратон қишда ҳовузнинг музини ёриб, ичига тушиб олганман. Дадам велосипед олиб бераман, деб ваъда қилмагунча, ҳовуздан чиқмаганман. Ўшанда онам „Вой, энди нима қилдим, болажоним ўлиб қолади“, деб чирқиллагани эсимда... Балоям урмади... Қайтага маза қилдим: яланғоч одам эркин нафас олади-да, тўғрими? Одамнинг ҳамма жойи нафас олиши керакми, ахир? Тўғрими-йўқми? Қолаверса, инсон боласи ўзини-ўзи чиниқтириши керак. Ҳа, ана энди ўзингизга келдингиз, дўхтиржон! Раис бува ҳам доим шунақа дерди. Айтган гапини маъкулласам: „Ана энди ўзингга келдинг, Кўшовой, ақлинг тошни ёради“, дерди.

Оббо! Яна ўша саволми? Айтяпман-ку, умрим бино бўлиб грипп бўлган эмасман, томоғим оғримаган,

ичкетар бўлмаганман. Тошни есам, қум қилиб юбораман!

А? Авариядаям қолган эмасман! Жўрам Шодивой билан бир марта авария қилишимизга сал қолган-у, Худонинг ўзи бир асраган.

Нима? Йиқилишга-йиқилганман! Ёнфоқдан! Қир учидан! Ўзиям ёнфоқмисан-ёнфоқ эди-да! Ёнфоқ-ку томорқада эди. Аммо шунақанги тарвақайлаб кетгандики, томорқадаги дарахтнинг сояси кун тиккага келгунча ҳовлимиzinинг ярмисини қоплаб ётарди. Пахтага дори сепадиган самолёт қишлоғимиз устидан учиб қолса, ҳовлимиzinинг тепасига келганида вариллаб, ҳаволаб кетарди. Бир сафар пастроқ учган экан, битта қаноти узилиб ёнфоғимизнинг шохига илиниб қолган. Ўн кунгача даканг варракка ўхшаб лапанглаб турган. Темир шапка кийган одамлар осмон баравар нарвон келтириб, амаллаб тушириб олишган. Мен ана ўша ёнфоқнинг қир учидан йиқилиб тушганман. Нима? Неча ёшдалигимни қаёқдан билай? Хуллас, ҳали мактабга бормаган пайтларим эди-да!

Фира-шира эсимда. Томсувоқ бошланган кезлар эди. Томсувоқни биласизми? Ҳа, яшанг! Томорқадаги худди ўша ёнфоқ тагидан лойхандақ қазиб, сомон босишиди. Лойни сомонга аралаштириб роса қоришиди. Дадам шимининг почасини қайириб, лойхандаққа кирди. Ҳашарчиларнинг пақирига пайдар-пай лой солиб турибди. Ҳашарчилар зипиллаб ташиб турибди. Э, дўхтиржон, сиз билмайсиз! Қишлоқ жойда ҳашар деса, ҳамма ёпирлиб келаверади. „Қаёққа, нимага“, деб суриштириб ўтириш — номардлик бўлади. Хуллас, ҳовлимиzinга тумонат одам тўпланди. Қарасам, башанг кийиниб олган ўзим тенги бола ёнфоққа кесак отяпти. Шунақанги дўмбок, шунақанги думалоқ болаки, хўппа семиз қўёнга ўхшайди. Отган кесаги том баравар кўтарилса, ўла қолай! „Ҳой, кимсан?“ десам, йифламсираб, „ёнфо-оқ“ дейди. Чаққонлигимни бир кўрсатиб қўйгим келди. Кафтимга туфлаб туриб, ёнфоққа тирмашганим эсимда. Мехмон болани ёнфоқ билан сийлай қолай, деб маймундек типирчилаб, дарахтнинг қир учига чиққаним

ҳам ёдимда. Ёнғофимиз ҳам хўп мева солган экан ўзи! Ҳар биттаси олмадек келади жонивор! Тағин ғуж-ғуж. Энг юқоридаги шохни силтаганимни биламан. Бир маҳал қарасам... Телевизорда кўрсатадиган сувга шўнфувчилар бор-ку, ўшанга ўхшаб лойхандақقا калла ташлаб тушяпман. Оёқ-қўлларимни жуфтлаб олганман, денг. Ҳали тушяпман, ҳали тушяпман, қани лойхандақقا етсам! Бир маҳал „шўлқ“ этган овозни ўзим ҳам эшитгандек бўлдим. У ёғи эсимда йўқ. Кейин айтиб беришди. Лойхандақнинг қоқ ўртасига бошим билан санчилиб қолибман. Дадам ишга қизиқиб кетиб сезмабдиям. Ҳатто бир-икки марта кетмоннинг орқасини жуфтлашиб турган оёғимга қоқиб, лойини тозалабди. Қозиқ деб ўйлаган-да! Анчадан кейин чарчаб „перекур“ қипти. Носқовоғини товонимга уриб-уриб, тагидаги ёпишиб қолган носини кўчирмоқчи бўлган экан, қитифим келиб, оёғимни типирлатиб қолибман. Қитифим ёмон-да! Отам турган жойида тахта бўпқопти. Ҳамма ёқ қий-чув бўлиб кетибди. Кўплашиб лойхандақдан сууриб олишибди. Ювиб-тараб, мундай қарашса, бошим тарс ёрилиб кетганмиш. Мен бўлсам йиғлаш ўрнига кулиб ётганмишман. Тўғрисини айтайми? Ўшандан бери ҳеч йиғламаганман. Нуқул куламан. Ўшандаям онам „Вой, болажоним, сенга нима бўлди“, деб йиғлаганида кулиб тураверибман. Сал-пал эсимда бор, негадир ўшанда онам кўзимга иккита бўлиб кўринди. Овози битта-ю, ўзи иккита.

— Тирикмисан, болажоним! — деди овози битта, ўзи иккита онам.

— Тирикман, эналар! — дедим илжайиб.

Кейин бошимга отам эгилди.

— Нима бўлди, Кўшовой?

Негадир дадамнинг кўзи тўртга бўлиб кўринди.

Ўнг қўлимнинг тўртта бармоғини диккайтирдим.

— Кўзларингизга қўлларимни тиқиб олайми?

Дадам хуркиб, ўзини орқага ташлади.

Йўқ, уч кун ичида ҳеч нима кўрмагандек ўйнаб кетдим. Дадам жўраларига мақтанди: „Бизнинг ўғил маладес! Тегирмонга тушса бутун чиқади!“

Ҳа, айтмоқчи, ўша куни уйимизга меҳмон келди. Худди ўша — „ёнғоқ“ деб йиғламсираган дўмбоқ бола. Оти — Шодивой экан. Буни қарангки, Шодивой отасини бошлаб кепти. Раис буванинг ўғли экан. Раис бува қўлимга зарқофозли ишқалад берди.

— Шодивой билан қиёматли жўра бўлларинг! — деди.

Майли, Шодивой билан жўра бўлсам, бўларман-у, ўша кундан бошлаб ғалати одат чиқардим. Бир қарсангиз, миям, тракторчи қўшнимиз Турсунбой аканинг пат-патига ўхшаб қарсиллаб ишлаб кетади, бир қарсангиз, ҳеч балога ақлим етмайди. Устига-устак, тағин битта айбим бор: лоф-қоғ билан гапирмасам, кўнглим жойига тушмайди. Ўзимдан бир ёш кичкина Жу деган синглим бор. (Оти Мавжуда, мен уни „Жу“ дейман). Масалан, дадам синглимга дўппи олиб келса, кўчага чиқиб, шовқин соламан.

— Дадам Жуга тўртта дўппи олиб келди!..

Сигиримиз туғса, яна кўчага югураман.

— Суюнчи беринглар! Сигиримиз учта туғди! — бу ёғиниям бир зумда тўқиб ташлайман. — Иккитаси урғочи, учинчисиям урғочи!

Бирпасда онамнинг рўмоли саккизта, дадамнинг этиги ўн тўртта, ўзимнинг ботинкам ўн олтига бўлди! (Кошки ботинка кийсам!)

Турсунбой акамнинг мотоцикли битталигини биламан. Аммо бутун қишлоққа хабар тарқатиб келдим: „Турсунбой аканинг олтига пат-пати бор!“

Кечқурун Ойсара янгам бизникига чиқиб, онамга ҳасрат қилди.

— Кўшвой тушмагур ҳамма ёққа Турсунбой ака олтига пат-пат сотовлди, деб гап тарқатибди. Опажон, ўзи янги рўзғор бўлсак. Шу битта пат-пат ўлгурниям Раис бува олиб берди: куёвингиз яхши ишлагани учун. Билмаганлар, булар битиб кетган экан, демайдими? Болангизни тийиб қўйинг, опажон!

Ойсара янгамни яхши кўраман. Онамнинг айтишича, қишлоғимиздаги энг сулув жувон шу эмиш.

Жамоа хўжалиги кутубхонасида ишларкан! Шунақа-ку, янгамнинг гапи менга ёқмади. Ҳозир қалтак ейман, деб чўчиб турган эдим, ундан бўлмади.

Онам бепарво қўл силтади.

— Бола-да, ўргилай келин, бола! Нима қипти, ўғирлаб опти демабди-ку. Яхшилигинги зни ошириб, ёмонлигинги зни яширса ёмонми!

Энамни шунақанги яхши кўриб кетдимки, кечкурун дадам ишдан келиши билан мақтандим.

— Дада-чи, дада, энам бугун сизга уч қозон палов дамлаб қўйдилар!

Онам, хурсанд бўлиш ўрнига, дадамга ҳасрат қилди:

— Бу тентагингиз қачон одам бўлади-а, номусга ўлдирияпти-ку! Бир ҳафта олдин сигиримиз учта туғди, деб ҳаммага айтиб чиқсан эди. Бугун Ойсара келин ҳасрат қилиб чиқди. Бечораларнинг битта пат-патини олтида деб гап тарқатибди.

Қараб турсам, дадамнинг ўнг лунжи учяпти. Кошки, одатини билмасам! Лунжи уча бошладими, жаҳли чиқсанни шу!.. Аслида дадам менга ҳам, Жутаям бирон марта қўл кўтарган эмас. Онамнинг айтишига қараганда, отам уруш битай-битай деб турганида фронтга кетган экан. Ўша ёқдан шунақа баджаҳл бўлиб қайтган эмиш. Тўйдан кейин менинг битта акам, яна битта опам туғилибди-ю, акам чилласи чиқмай, опам ёшига тўлмай ўлибди бечора. Шунинг учун „Кўша-кўша фарзанд кўрайлик“, деган ниятда бизга Кўшоқвой деб от қўйишган экан. Болани яхши кўргани учун дадам бизни уришмас экан.

Ўша куниям дадам лунжи учиб-учиб қўйди-ю, барibir койимади.

— Ўғлим, — деди елкамга қоқиб. — Одам бошқа нарсада адашса майли, лекин ҳисобда адашмаслиги керак. Мен — буғалтирман-ку, биламан-ку. Мана, сендан кичкина синглинг мактабга қатнаяпти. Эрта-индин сен ҳам борасан. Қани, айт-чи, йигирмани-йигирмага қўшса, қанча бўлади?

— Эллик! — дедим ўйлаб ўтирмай.

— Дард! — Дадамнинг жаҳли чиқиб кетди. Ўнг лунжи пайдар-пай уча бошлади. — Мисол учун, сенда иккита йигирма тийинлик бор. Пахта пункти ёнида ўтирадиган Раҳмон пистачидан семичка олмоқчисан. Бир истикон пистичка йигирма тийин турди. Икки истикони қанча бўлади?!

Раҳмон пистачидан семичка олавериб пишиб кетганман.

— Қирқ тийин! — дедим ишонч билан.

— Бўпти-да, ўғлим! — Дадам қувониб кетди. — Ҳисобда адашиб бўлмайди. Адашсанг, ўзингга жабр қиласан!

— Адашмасам-чи?

Қизиқ, дадамнинг лунжи тағин учди.

— Ундаям жабр бўлади, — деди хўрсишиб. — Раис, ҳисобдан адашмаганим учун ёмон кўряпти-да мени. Унга ҳисобни билмайдиган ҳисобчи керак.

Дадамнинг гапини унча тушунмадим. Лекин мактабга боргунча ҳисобни бинойидек ўрганиб олдим. Кўшиш, кўпайтириш... Айниқса, пул ҳисобини...

Тўғрисини айтсам, ўшандаям лоф-қоф билан гапириш одатим қолмаган экан. Мактабга борган биринчи кунимоқ шу дардим қўзиб қолди.

ИККИНЧИ БОБ МАКТАБГА КИРИБ ОЛДИМ

Мактабга онам қўлимдан етаклаб олиб борди. Гулзор ҳовлининг икки томонидаги қатор-қатор оппоқ хоналардан бирига кирдик.

Чиройли кийинган, сочини силлиқ тараган бир қиз стол ёнида ўтирган экан. Лип этиб, ўрнидан турди.

— Мана, Мұхаббатхон, сизга яна битта ўқувчи олиб келдим! — деди онам илжайиб.

Ўқитувчи опа бошимни силади.

— Вой, қандоқ яхши... Бу — Мавжуданинг... — шундай деди-ю, бир менга, бир онамга қараб, анграйиб қолди. Чамаси, тойлоқдек бўйимни кўриб ҳайрон бўлди: мен Жунинг укасиманми, акасиманми?

— Акаси! — деди онам тушунтириб. — Сал тоби йўқроқ эди.

Ўқитувчи опа яна бошимни силади. Фақат бу гал қоқ икки паллага бўлинганида томорқадаги ўқариқдек чукур из қолган бошимга бармоғининг учини тегизиб кўя қолди.

— Ажаб қипсиз! — деди кулишга уриниб, ўзи куляпти-ю, афти худди йифлаётган одамнига ўхшайди.

— Фамилиянг нима, болакай? — деди менга юзланиб.

— Салимил! — дедим бақириб.

— Салимовми? — У столдаги каттакон дафтарни очиб, тез-тез ёзди.

— Отинг?

— Кўшовой!

— Кўшоқвой дегин... Яхши. Ёшинг нечада?

Худди шу пайт эски дардим қўзғаб, лофт-қоф билан айтиш касалим тутиб қолди.

— Ўн беш.

Ўқитувчи опа бир чўчиб тушди. Кўзимга хавотирланиб қараб қўйди. Онам думбамни шу қадар ачитиб чимчиладики, илжайиб қўйдим.

— Мұҳаббатхон! — деди онам кулимсираб. — Кўшоқвой ҳазиллашди, ўзи шунаقا ҳазилкашроқ бола. Тўққиз ёшга тўлди.

Ўқитувчи опа яна йиғламоқдан бери бўлиб кулди.

— Шунаقا денг... Майли. Мавжуда қизимиз пишиқ, — деди онамга. — Аъло ўқияпти. — Кейин мендан сўради. — Бошқа сингилларинг ҳам борми?

— Бор. Ўнта!

Ўқитувчи опанинг пастки лаби осилиб кетди. Оғир-оғир киприк қоқиб, онамга узоқ тикилиб қолди. Чамаси, тўққиз йилда ўн иккита бола туқсан хотинни биринчи марта кўриб турган бўлса керак.

Онам думбамни чимчилашдан иш чиқмаслигини пайқади шекилли, биқинимни ўймалаб олди. Қитифим келганидан ҳиринглаб кулиб юбордим. Ўқитувчи опа тоҳ онамга, тоҳ менга қараб, қисқа-қисқа нафас ола бошлади. Кўлидан ручкаси тушиб кетди.

- Қўшоқвой, — деди қўрқа-писа. — Дадангиз?..
- Иккита! — дедим шоша-пиша.
- Нима?
- Иккита!

Шу гапни айтганимни биламан! Онам уч қадам орқага тисарилди. Эскирган чит кўйлагининг ўнг енгини шимарди-да, юзимга чунонам тарсаки тортиб юбордики, хонадаги деразалар жаранглаб кетди.

Юзим оғриганидан эмас, кулгим қистаганидан кўчага отилдим.

— Тўхта, ер юткур! — Онам кетимдан чопди. — Тўхта, жувонмарг!

Тўхтаб бўпман! Ҳаллослаб, дадамнинг олдига чопдим. Биламан, дадам жамоа хўжалиги идорасида каталакдек хонада чўт қоқиб ўтиради.

— Дада, — дедим илжайиб. — Энам мени келисоп билан урди. Ўн марта урди. Юз марта урди!

— Кўявур, ўғлим, — деди дадам мени юпатиб. — Энанг сени келисоп билан урган бўлса, мен ҳам уни ураман! Ёмон ураман!

Ўша куни дадам айтганини қилиб, онамни кечаси билан уриб чиқсан бўлса керагов! Нега деганда, онам эрта билан сақич чайнаб, очилиб-сочилиб, минғиллаб ашула айтганча, ҳовли супуриб юрганини кўрдим. Эрталаб дадам ўз қўли билан етаклаб мактабга олиб борди-ю, директор билан гаплашиб, мени ўқишига „жойлаб“ қўиди.

УЧИНЧИ БОБ БИЗНИ СИНФДА ҚОЛДИРАДИГАННИНГ БОШИ ЎНТА!

Буни қарангки, биринчи кунданоқ Шодивой билан битта партада ўтириб қолдик. Ҳов ўшандада, уйимизда томсувоқ бўлган куни „ёнғоқ“ деб йиғламсираган, Раис бува „Икковларинг қиёматли жўра бўлларинг!“ деган Шодивой билан. Қуёндек юмшоққина, дўмбоққина Шодивой билан.

Иккаламиз биринчи партада ўтирган эдик, ўқитувчи опамиз мени таниб қолган эканми, фамилиямни айтиб, койиди:

— Салимов! Орқа партага ўт! Бўйингни қара! Орқангда ўтирганлар доскани кўролмай қолади-ку!

Бизга барибир! Орқага ўтсак ўтаверамиз-да! Менга деса деразага ўтқазиб қўймайдими!

Энди ўрнимдан тураётган эдим, Шодивой билагимга осилди.

— Опа... — деди йиғламсираб, — Қўшоминам бирга ўтираман!

— Сен кичкинасан-ку!

— Бирга ўтираман... — Шодивой яна йиғламсиради.

Ўқитувчи опамиз иккиланиб қолди. Мен олдинда ўтирсам, бошқалар доскани кўрмайди, Шодивой орқага ўтса, у ҳеч нимани кўролмай қолади.

— Билгандарингни қил! — деди опамиз зарда билан.

Кейин журнални очиб йўқлама қила бошлади.

— Алимов! (Қаранг, Шодивой жўрам билан фамилиямиз ҳам уйқаш. Уники — Алимов. Меники — Салимов.)

— Мен! — Шодивой бурнини торта-торта ўрнидан турди.

— Бақоев!

— Мен!

— Ваҳобов?

— Мен!

Бора-бора йўқлама „С“ ҳарфига келди.

— Самадов!

— Мен!

— Салимов!

— Биз! — дедим ўрнимдан сакраб туриб.

Ўқитувчи опамизнинг қоши чимирилиб кетди.

— „Биз“ эмас, „мен“ дегин, Салимов! — деди тушунтириб. — Синфимизда битта Салимов бор. Уям бўлса сенсан! Тушундингми?

— Тушундим!

Опамиз қайтадан ўқиди.

— Салимов!

- Биз!
- Вой, қанақа боласан ўзи? Сен биттасан! Салимов Күшоқвой! Нега „биз“ дейсан?
- „Биз“ дейманми, „мен“ дейманми, нима иши бор! Ўқиши қойил қылсам бўлдими?

Ростини айтсам, ўқиши боғладим! Ўзбек тили, табиат — ҳаммасини дўндираман! Расм чизишдан бир марта „беш“ ҳам олдим. Фақат математика масаласида ўқитувчим билан ҳеч келишолмаймиз!

Опамиз ҳамма қатори мениям доскага чақиради.

- Қани айт-чи, Күшоқвой, иккини иккига қўшса қанча бўлади!

— Беш! — дейман бақириб.

Синфдаги болалар хаҳолаб кулади. Ўқитувчи опа икки чаккасини чанглаб жойига ўтириб қолади.

- Күшоқвой! — дейди жиғибийрон бўлиб. — Масалан, сенинг қўлингда тўртта олма бор...

— Ёнғоқ! — дейман бақириб.

— Нима?

— Мен олма емайман. Ёнғоқ яхши.

— Бўпти! — Ўқитувчи опамиз уф тортади. — Сенда тўртта ёнғоқ бор. Иккитасини менга бердинг...

— Йўқ!

— Нима?

— Ёнғофим ўзимга керак. Сизга бермайман!

— Мен мисол учун айтяпман, Салимов! Айришни мисол қиляпман, тушундингми?

— Айришни билмайман! — дейман мен ҳам зарда билан.

— Кўшишни яхши кўраман.

— Бўпти! Сенда олтига ёнғоқ бор эди. Мен тўртта кўшдим. Ҳаммаси қанча бўлади?

— Ўн битта!

— Күшоқвой! — Ўқитувчи опамиз қайтадан тушуниради.

— Мана қараб тур...

— У бармоқларини букиб санашга тушади.

— Бир, икки, уч, тўрт, беш, олти... Яна тўрттасини

қўшамиз. Демак, етти, саккиз, тўққиз, ўн... Кўрдингми? Ҳаммаси қанча бўлди? Ўнтами?

Ўнта бўлганини ўзим ҳам биламан. Лекин ҳеч бўлмаса, битта қўшиб айтмасам, ақалли жиндек лоф қилмасам, бўлмайди-да, нима қилай?

— Ўн битта!

Болалар яна хаҳолайди. Ўқитувчи опамиз астойдил ялинади:

— Жон, Қўшоқвой! Ўнта дея қол.

— Ўн бир.

...Папкамни кўтариб уйга киришим билан онам сўрайди:

— Неча баҳо олдинг?

— Олти! — дейман илжайиб.

Синглим ёмон-да!

— Қани, ака, кундалигингизни бир кўрай! — деб папкамни титкилади.

— Эна! Акам учта „икки“ опти!

Онам шавла юқи капгирни бошимга ўқталади.

— Нима хунар кўрсатдинг яна, ярамас?

— Олти олдим!

...Онам ота-оналар мажлисига кулиб кетади-ю, қовоқ-тумшуғи осилиб қайтади.

— Қачон одам бўласан-а? — дейди зор қақшаб. — Ҳеч бўлмаса, синглингдан уялсанг бўлмайдими? Сендан бир синф юқорида ўқийди. Ҳамма баҳоси — беш...

Дадам келганида мени ёмонламайди-ю, ҳасрат қиласади:

— Шу... Ўғлингизга ҳайронман-да, дадаси... Бошқа дарслардан бинойидек ўқиркан-ку, ҳисобни билмасмиш...

...Биринчи синфни-ку амаллаб битириб олдим. Иккинчига кўчганимда ўқитувчи опамизнинг тоқати тоқ бўлди шекилли, дарсдан кейин мени олиб қолиб тайинлади:

— Бугун кечқурун отангни олиб келмасант, мактабдан ҳайдатиб юбораман.

Кечқурун ота-бала бошлишиб, директорнинг хонасига кирдик. Мактабимизнинг директори похол шляпа

кийиб юрадиган қоп-қора одам. Қорни жуда ғалати. Худди кетма-кет бир эмас, иккита тарвуз ютганга ўхшайди. Қорнининг тепа қисмида тахминан менинг бошимдек, пастрофида ўртача қозондек тарвуз тиқилиб қолган...

Эшикдан кириб борсак, директоримиз у ёқдан-бу ёққа бетоқат юриб турган экан. Икки қадам ташлайдида, тўхтаб қолади. Уч қадам юради-да, тағин дам олади. Қорнидаги тарвузлар бир-бирига урилиб ичини оғритса керак-да.

Дераза олдида ўқитувчи опамиз ўтирибди. Қовоғи солиқ. Кириб келганимизда менга қарамади ҳам. Дадамнинг ҳурмати учун ўрнидан туриб, салом берди. Аммо ўша заҳоти яна қовоғини солиб олди.

Директоримиз негадир йўталиб қўйди. Дадам билан кўш қўллаб кўришди-да, қорнини силади.

— Ҳа-а-а-й! — деди чўзиб. — Сиз, Салимжон ака, ҳурматли одамсиз. Биз сизни жуда яхши кўрамиз, мактабимизга кўп ёрдам қилгансиз. Ремонт-пемонт, шипир-мипир, ўтин-кўмир дегандек... Лекин... — у жуда чукур ўйланиб қолди шекишли, яна қорнини силади. (Чамаси ақли қорнида, йўқ, қорнининг ўзида эмас, ичидаги қўшалоқ тарвузларда бўлса керак.) — Бу Кўшоқвойнинг ўзлаштириши чатоқ-ку.

Шунаقا дейишга деб қўйди-ю, яна пайдар-пай қорнини силай бошлади. Назаримда юзиям ёришиб кетгандек бўлди.

— Йўқ, Салимжон ака, биз Кўшоқвойни ёмон демаймиз, ўзи зўр бола. Интизоми дуруст, зеҳни ўткир. Қайси куни ҳўрзунинг расмини чизган экан. Кўриб ҳавасим келди. Ўзиниям худди тирикка ўхшатворибди, азamat! Э, отангга раҳмат, девордим!

Директоримизнинг гали иликдек ёқиб кетди. Маза қилиб илжаяётгандим, ўқитувчи опамиз дик этиб ўрнидан турди.

— Кечирасиз-ку, — деди негадир қизариб-бўзариб. — Салимов математикадан — ноль! Иккинчи синфга аранг кўчирдик. Шу кетиши бўлса...

— Энди, Мұҳаббатхон, сизам қизишманг-да, синглим. — Директор инсофга чақиргандек қисқагина йўта-

либ қўйди. — Бола — ёш. Вақт-соати билан ўрганиб олади...

Вой-бў, ўқитувчи опамнинг жаҳли шунаقا ёмонлигини билмаган эканман.

— Ўрганиб олади-и? — деди овози ингичкалашиб. Икки юзи шунағанги қизариб кетдики, бирор бехосдан гугурт чақиб юборса, лов этиб ёниб кетгудек аҳволда эди. — Қачон ўрганади? Қачон? — У энтикиб қолди. — Яхши, — деди дадамга қараб. — Кўшоқвойга битта савол берсам майлими? Боғча боласиям биладиган савол...

Мундай қарасам, дадам директорга, директор дадамга тикилиб турибди. Иккаласидан ҳам садо чиқадиган эмас.

— Майли, — дедим отамнинг ўрнига ўзим жавоб бериб. Аниқ сезиб турибманки, ҳозир қўшиб ҳисоблаш касалим қўзғамаяпти. Ақлим, Турсунбой аканинг патпатидек қарсиллаб ишлаб турибди.

— Марҳамат! — ўқитувчи опам тантана билан гоҳ директорга, гоҳ дадамга, гоҳ менга қараб олди. — Икки карра икки қанча бўлади?

— Тўрт.

Дадам билан директор ярқ этиб ўтирилишди. Йўқ, менгамас, ўқитувчи опага. Ўқитувчи опам, негадир кўзимга узоқ тикилиб қолди. Бир-икки ютиниб қўйди.

— Беш карра беш? — деди нафаси ичига тушиб.

— Йигирма беш!

— Тўққиз карра тўққиз?

— Саксон бир!

— Саккиз карра ўттиз уч?

— Икки юз олтмиш тўрт.

Ўқитувчи опамнинг ранги қув ўчиб кетди. Директоримизнинг ичидаги тарвузлар бир-бирига пайдарпай урила бошлади, шекилли, қорни ўзидан-ўзи лапиллаб кетди.

— Етмиш учдан ўн саккизни айирса-чи? — деди ўқитувчи опам. Ҳайронман, бу сафар овози шу қадар хоргин, шу қадар йиғламсираб чиқдики, саволини зўрға эшилдим.

Айтяпман-ку, мен айиришни билмайман. Фақат күпайтиришни қойил қиласан. Навбатдаги саволга нима дейиши билмай турган эдим, жонимга директор оро кирди.

— Бўлди! — Директорнинг овозиям жаранглаб кетди. Ўқитувчи опамизга қараб, қўлини пахса қилди. — Ҳамма саволингизга мендан яхши жавоб бериб турибди-ку! Тағин нима керак? Нега қийнайсиз болани?

Ростини айтсан, ўқитувчи опамга раҳмим келиб кетди. Ҳудди мўъжизага дуч келгандек, нуқул ғалати илжаяди. Оғзи ланг очилиб қолган.

Директоримизнинг қорни шитоб билан лапиллай бошлади. Шунақанги лапилладики, ўзиям тисарилиб бориб-бориб мoshранг мовут қопланган узун столга думбаси билан урилди, орқаси озор чекди шекишли, афти буришиб кетди.

Чамамда ўқитувчи опамиз хушидан кетиб қолдиёв! Ора-чора „ҳиқ-ҳиқ“ деб овоз чиқариб қўяди. Директор ҳам эсидан оғиб қолганмикан, десам, йўқ эс-хуши жойида. Тепамга келиб, иккига айрилиб кетган, қоқ ўртасида ўқариқдек из қолган бошимни силади. Мехр билан, узоқ силади.

— Рухсат сизга, Қўшоқвой, — деди овози товланиб. Товушидаги меҳрдан кўра сизлаб гапириши, айниқса, ёқиб тушди. Шу пайтгача мени ҳеч ким „сиз“ ламаган, ҳатто синглим ҳам камдан-кам „сиз“ дейди.

— Майли, — дедим эшикка йўналиб. — Раҳмат!

Йўлакка чиқсам, аллақачон қоронғи тушиб қопти. Ҳамма ёқ жимжит. Йўлакда ҳам, мактаб ҳовлисида ҳам одам зоти кўринмайди. Туриб-туриб зерикиб кетдим. Ҳеч зоғ бўлмагандан кейин, йилт этган нур кўринмаганидан кейин зерикади-да одам.

Қарасам, ҳозиргина ўзим чиқиб кетган директорнинг хонасидан чироқ нури тушиб турибди. Йўқ, хонанинг ўзидан эмас, эшик зулфинидан. Аввал калит солинадиган тешикдан ичкарига мўраладим. Ҳеч нима кўринмади. Кейин жиллақурса ўша ёқда нима гап бўлаёттанини эшиттим келди. Ҳарчанд кулоқ солмай, ҳеч

балони эшитмадим. Охири, зулфинга қулоғимни қапиштириб олдим. Директоримизнинг зардали овозда гапираёттани қулоғимга кирди. Аниқ-тиниқ кирди!

— Сиз, ўртоқ Икромова, шаҳардан келган одамсиз, — деди директор тажанг оҳангда. — Ёшсиз. Аммо билиб қўйинг. Қишлоқ — шаҳар эмас! Ҳамма олим бўлиб кетаверса, подани ким боқади?

Бир зум сукунат чўкли. Дадамнинг фўлдираган товуши қулоғимга кирди.

— Қўйинг, ўртоқ директор, Муҳаббатхон ёш... Ўғлимиизнинг ўзиям...

Зулфин тешигига қалишиб турган қулоғимга ўқитувчи опамнинг ҳиқиллагани эшитилгандек бўлди.

— Мен... Мен... Болалар саводсиз бўлмасин, илм олсин, дейман... Болалар шу ҳолда кетаверса... Эртага ҳаммаси чаласавод...

— Бас! — директорнинг овози ўқдек қарсилаб кетди. — Билиб қўйинг, ўртоқ Икромова! Бу — сизнинг Тошкентингиз эмас! Бизга оқбилак интеллигентлармас, дала заҳматкашлари керак! Беш йиллик қаҳрамонлари! Пахтакорлар! Мактабимиз бўйича юз процент ўзлаштириш берамиз деганимизда сиз ҳам бормидингиз?! Педсоветда қўл кўтарганимидингиз?

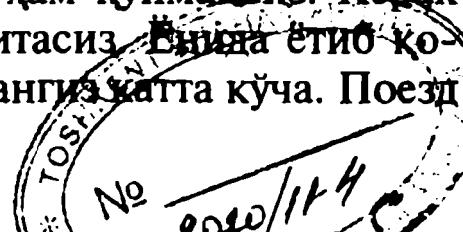
Директоримиз яна жимиб қолди. Чамамда, қорнини силаб қўйди шекилли.

— Хўш, нега энди ўзингизни панага оласиз? Нега районо олдида, облоно олдида бизни шарманда қиласиз?!

Тағин жимлик чўкли. Қулоғимни эшикка янайм қаттиқроқ босдим.

— Майли, энди, малимжон... — Бу — дадамнинг овозилигини билдим.

— Йўқ, майлимас! — директоримиз тўсатдан чинқириб юборди. Овози ўқитувчи опамнивидан ҳам ингичкароқ чиқди. — Гап шу! Эртадан бошлаб биронта болага „икки“ қўймайсиз. „Уч“ ҳам қўймайсиз! Керак бўлса, боланинг уйига бориб ўқитасиз. Енида ётиб қиласиз. Хоҳлассангиз шу, хоҳламассангиз катта кўча. Поезд билетини олиб берамиз.

Ичкаридан тарс-турс қадам товушлари эшилди. Эшикка янаям қаттикроқ ёпишдим.

Шу пайт... Эшик чунонам зарб билан очилдики, бирор үнг қулоғимга... Йўқ, тарсаки билан эмас, нақд ўртачароқ кетмон билан тушириб қолгандек бўлди. Ўзим ҳам камида олти марта умбалоқ ошиб кетдимов! Тўрт оёқлаб турганча мундай қарасам, ўқитувчи опамиз ним-коронги йўлакда чопқиллаб кетяпти. Пошналари „тарс-турс“, „тарс-турс“ қиласди.

Эмаклаб ўрнимдан турганча, гир-гир айланаётган бошимни ушлаб кўрдим. Хайрият, жойида экан! Ўнг қулоғим ловуллаётганига қарамай, илжайиб қўйдим.

Ўқитувчи опам математикадан эндиям „икки“ қўйиб кўрсин-чи! Хоҳласам, икки карра икки йигирма икки дейман! Хоҳласам, бешни бешга қўшса, эллик беш бўлади дейман. Мени синфда қолдириб бўпти!

ТЎРТИНЧИ БОБ ХИХ, ТУЛПОРИМ, ХИХ!

Тўртинчи синфни битираётган кезларим эди. Бир куни эрталаб папкамга яримта нон, бир ҳовуч ёнфоқ, беш-олтита попук қанд солиб, чиқиб кетаётсам, дадам тўхтатди.

— Шошма, ўғлим! Бугун бозорга борамиз.

Анграйиб қолдим. Ҳар куни таёқ олиб мактабга ҳайдагудек бўладиган отам, бугун бунақа деяпти.

Ҳовли бурчагида бутига чеълак қистириб, сигир соғиб ўтирган онам ҳам дадамнинг гапини эшилди. Онам, ўзи жуда ювош-ку, бир жаҳли чиқса, шунақанги бобиллаб берадики, мен тугул отам ҳам қочгани жой тополмай қолади.

— Ҳой! — деди онам сигир соғиша давом этиб. — Нима деб алжираяпсиз? Болани ўқишдан қолдиргунча ўзингиз ишга борсангиз ўласизми? Раис бува нима дейди?!

— Бормайман! — дадамнинг лунжи учуб кетди. —

Ишламайман ўша Раис буванг билан, тушундингми, ишламайман!

Онам сигирни чала-чулпа соғиб, ярим пақир сутни кўтарганча яқин келди.

— Нима бўлди? — деди ҳуркиброқ.

— Ишла-май-ман! — дадам айвон пешида ўтирганча тиззасига шаппатилади. — Алдам-қалдамга тоқатим йўқ!

Онам бирпасда шалпайиб тушди.

— Майли-ку, — деди ялиниб. — Кап-катта одам ишламай қўйсангиз... Бу ёқда бола-чақа...

Дадамнинг лунжи баттар уча бошлади.

— Мен қамалиб кетсам, бола-чақани сен боқасанми, аҳмоқ хотин! — деб муштини дўлайтирган эди, онам пақирни лапанглатиб қочди.

— Майли, ўзингиз биласиз, — деди нарироқ бориб. — Аммо шу топда Қўшони бозорга...

— Ишинг бўлмасин! Юр, ўғлим, Чиялига борамиз! Суюнганимдан папкамни ҳовлига улоқтиридим.

Чияли бозорни кўрмабсиз, дунёга келмабсиз! Бу бозорда-чи, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, одамдан бошқа ҳамма нарса сотилади. Тўғноғичдан тортиб бульдо-зергача, сичқондан тортиб филгача! Овқатларининг зўрлигини айтмайсизми? Хоҳласангиз, серқатиқ тўппа ош ичинг, хоҳласангиз, арча ҳиди анқиб турган тандир-кабоб енг! Биламиз-да! Бултур келганимизда онам мени яхна гўшт билан сийлаган.

Балки сиз Чияли бозор фиж-фиж чайқовчига тўлиб кетган, деб ўйларсиз? Бекорларнинг бештасини айтибсиз! Бозор куни ҳамма ёқни апталапка босиб кетади. Бир гал онам апталапқадан ялтироқ кўйлаклик олмоқчи бўлган-у, пули етмаган.

Эсимда. Онам:

— Кристалингиз неча пул? — деса, бошига чўгирима кийиб олган сотувчи:

— Олтмиш сўм — деган.

Онам:

— Бир кийимлиги олтмиш сўмми? — деса, чўгирима кийиған сотувчининг аччиғи чиққан.

— Магазиннинг моли кийимлаб сотилмайди, эна, метри олтмиш сўм! — деб жеркиб берган.

Онамнинг ҳам жаҳли чиқиб кетган.

— Мен биламан, давлат баҳосида метри ўн етти сўм туради! — деган.

— Йўлингдан қолма, эна! — деган сотувчи сансираб.

Онам ўзидан каттани сансираш мана бунаقا бўлади, деб мелиса бошлаб келган. Мелиса яхши киши экан. Онамни юпатган:

— Хафа бўлманг, эна, нариги алталақадан ола қолинг!

Онам иккаламиз нариги алталақага борсак, худди ўшанаقا ялтироқ матонинг бир метри етмиш сўм экан...

Чияли бозори ана шунаقا! Бутун бошли Ўзбекистонни ўн марта, борингки, ўн бир марта айланиб чиқсангиз ҳам бунаقا бозорни тополмайсиз!

Ростки, дадам мени бозорга етаклаб қолдими, бундан чиқди, аввало, қорним ёрилиб кетгунча меҳмон қиласи! Кейин бош-оёқ ясатади. Ким билсин, балки пат-пат ҳам олиб берар! Турсунбой акамнинг „пат-пат“ини ҳавас қилиб юрганимни онам дадамга айтган бўлса — айтгандир-да! Нима қипти! Яккаю ёлғиз ўғилмиз...

...Ажаб! Дадам яхна гўшт тугул айрон ҳам олиб бермади. Мотоцикл бозори у ёқда қолиб, эшак бозорига судради. Эчкидеккина хўтикка харидор бўлди. Савдолашиб-савдолашиб, йигирма сўмга „бор, барака топ!“ қилди.

Рости ни айтсам, хўтигим хунуккина эди. Қилтириқ, қулоқлари шалпайган, узун-узун оёқлари қалтираб турибди.

— Билиб қўй, ўғлим! — деди дадам тантана билан. — Кўрасан, мана шу жонивор ҳали сенга кўп хизмат қиласи!

Янаям рости ни айтсам, уйга етаклаб келгунча хўтигим ўзимгаям ёқиб қолди. Ювошгина экан. Катта-катта, қоп-қора кўзлари одамга маъюсланиб термилади. Ҳанграмоқчи бўлади-ю, эплолмайди. Оғзини ланг очиб, ингичка овозда „ҳҳи-ҳҳи“ қилиб қўяди. Худди кулганга ўхшаб.

Эртасигаёқ бутун мактабга хабар қилиб чиқдим:

— Менинг филдек ҳанги эшагим бор. Оти — Тулпор!
Бир тепса, түяни сұлайтиради!

...Бекорга мақтанмаган эканман! Икки йил үтиб, олтинчи синфға күчганимда Тулпорим чунонам ҳанги эшак бўлиб етилдики, кўрсангиз ҳавасингиз келади. Юрса ер титрайди, югурса „ман-ман“ деган пойгачи отни яrim йўлда қолдириб кетади. Бекорга Тулпор деб от қўймаганман-да! Ақллилигини айтмайсизми? Қишлоғимиздаги одамларнинг қоқ ярмиси соатини эшагимнинг ҳанграшига қараб тўғрилайди. Эрта билан будильникнинг жиринглаганидан эмас, Тулпоримнинг ҳанграганидан уйғонаман. Раппа-расо соат еттида раппа-расо етти марта ҳанграйди.

Дадам ҳам эшагим ҳанграши билан йўлга отланиб қолади. Энди жамоа хўжалиги идорасида чўт қоқмайди. Пахта пункти ёнидаги дўкончада газета сотади. Онамнинг айтишига қараганда, Раис бува инсоф қипти: дадамнинг гуноҳидан кечиб, газета сотувчи қилиб қўйганмиш. Лекин дадамнинг ўзи бу тўғрида оғиз очмайди.

Тулпорим бўлса, ҳар соатда ҳанграб туради. Кун бўйи. Бир минут ҳам кечикмай! Қўшни жамоа хўжалигида турадиган тоғам Тулпорингни „Москвич“га алмашасанми, деганида жон-поним чиқиб кетди. Эсимни ебманми, алмашиб? Эшак қаёқда-ю, аллақандай „Москвич“ қаёқда! Мана, мен санай, сиз бармоғингизни букиб туриңг.

Биринчидан, машинага бензин керакми? Керак! Бензин дегани осонгина топила қолса экан! Бир марта эшагимни миниб узум олиш учун район марказидаги бозорга тушганимда ўзим санаганман. Бензоколонкада бир юз ўн тўққизта машина сафга тизилган аскардек қатор турган экан. Шопирлар сўкинган, машиналар пайдар-пай сигнал берган. Ўшанда Тулпорим машиналар ҳадеб библийверганидан ғаши келдими, бутун кучини тўплаб шунақанги ҳанграб бердики, тоғдек келадиган самосвалларнинг ҳам дами ичига тушиб, пилдир-пис бўлиб қолди. Шундай қилиб, машина зоти бензинсиз бир қадам юролмайди. Эшак-чи? 93 бензин у ёқда турсин, солярка ҳам керакмас!

Иккинчидан, ҳар қадамда мелиса тўхтатмайди. Бўлар-бўлмасга талонингни тешаман, деб дўқ урмайди. Демак, бу томондан ҳам пулингиз ёнингизга қолади.

Учинчидан, сиз томонларда қанақа билмадим-у, бизнинг туманда пахта терими бошланиши билан шахсий машиналарда юриш тақиқланади. Тўғри-да, ҳар ким ўзининг машинасида катайса қилиб юраверса, пахтани ким теради? Шунинг учун қўчада кетаётган машинани таққа тўхтатишади-да, шопирнинг ҳам, машинада ўтирганларнинг ҳам қўлига этак тутқазишади. Марҳамат қилиб, 20 килодан пахта териб берасиз-да, кейин тўрт томонингиз қибла! Этак тўлмагунча кетиш йўқ. Ўн чақирим юрмасингиздан яна тўхтатишади. „Ҳозиргина териб бердим-ку“, десангиз, „У совхознинг пахтаси эди, энди жамоа хўжалигиникини терасиз“, дейишади. Тоғам айтиб берган. Бурноғи йили янгамни туман марказидаги туруруқхонага олиб кетаётганда уч жойда тўхтатиб „ҳашар“ қилдиришибди. Янгам туруруқхонага етиб боришни кутиб ўтирмай, машинанинг ичида туғиб қўя қопти. Шунинг учун жиянимнинг отини, эркалаб „Москвич полвон“ деймиз. Ўзиям полвон бола. Кузда тили чиқди. Эна дебмас, дада дебмас, „па-па-а-п“ деб чиқди. Қаранг, машина ичида туғилгани эсида бор экан. Ақлли бола-да!

Хўш, энди айтинг-чи, эшак миниб кетаётган одамини бирор тўхтатиб, пахта тер дейдими? Демайди. Одамлар шуни билиб қолишган. Хотини айни кузда туғмоқчи бўлса, машинага ўтқазиб эмас, эшакка мингаштириб боришади туруруқхонага.

Тоғам айтган: битта фидирак давлат баҳосида етмиш сўм тураркан. Аммо устахонада фидирак йўқлиги учун бозордан икки юз сўмга оларкан. Битта аккумулятор олтмиш сўм тураркан. Устахонадаги қадрдони у ёққа югуриб, бу ёққа югуриб аранг бир юз йигирма сўмга топиб берибди. Тоғам хурсанд бўлиб кетганидан ошнасига яна ўн сўм қўшиб берибди. Аккумуляторни „ювиш“ учун...

Эшакка-чи! Запчаст керакми? Керакмас. Хуллас, санайверсам, Тулпоримнинг мақтовига сўз тополмайман.

Мехрибонлигини айтинг. Ҳар куни охирги дарс тугаши олдидан нуқул деразага қарайвераман. Ҳудди ўзим билгандек, деразада аввал бир жуфт диккайган қулоқ, кейин Тулпоримнинг тумшуғи кўринади. У кулранг-кўкиш лабларини чўччайтириб, ҳавони ҳузур қилиб исказидида, бошини силкитиб-силкитиб, пишқириб қўяди.

Ўқитувчилар ҳам таниб қолишган уни.

— Ие, Кўшвой, дарс тугаб қопти шекилли, эшагинг келди, — деб қўйишиади. Кўнфироқ чаладиган навбатчи адашса-адашадики, Тулпорим хато қилмайди. Чиқишига ўз вақтида қўнфироқ урмаса, секунд-секундини тўғрилаб ҳанграб юборади. Ҳанграганда ҳам қанақа денг? Нақ деразага тумшуғини тираб ўкиради. Ҳар биттаси тахминан яrim метр келадиган қулоқлари диккайиб, думи хода бўлиб кетади. Ўша заҳоти қўнфироқ чалинса — чалингани. Чалинмаса, дераза ортидан ўқитувчига жаҳл аралаш адоватли қараб қўяди-да, икки бикини кириб-чиқиб, кириб-чиқиб ҳирқиллай бошлайди. Ҳафа бўлганидан шунақа қиласи, деб ўйлайсизми? Ҳечамда! Тулпорим янгидан ҳанграш учун куч тўглаётган бўлади. Ўпкасини тоза ҳавога лиқ тўлатиб олиши керакми, ахир? Агар ўшандаям қўнфироқ чалинмаса, шунақанги шовқин соладики, фақат бизнинг синфимиз эмас, бутун мактаб титраб кетади. Деразалар жаранг-журунг қилган, шифтнинг оҳак сувоги кўчиб тушган...

Йўқ, кўпинча иш бунчаликка бориб етмайди. Тулпоримнинг овози билан дарсдан чиқишига чалинган қўнфироқ деярли баравар жаранглайди.

Синфхонадан отилиб чиқамиз-у, Шодивой иккаламиз эшагимга мингашиб оламиз. Шодивой яхши болада, ўзи! Ўқитувчилар у ёқда турсин, директоримиз ҳам уни „сиз“лаб гапиради. Шодивой ҳам менга ўхшаган биттаю битта ўғил. Фақат менга ўхшаб синглиси эмас, опаси бор. Тўртта. Ҳов ўшанда, иккинчи синфда ўқиб юрганимда директоримиз ўқитувчи опамизни роса уришганини айтгандим. (Ўшанда ўқитувчи опам эшикни қалтисроқ очган эканми, бошимдаги тухумдек фурра салкам икки ойгача кетмади. Фуррам жойига тушгунча

ўқитувчи опанинг ўзи ишдан бўшаб кетди. Сабабини кейин билдим. Опамиз мен тутул, ҳатто Шодивойдек боланинг ҳам чорагига „икки“ чиқармоқчи бўлган экан. Директоримиз шунисига чидолмабди.)

Кейинги пайтларда Шодивой янайм семириб, янайм дўмбоқ бўлиб кетди. Аввал икки юзи лўппигина нонга ўхшарди. Ҳозир камида бир кеча-кундуз ошиб ётган хамирдек бўлиб кетган. Баъзан ҳазиллашиб жўрамнинг юзини силагим келиб қолса, бир юзини икки қўллаб силайман.

Шундай қилиб, Шодивой иккаламиз синфхонадан отилиб чиқиб эшагимга мингашиб оламиз. Мен-ку Тулпоримга минавериб уста бўлиб кетганман. Лип этиб устига чиқиб оламан. Папкамни тиззамга қўйиб, Шодивойни имлайман.

— Келавер!

Шодивой эшакка мингашибунча терлаб, сув бўлиб кетади. Ҳарсиллаб нафас олганча, гоҳ ўнг томондан келади, гоҳ чап томондан... Тулпорим бўлса тақдирга тан бергандек, қимир этмай туради. Эсли-да, Шодивой қил ўтмас жўрамлигини билади!

Жўрамнинг қўлтиғидан тортиб эшакка мингашибунча ўзим ҳам терлаб кетаман. Дадам минганида қилт этмайдиган Тулпорим Шодивой мингашиши билан орқага чўнқайиб ўтириб қолгудек, бир силкинади. Чамамда, орқа оёқлари букилиб кетадиёв! Аммо сир бой бермайди. Аввалига уч-тўрт қадам гандираклаброқ боради-да, кейин йўргалашга тушади.

— Хих, Тулпорим! — дейман бақириб.

Мактабдан чиқаётган болаларни бир зумда қувиб ўтамиз. Кейин катта кўчага чиқамиз. Автобус бекатида дўппи кийган кишилар, атлас кўйлаги офтобда товланиб турган хотинлар бизга ҳавас билан қараб қолишиади. Баъзилари негадир афсусланиб бош чайқайди...

Шу... Хотинларга ҳам ҳайронман-да! Атлас кўйлак кийишни яхши кўришади-ю, курт боқиши азобидан хабари йўқ! Ўйласа керак-да, атлас деган магазинга чиқади-ю, дўкончига эллик сўм қўшиб берса, пеш-

татхта тагидан бир жўра атласни олиб, газлаб бераверади, деб!

Пилла боқиши осон эканми? Сўри қуриш бор. Қанак қилиш бор. Сийраклатиш бор, сўри тагини тозалаш бор. Ерга тушиб кетган қуртларни битта-биттадан териб, жойига қўйиш бор. Жимитдек қутидан чиқсан қуртлар ўн беш кунда бутун уйни эгаллайди. Авваллари жой топилмаганидан курт учун мактабдаги битта-иккита синф-хонаниям бўшатиб беришаркан. Йўқ, кейинги пайтда Раис бува „Куртни одамлар уйида боқсин“, деб буйруқ берган. Тағин бу курт дегани шунақсанги таннозки, хона иссиқ бўлсаям ёқтирмайди, совуқ бўлсаям. Ҳаво сал қовоғини солса, азза-базза печка ёқасиз. Ҳаво исиб кетса, деразани қия очиб, салқинлатасиз. Шунинг учун апрель ойи охирлаши билан одамлар уйини қуртга бўшатиб, ўзлари ҳовлида ётишади.

Энг қийини бу ҳам эмас. Пилла қурт деганинг даҳаси бўлади. Биринчи даҳа, иккинчи даҳа... Учинчи даҳага кирганида ҳар биттаси аждардек очофат бўлиб кетади. Барг деганин ямламай ютади. Етказиб бермай кўринг-чи! Айниқса, катта даҳага кирганида кўрсангиз! Мингтачаси баб-баравар бошини кўтариб, берсанг ейман, бермасанг ўламан, деб туради.

Аммо қани ўша барг? Авваллари пахта пайкаллари четида қатор-қатор тутзорлар бўларкан. Раис бува, бўлтак-сўлтак ерлар кўпайиб кетган, техникага кенг майдон керак, деб тутларни кестириб ташлаган.

Ўшандан бери пилла қурти катта даҳага кириши билан югур-югур бошланади. Бизнинг жамоа хўжалиги-дагилар юк машинасига ўтириб, нариги жамоа хўжалигига борса, нариги жамоа хўжалигидагилар бир эмас, иккита машинага ўтириб, бизнинг жамоа хўжалигига келади. Дадамнинг айтишича, бир сафар бизнинг пиллачилар тутнинг конини топишибди. Нариги хўжаликда каттакон тутзор бор экан. Ярим кечада бориб чопқи билан роса барг кесишибди. Машинага босишибди. Шопир машинани ҳайдайман деса, филдираги дақир-дуқир қиласмиш-у, юрмасмиш. Тушиб қарашса, машинанинг

тўрттала балони ёрилиб ётганмиш. „Бирорнинг молини ўғирлаш шунаقا бўлади! — дебди мўйловли бир киши уларнинг ёнига келиб. — Пилла керак бўлса, ўзларинг тут ўстиринглар! Раҳмат, ишимизни енгиллатиб барг кесиб бердиларинг“.

То бу ёқдан бошқа машина тўртта балон оборгунча тутзор эгалари тайёр кесилган баргларни ташиб кетишибди.

Бу гапларни айтмасдим-у, нима қилай, бизникида ҳам бир қути пила бор-да! Ҳозир катта даҳага кирган. Эрталаб дадам, „Ўғлим, Тулпорингни эгарлаб, барг қидирмасанг бўлмайди“, деган.

Шуни ўйлаб кетаётсам, орқамда мингашиб ўтирган Шодивой биқинимга туртиб қолди. (Муштиям биккигина, юмшоққина. Ўзи ўнг биқиним қичиб турган эди, жоним роҳат қилди.)

— Кўшовой! — деди жўрам. — Пахта пунктига бормаймизми? Бугун кино бор экан. Индийский кино...

— Э, кинони бошимга ураманми! — дедим тўнфиллаб. — Барг топмасам, дадам ўлдиради! Хих!

Эшагим шошиб турганимни сезди. Йўл четидаги тошларни шақир-шуқир босиб, илдамлаб кетди. Шодивойни ҳар куни Тулпоримга мингаштириш малол келмаса ҳам бугун алам қилди. Мен буни текиндан-текинга уйига обориб қўяман, бу маза қилиб кино кўради. Мен бўлсам, ҳали барг излашим керак! Шодивойнинг уйи яқин бўлсаям гўргайди. Йўл ўлгудек айланиш! Аввал идора ёнидан ўтамиш. Кейин атрофини аллақандай жилонжийдалар, юлқунзорлар ўраб ётган чакалакзор мозор четидан ўтамиш. Ана ундан кейин Шодивойнинг уйи келади.

— Баргни қаёқдан оласан? — деди Шодивой яна биқинимга туртиб.

— Мен қаёқдан билай? Хих, Тулпор!

Эшагим янайм илдамроқ дикиллаб кетди.

— Кўшовой! — деди жўрам бир маҳал. Овози ғалати, сирли чиқди. — Бир эшак барг топиб берсам, кинога борасанми?

Севинганимдан бутун гавдам билан ўгирилдим-у,

ўртоғимнинг юзидан ўпид олдим. Ўзиям бир тоғора ҳамирнинг бир бурчидан ўпгандек бўлдим.

— Ростданми? — дедим бақириб.

Мувозанат бузилди шекилли, эшагим мункиб кетди. Лекин дарров қаддини ростлаб яна дикир-дикир қилиб йўлида давом этди.

— Ростдан, — Шодивой елкамга қоқди, — юравер бизникига!

Раис буванинг „Волга“ у ёқда турсин, ЗИЛ ҳам, борингки, танк ҳам сифадиган кунгурадор дарвозаси олдида тўхтадик. Шодивой ерга тушиши билан эшагим хўрсиниб-хўрсиниб нафас ола бошлади. Қарасам, икки лаби қўпириб, сарғимтири тили осилиб кетибди. Ҳанграйдиган вақти бўлган эканми, бир-икки ҳирқиллаб ўкиргиси келди-ю, мадори етмади шекилли.

Жўрамникига шунча келган бўлсам ҳам ҳовлисига кирмаган эдим. Ҳозир ҳам ичкарига киргим келмади.

— Юравер! — деди Шодивой дарвоза ёнбошидаги эшикни очиб. — Ўзимизнинг тутимиз бор. Баргини кесиб оламиз.

Кўрқиб кетдим.

— Даданг билиб қолса-чи?

— Дадам ишда.

— Энанг-чи?

— Юравер! — Шодивой қўлимдан тортди. — Энам Сожида опамнинг бешик тўйига кетган.

Йўлакка киришим билан бир эмас, учта машинага кўзим тушди. Биттаси оқ „Волга“, биттаси янги чиққан қизил „Жигули“, энг ичкарида ҳаворанг „Запорожец“ турибди.

— Кимники? — дедим „Волга“га имлаб.

— Дадамники.

— Даданг „Нива“да юради-ку!

Жўрам кулди. Икки юзи қизариб, янайм лўпиллаб кетди.

— Униси — давлатники! Бу — ўзимизники!

— У-чи?

— Буми? — жўрам юмшоқ кафти билан қизил „Жигули“нинг томига шаппатилаб қўйди. — Кичик поч-

чамники. Дадам поччамга айтганди. „Ўғил кўрсанг, „Жигули“ сеники“, деганди. Сожида опам ўғил туғди. Энди поччам машинани олиб кетади.

— Буниси-чи?

Шодивой ҳаворанг „Запорожец“га менсимайроқ қараш қилди.

— Буниси меники. Дадам ваъда қилган. Еттини битирган кунинг калитни кўлингта бераман деган. Янаги йил минаман...

— Ўзимнинг Тулпорим яхши! — дедим паст келишни хоҳламай.

Ҳовлига кириб, анграйиб қолдим. Ҳудди томошабофнинг ўзи! Олмалар, гилослар қатор-қатор экилган. Ўртада катта гулзор. Атиргуллар очилган. Гулидан фунчаси кўп. Гулзор ўртасида мармар фонтан. Ҳали сув отилмаяпти-ю, аммо мармар устунчалари ювиган. Ҳовлининг тўрт томонида қатор-қатор уйлар. Устуни нақшланган айвонлар...

— Қани тут, Шоди? — дедим гарангсиб.

— Ана! — жўрам ҳовли бурчагига имо қилди. Қарасам, жудаям бизнинг ёнфоқчалик баҳайбат бўлмаса ҳам камида ўшанинг ярмидек келадиган тут савлат тўкиб турибди. Фарқ пишганини айтмайсизми? Ҳатто тагига, асфальт босилган ерга анча-мунча тўкилибдиям.

Файратга кириб кетдим.

— Дасткалланг борми? — дедим ҳовлиқиб.

— Нима у дасткалла?

— Чопқи-да, ишқилиб, ошпичоқقا ўхшаган! Барг кесадиган...

Шодивой узоқ ўйлаб қолди.

— Болта бор! — деди ниҳоят.

— Опкел!

— Йиқилиб тушма! — деди Шодивой тутга тирмашаётганимда.

Учи булатга тегиб турган ўзимизнинг ёнфоқдан калла ташлаган одамга аллақандай тутга чиқиш нима бўлти. Болта бандини камаримга қистирдим-у, бир зумда тут шохига миниб олдим.

Болтани бир урганимни биламан! Бошимга дув этиб тут ёғилди. Тағин қанақа дөнг? Марварид тут! Ҳар биттаси бармоғимдек келади.

Шошма! Нуқул барг кесавериб, тут ейиш эсимдан чиқиб кетибди-ку! Аввал бир тўйиб олай! Қўлим етган жойдаги шохларни синдириб, тутларни каппалаб оғзимга тиқавердим. Шунақанги ширинки, ирис ишқаладга ўҳшайди.

— Кўшовой! — пастдан жўрамнинг ингичка овози эшитилди. — Бўл тез! Ҳозир энам кепқолади!

Онаси билан нима ишим бор?! Шипиллатиб тут ейишга тушдим.

Эрталабдан бери қорним очиб кетгани учунми, шунақанги иштаҳага кириб кетдимки, шу очофатлигимни кўрса, катта даҳага кирган қуртлар ҳам бир чеккага чиқиб таъзим қилиб турган бўларди.

— Кўшо! — Шодивой пастдан туриб ялинди. — Жон Кўшо! Сенга бир тоғора тут бераман! Йўқ, ўн тоғора! Ўзим уйингга обориб бераман! Тезроқ бўла қол, жўражон...

Тезроқ бўлармишман! Шошиб нима қилдим! Ана, ҳаммаси тайёр! Тут ўзимга, барг — қуртимга. Тутни каппалаб еявердим-еявердим, охири, қорним дарангос бўлиб қулдур-қулдур қила бошлаганини сездим. Чамада, қорним қорин эмас, шинни тўлдирилган хумга алланиб кетдиёв! Бўпти, энди ишга киришамиз.

Ўзимча дарахтдаги тутнинг ярмисини еб қўйдим, деб ўйловдим. Йўқ, ҳали кўп экан. Болта билан битта шохни кесгунимча юзта тут ерга дув тўкилади.

— Тезроқ! — Шодивой турган жойида ер тепди. — Бўлсанг-чи!

— Шохларни эшакка ортавер! — дедим бақириб. — Мен кесиб тураман, сен ташийсан!

Шундоқ қилдик. Мен пайдар-пай шох кесиб турибман, Шодивой пайдар-пай ташиб турибди.

Одам бир ғайратга кириб кетса, нима қилиб қўйганини ўзи билмай қоларкан! Бир маҳал қарасам, бутун бошли тутнинг қир учида учтами-тўрттами шох қопти! Худди қамиш учидаги попилтириқдай.

— Кўшо-о! — пастдан Шодивойнинг йиғламсираган овози келди. — Эшагинг кўринмай кетди. Ҳамма ёғи шоҳ!

— Кўявер! — дедим илжайиб. — Тулпорим бир эмас, иккита зилнинг юкини кўтаради.

Худди шу пайт дарвозахона томонда янграган аянчли хитоб қулоғимга чалинди.

— Ё тавба! Ё Худо! Вой... Вой. Вой-до-о-од!

Аввал ўзим ерга сакрадимми, ё мен тушишимдан олдин ер қимиirlадими, билмайман. Шундоқ қарасам, камида бир кўрпага етгулик қора атласдан кўйлак кийган хотин кўзлари шокосасидан чиққудек бўлиб, чалқан-часига гурсиллаб ерга йиқилди. Кўлидаги тугун анча нарига отилиб кетди. Назаримда, уйлару айвонлар ҳам, яланғочланиб қолган тут ҳам силкиниб кетгандек бўлди.

— До-о-од! — хотин шунақанги йўғон овозда ҳай-қирдики, худди станциядаги тепловоз гудок чалгандек, икки қулоғим чиппа битиб қолди.

— Вой-дод! Уйим куйди!

Аланг-жаланг бўлиб, Шодивойни қидираман, қани кўринса! Ерга кирдими, осмонга учуб кетдими, билсам ўлай!

Мен ҳам вақтни ғанимат билиб, кўча эшикка отилдим. Бояги семиз хотин бўлса каловланиб, қаддини ростлашга уринар, филнинг қулоғидек осилиб кетган юзини юлиб, нуқул дод соларди:

— Уйим куйди! Ўғри босди!

Ер билан битта бўлиб ётган тутларни босиб кўчага отилдим. Қарасам, дарвозахона рўпарасида ўртачароқ юқ машинасига ортса, тахминан чорак қисми ортиб қоладиган барг ғарами турибди-ю, эшагим кўринмайди.

Хаёлимга лоп этиб бир фикр келди. „Тамом бўлдим! Ҳозир Шодивойнинг онаси чиқиб, мени тагига бир босса, бургадек пирт этаман-у, жоним чиқади-кетади!“

— Тулпор! — дедим чинқириб. — Тулпорим!

Камида бир яrim машинага юқ бўладиган барг хирмонининг қоқ ўртасида „ҳирқ“ этган товуш келди.

Бор экансан-ку, Тулпорим!

Типирчилаб-типирчилаб барг ғармининг қир учига чиқиб олдим. Шодивой ҳам маладес-да! Шохларни

шу қадар шиббалаб юклаган эканки, биттаям барг түкілмади.

— Хих, Тулпор, хих! — дедим бақириб.

Худди шу пайт кунгурадор дарвоза шарақлаб очилди. Шодивойнинг онаси эшикдан чиқай деса сиқилиб қолишини билиб, дарвозани ланг очиб құя қолганини тушундим. Чамамда, у дарвозанинг ярмини эгаллаб турарди. У, ўзидан-ўзи судралиб бораётган ғарамга, ғарамнинг қир учиды чордона қуриб ўтирган қоп-қора болага, яъни менга кўзи тушди-ю, ранги докадек оқариб кетди.

— Бис-бис-бисмилло! — деди дудукланиб. Таппа ўтириб қолди. Ўша заҳоти яна ер қимирлагандек бўлди. Ўзим ҳам хирмон устидан учиб тушай дедим. Эшагимнинг қорни ўрнига тут шохларини тепкилаб бақирдим.

— Хих!

Хайрият, хавфли жойдан узоқлаб кетдик. Катта йўлга чиққанимизда бир нарсани пайқадим. Велосипеду мотоцикллар у ёқда турсин, юк машиналари ҳам бизни четлаб ўтятти. Мотоциклчилар ўз йўлига. Ҳатто шопирлар ҳам эллик метрча олдинга ўтиб машинасини тўхтатди-да, азза-базза ерга тушиб, орқасига қараганча анграйиб қолади.

Мен бўлсам, фил устида ўтирган подшодек буйруқ бераман:

— Ҳа, Тулпор!

Тулпорим дикир-дикир қилиб илдамлайди. Донолигини қаранг. Ўзи-ку устига кўрпа ёпилган мушукдек шохнинг тагида кўринмай кетган. Йўлни қаёқдан топиб боряпти, билсан ўлай! Устига-устак ҳар соатда минут-минутигача аниқлик билан ҳанграйдиган эшагим, мана, орадан уч соатча вақт ўтибдики, гиқ этиб овоз чиқармайди. Яхши-да! Одамлар қойил қолсин! Бир ярим машина тутбарг ўзидан-ўзи Қўшовойларникига ўрмалаб кетяпти. Баракалла, Тулпорим!

Ҳайронман, хаёл олиб кетибдими, онамнинг фалокат қош билан қовоқ ўртасида туради, дегани ростми, нима бўлганини ўзим билмай қолдим.

Бир маҳал эс-хушимни тўплаб олсан, каттакон чор-раҳанинг қоқ ўртасида турибмиз. Эшагим ғазабнок ҳи-қиллаяпти. Аввал ўнг томонимга қарадим. Ҳеч гап йўқ. Кейин чап томонимга қарадим. Ҳеч нима кўринмайди.

— Хих! — дедим ҳайқириб. — Хих, Тулпор!

Бироқ қадрдон эшагим қилт этмай тураверди. Аламли пишқириб қўйди. Ўтирган жойимда мундоқ орқамга ўгирилиб қарасам, не кўз билан кўрайки, аллақандай қирчанғи бир эшак биз не машаққатлар билан кесган баргларни бемалол кавшаяпти.

Кўлимни мушт қилиб бақирдим.

— Йўқол!

Вой сурбет-ей! Парво қилмайди! Тут баргини узиб-узиб олади-да, ҳузур қилиб кавшайди. Ростмана ҳанги бўлсаям майли-я, Тулпоримнинг ярмича келадими-йўқми-ю, ғолибона пишқириб қўяди.

— Хих! — дедим чинқириб. — Хих, ҳаром ўлгар!

Тулпорим, бунақа дағдағани ўзига тегишли деб ўйладими, жаҳли чиқдими, унисини билмайман. Шуниси эсимдаки, эшагим нафрат тўла оҳангда ҳанграб юборди. Хирмон ўзим билан қўшилишиб, раппа-расо бир юз саксон градус айланиб кетди. Шунақанги кескин айландики, ерга чилпарчин бўлиб тушишимга бир баҳя қолди. Бегона эшак хирмон тагида шундоқ қудратли рақиби борлигини билмаган экан шекилли, шаталоқ отиб қочиб қолди. Тулпорим ҳам уч соатдан бери жим турганининг хуморидан чиқиш учун тўхтовсиз ҳанграганча тоғ бўйи хирмонни, хирмон устида ўтирган мени ортмоқлаб „ўғри“ эшак орқасидан йўртиб кетди.

Ўғри эшак қанча тез чопса, Тулпор ҳам шунча тез йўрғалайди. Ўғри эшак думини чотига қисиб нола чеккандек фиқ-фиқ қилади. Тулпорим ғолибона ҳанграйди. Қарасам, ўғри эшак мозористон ёнидаги жилонжийдалар, қоратиканлар чирмашиб кетган чакалак орасига ўзини урди. Чакалакка кириб кетаётганда алам қилсин, дегандек икки марта шатта отиб ҳам қўяди.

— Иш-ш! — дедим жонҳолатда. — Иш-ш! Жон Тулпор, иш-ш!

Қаёқда? Тулпорим биттаям гапимни эшитмади. Ё эшитсаям қирчанининг ҳақоратига чидолмадими, билмайман. Аввал оёқларимга, кейин қўлларимга, ундан кейин юз-кўзимга тиканлар санчила бошлади.

— Иш-ш! — дедим бақириб. Жилов қўлимда бўлсаки, тортсан. — Иш-ш!

Аlam билан охирги марта қичқирганимни биламан. Анчадан кейин кўзимни очсан, тут барглари орасида ялпайиб ётибман. Ҳамма ёғим ловуллайди.

Йифламоқдан бери бўлиб эшагимни чақирдим.

— Тулпор!

Қаёқда „ўғри“ эшакдан ҳам, Тулпоримдан ҳам дарак йўқ! Амаллаб ўрнимдан турдим-у, бир тутам тут баргини қучоқлаб, туртина-туртина йўлга тушдим. Чакалакзордан чиққунимча кун ботди. Йўл-йўлакай баданимга санчилган тиканларни санаб олиб ташлай-ташлай уйга келсан, Тулпорим эшик олдида рақибини енгтан аскардек, бошини ғоз тутиб турибди. Мени кўриб қулоқлари динг бўлиб кетди. Ҳатто ғолибона ҳанграб ҳам қўйди.

БЕШИНЧИ БОБ МУШАК САБЗИ

Баргдан ажрашга ажрадим, икки орада Шодивой отасидан сўкиш эшитгани қолди. Эртасига дарсга ўртоғим қовоқ-тумшуғи осилиб келди. Онаси, уйимни ўғри босди, деб ёмон қўрқсан экан. Раис бувага йифлаб шикоят қипти.

— Дадам тумандаги катталарни тутхўрликка айтиб қўйган экан, — деди Шодивой минғирлаб. — „Жўранг ақалли биттаям шохини қолдирмабди, қўлимга тушса, бутини йиртиб ташлайман“ деяпти, отамнинг кўзига кўринмай тур, Кўшо...

Одамнинг бути йиртилгандан кўра йиртилмагани яхшилигини ўзим ҳам биламан. Шунинг учун Раис буванинг кўзидан узокроқ юрган эдим, бугун қўлга тушиб қолдим.

Ҳаммасига онам сабабчи бўлди. Эрталаб далага чиқиб кетаётганида қаттиқ тайинлади:

— Ўрадан ярим пақир сабзи олиб Ойсара янганг-никига чиқариб бер. Ош құлмоқчы экан, сабзиси қолмабди.

Ўрадан сабзи олаётганимда хаёлимга бир гап келди. Сабзидан күпроқ олиб чиқсан, Ойсара янгам пат-патга минишимга кўнармикан? Ойсара янгам ўзи яхши-ю, ўлгудек зиқна. Турсунбой ака олган мотоцикл доим бостирма тагида туради. Турсунбой акамга „Менгаям пат-пат ҳайдашни ўргатинг“, десам, „Пат-пат меникимас, янгангники“, дейди. Қўрқади-да, хотинидан.

Ойсара янгам сабzinи кўриб зора ийиса. Ҳеч бўлмаса эртага миниб, бир-икки бибилплатай. Ширин хаёллар билан сабзи тўла пақирни кўтариб, Турсунбой акамнинг эшигига келсан, тақа-тақ берк. Итариб кўрдим, муштлаб кўрдим. Ҳеч ким йўқ. Бундан чиқди Ойсара янгам кутубхонага кетибди-да.

Ҳафсалам пир бўлиб қайтиб келаётган эдим, дераза тагига етганимда ичкаридан Турсунбой акамнинг Ойсара янгам билан fўнғир-fўнғир гаплашаётган овози келди. Қаранг, иккаласиям уйда ўтирган экан-ку, дарвозани очмайди. Яқин келиб овозим борича бақирдим:

— Ойсара янга!

Ичкаридан жавоб чиқмади. Қайтага иккаласи жимб қолишиди.

Ховлимизга қайтиб кириб, ўйлаб қолдим. Онам Ойсара янгангта ярим пақир сабзи олиб чиққин деганми — деган! Ярим пақир эмас, нақ бир пақир сабзи олдими — олдим! Шунча овора бўлганимдан кейин Турсунбой аканинг пат-патини бир мартагина миниб кўришим керакми — керак! Бўпти-да, эшикдан кирдим нима-ю, туйнукдан тушдим нима? Ховлимизнинг эта-гида, девор тагида туйнук бор. Авваллари сув оқиб ётарди. Ҳозир пахтага сув йўғ-у, одамларнинг томорқасига сув қаёқда! Ариқ қуриб-қақшаб кетган. Ойсара янгамнинг товуғи ҳар куни ўша туйнукдан чиқиб, бизнинг ҳовлимизда сайр қилади... Чопқиллаб бориб, аввал пақишимни нариги томонга ўтказдим. Кейин ўзим ҳам қисилибрөқ бўлса ҳам Турсунбой акамнинг ҳовлисига эсон-омон ўтиб олдим.

Бирпас қулоқ солиб турсам, ҳамма ёқ жимжит. Нима бало, булар боласини боғчага жўнатиб, ўзлари қайтадан ухляяптими? Қўлимдаги пақирни саланглатиб энди уй томон юрган эдим, ойнаванд эшик шарақ-шуруқ қилиб очилди. Очилди-ю... Остонада Раис бува пайдо бўлди! Шодивойга „Жўранг қўлимга тушса, бутини йиртиб ташлайман“, деган Раис буванинг худди ўзи! Шифтдай бўлиб эшик кесакисидан ушлаб турибди. Эгнида кулранг китель, почаси кенг шим. Шунаقا-ку, негадир этиги йўқ, оёқ яланг...

Кўрқиб кетганимдан сабзи тўла чеълакни кўтарганча орқага тисарила бошладим. Ҳайронман, Раис бува мени кўриб, негадир остонаяда турганча қотиб қолди. Пишиллаб-пишиллаб нафас ола бошлади. Назаримда пастки лаби осилиб кетгандек бўлди.

— Ие, сенмисан? — деди ғалати илжайиб. Овози ялиниброқ, йиғламсираброқ чиққанга ўхшади. — Нима қилиб юрибсан, тутхўр?

„Тутхўр“ дедими? Бундан чиқди ҳалиям эсида эканда. Баттар қўрқиб кетдим.

— Мен... Мен, — дедим тутилиб. — Сабзи...

Раис бува бир менга, бир айвон кавшандозида қийшайиб ётган жигарранг этигига қараб қўйди-да, яна илжайди.

— Оббо сен-ей, нима қилиб юрибсан?

Илжайганидан сал дадил тортдим.

— Ўзим... Сабзи...

Шу пайт Раис буванинг орқасида Ойсара янгам кўринди. Негадир ранги ўчиб кетган, қўли титраб, ҳадеб сочини тузатарди.

— Вой, ўзимизнинг Қўшожон-ку! — деди-да, Раис буванинг қўлтифи тагидан лип этиб ўтди. — Сиз билмайсиз, Қўшовой шунаقا яхши болаки! Пат-пат мингинг келдими, Қўшоқжон!

Ойсара янгамнинг меҳрибонлигидан талтайиб кетдим.

— Минаверайми? — дедим илжайиб. Қўлимдаги пақирни энди Ойсара янгамга узатмоқчи эдим, тўсатдан Раис буванинг қиёфаси ўзгарди. Кулиб турган одам дағдаға билан сўради:

— Шошма, ўв! Қаёқдан келдинг?

— Туйнукдан, — дедим ростини айтиб. — Товуқ ўтадиган...

— Нима?! — Раис бува яланг оёқ ер тепинди. — Эшикни бир тақиллатдинг, икки тақиллатдинг, кетавермайсанми йўлингга, қанақа сур боласан?

— Секи-и-ин! — Ойсара янгам Раис бувага ялиниб қаради. — Билмаганда, Қўшожон яхши бола!

Қизиқ, Раис буванинг баттар жаҳли чиқди.

— Шу яхши болами? — деди-ю, устимга бостириб кела бошлади. — Сўроқсиз бироннинг туини каллаклаб кетса, сўроқсиз бироннинг уйига туйнукдан тушса! Тўғрисини айт, ким юборди сени?

Қарасам, важоҳати ёмон.

— Турсунбой акам! — дедим бақириб.

— Секин! — Ойсара янгам товуши титраб ялини. — Жон Қўшожон, секинроқ!

— Турсунбой акам айтдилар! — дедим овозимни янада баралла қўйиб. — Бугун ош ейдиган кун дедилар. Иккаламиз сабзи олиб келдик...

Ойсара янгам икки қўллаб юзини чангллади.

— Вой шўрим!

Раис буванинг кўзи ола-кула бўлиб кетди.

— Нима?

— Дарвозани галма-галдан тақиллатдик.

— А? — Раис бува мен бу ёқда қолиб кавшандоз томон югурди. Ерга ўтириб олиб қўллари қалтираганча пайтава ўрай бошлади. Раис буванинг қўрққани таъсир қилдими, ё ўзимнинг ақлим қарсиллаб ишлайдиган пайт келиб қолдими, унисини билмайман.

— Шунча тақиллатдик, ҳеч ким жавоб қилмади! — дедим атайлаб кўча эшик томонга қараб.

— Бўлди-и-и! — Раис бува ўтирган жойида менга елкаси оша қаради. — Кар одам йўқ-ку, нега чийиллайсан!

Шунча ёлғон тўқиганда бу ёғи нима бўпти дедим-у, тағин бақирдим:

— Кейин Турсунбой акам айтдилар: Қўшовой, туйнукдан кир, дедилар.

Ойсара янгам дағ-дағ титраганча мени күчоқлаб, илтижо қилди.

— Күшожон, жон укам! Барака топкур укам, бўлди, секинроқ...

Тўғрисини айтсам, Ойсара янгамга раҳмим келди.

— Пат-пат минсам майлимни? — дедим овозимни анча пасайтириб.

— Пат-пат сендан айлансин! Юз марта мин, минг марта мин! Акангта айтаман, ҳайдашни ўргатади. — У ҳамон мени күчоқлаганча Раис бувага ўшқирди. — Бўлсангиз-чи...

— Этик... Сифмаяпти. — Раис бува пайтавани чала ўраганми, увалло уринади — қани этигини киёлса! Бечора бирпасда терлаб кетди. Этик оёғини сиқаётган бўлса керак, оқсоқланиб дарвоза томон юрган эди, Ойсара янгам инграгудек хитоб қилди:

— Қаёққа? Қанақа одамсиз ўзи?

Раис бува аланг-жаланг бўлиб тўхтаб қолди.

— Нима қиласай ахир? — деди йифламсираб.

— Бугун ўргатадиларми? — дедим Ойсара янгам ваъдасини унутмасидан туриб тасдиқлатиб олиш учун. — Турсунбой акамни чақирайми?

Айвондан сакраб тушишим билан, Ойсара янгам сабзи тўла пақир устига ўтириб қолди.

— Шўрим қурсин! — деди инграб. — Сўяди! Тикка сўяди!

Раис бува қўлимдан чангллади.

— Ўчир-е! — деди рапидадек кафти билан оғзимни тўсиб. Негадир қўлидан атир ҳиди келарди. Нафасим қайтиб кетди. Типирчилаб кафтини қайириб ташладим. Оғзимни тўсиб турганида ичимга анча-мунча ҳаво тўпланиб қолган эканми, чунонам ҳайқирдимки, Тулпорим ҳам бунчалик ҳанграмаса керак.

— Турсунбой aka-a-a!

Кучим борича кўча эшик томон юргурган эдим, Раис бува орқамдан лўқиллаб келиб, уй бурчагида етиб олди. Маҳкам күчоқлаб, қулоғимга эгилганча шивирлади:

— Юргин, бу ёққа юргин, ўзинг яхши боласан-ку.

— Нега бўлмаса оғзимни тўсасиз? — дедим жаҳлим чиқиб.

— Бўпти, иккинчи бунақа қилмайман. Юргин, жон болам...

Хоҳламайроқ орқамга қайтар эканман, ноз қилдим:

— Турсунбой акам дарвозани очасан деганлар, кутиб турибдилар-да.

Қарасам, Ойсара янгам ҳамон пақир устида фужанак бўлиб ўтириби.

— Ўзинг катта йигитсан-ку, тутхўр, — Раис бува эркалаб елкамга қоқди. — Пат-патни яхши қўрасанми?

— Жудаям!

— Шодивойникига ўхшаган велосипед олиб берайми?

— Йўқ, пат-пат! — дедим қовоғимни солиб.

— Бўпти. — Раис бува яна елкамга қоқди. — Янганг ваъда берди-ку, Турсунбой аканг пат-пат ҳайдашни ўргатади. Ўзим сенга зўридан падарка қиласман.

— Қачон?

— Кетсангиз-чи! — Ойсара янгам йиғлаб ўзининг тиззасини чимчилади. — Шўрим қурсин! Иккита болам етим бўлиб қолади энди.

— Нима қилай? — Раис бува гоҳ Ойсара янгамга, гоҳ менга қараб типирчилади. Тағин Ойсара янгамга ичим ачиди.

— Юринг, — дедим хотиржам илжайиб. — Бизни-кидан чиқиб кетасиз.

— Нима? — Раис бува аввалига ҳеч нимани тушумади шекилли, бир зум талмовсираб турди-да, маҳкам қучоқлаганча шапиллатиб пешанамдан ўпди. — Раҳмат, тутхўр! Яхшилигинги унутмайман!

Узун-қисқа бўлиб туйнукка бордик. Раис бува иккиланиброқ ариққа тушди.

— Ўтаверинг, сифасиз! — дедим билағонлик қилиб.

Раис бува эмаклаб бориб туйнукка бошини суқди. Елкаси кирди-ю, у ёғи сифмай қолди. Нуқул инқиллаб оёғини типирлатади.

— Бўлмаяпти, — деди кучаниб. — Итар!

Икки қўллаб думбасидан итараман, қани кучим ет-

са! Раис бува кучанган сайин девордан шувуллаб тупроқ тўкилади.

— Вой, ўламан! — деди инграб. — Торт!

Сонидан қўш қўллаб ушлаганча чираниб бир тортган эдим, ариқ ичига йиқилиб тушдим. Раис бува ерга чўккалаганча кўзимга илтижоли мўлтиради. Бечоранинг афтига қараб бўлмайди: ҳамма ёғи тупроқ.

— Деворга осила қолинг, — дедим янги маслаҳат бериб. — Кўрқманг, йиқилмайсиз.

У ҳансирағанча деворга тирмашди. Бирпасда қора терга тушиб кетди.

— Уйингда ким бор? — деди деворга миниб олиб.

— Пат-патни қачон олиб берасиз?

— Қачон десанг! Ким бор уйда?

— Ҳеч ким. Отам ишда, энам ишда. Жу мактабда.

Кўрқманг.

— Билиб қўй, — Раис бува мен томонга эгилиб астойдил йиғламсиради. — Мен сенга оталик қиласман.

Раис бува девордан нариги томонга ўзини ташлади. Бурилиб қарасам, боядан бери пақир устида ўтирган Ойсара янгам айвонда чўзилиб ётибди. Пақир думалаб, сабзилар сочилиб кетган.

Кўрқиб кетдим. Ўлиб қолмасайди, бечора. Ошхонага кириб, ёғлоқда сув олиб чиққунимча анча вақт ўтди. Худ-бехуд бўлиб ётган янгамнинг оғзига сув тутдим.

— Ичинг.

Ойсара янгам сувдан бир-икки ҳўплади.

— Кетдими? — деди инграб.

— Ичаверинг! Турсунбой акам ҳам кетиб қоптилар.

Ойсара янгамнинг кўзи ярқ этиб очилди.

— Ростданми! — деди-ю, сувдан мўлгина ичиб, чуқур уф тортди. — Хайрият-ей... — бирпас ўйлаб турдида, йиғламсираб ялинди. — Ўзинг эсли боласан-ку, Кўшожон. Бу ерда Раис бувангни кўрганингни...

— Минаверайми? — дедим пат-патга имо қилиб.

— Минавер, жон укам, минавер. Акангта айтаман, ҳайдашни ўргатиб қўяди. Ҳар куни ўргатади.

Пат-патнинг эгариға минаётганимда Ойсара янгам айвонда сочилиб ётган сабзиларни йиғиштиришга тушди.

— Сабзинг мунча чиройли, Қўшожон! — деди овози товланиб. — Мушак сабзи экан!

Эгарга миниб олдим-да, пат-патни бибиблатавердим-бибиблатавердим, охири сигнал жонивор мушукдек биқиллайдиган бўлиб қолди.

ОЛТИНЧИ БОБ

„ЗАПОРОЖЕЦ“ДАН ТУФИЛГАН „ВОЛГА“

Еттини битириб таътилга чиқишимиз билан чопиққа тушдик. Эрталабдан фўза чопиқ қиласвериб, қорним таталаб кетди. Тулпорим тушлик бўлганини мендан яхши билади. Аввал мени излаб мактабга борарди. Энди далагаям топиб кепти. Пайкал четига келиб, бир ҳанграган эди, баҳона топилганига суюниб, ўша томонга югурдим. Шийпонда салқинлаб ўтирган бригадир:

— Ҳой бола, қаёққа? — деган эди, йўл-йўлакай бақирдим:

— Эшагимнинг жаҳли ёмон, Тўлаш ака! Бормасам, ўзи ёнимга келади. Бир гектар паҳтазорни пайҳон қилиб ташлайди.

Тўлаш ака ирғиб ўрнидан туриб, чинқирди:

— Тезроқ йўқот, палакат эшагингни!

Кетмонимни эшагимнинг гарданига кўндаланг кўйганча, лип этиб миниб олдим. Тулпорим буйруғимни кутиб ўтирмаи, уй томон йўрғалади.

Кўчага киришим билан эшигимиз олдида турган ҳаворанг машинага кўзим тушди. „Тоғам кепти-да“, деб эшагимни ниқтадим. Яқинроқ келиб қарасам, йўқ, „Москвич“ эмас, „Запорожец“. Чап эшиги очиқ. Жонажон жўрам Шодивой бир оёғини ташқари чиқариб, рулни чанглаб ўтирибди. Иссиқдан икки юзи қизариб, тандирдан янги узилган нондек ялтираб турибди. Мени кўриб, севиниб кетди.

— Қаёқда юрибсан? — деди илжайиб. — Боядан бери кутаман.

— Ким билан келдинг? — дедим эшагимдан тушмай.

— Ўзим!

Бундан чиқди, Раис бува ваъдасининг устидан чиқиб, Шодивойга „Запорожец“ совға қипти-да!

Раис бува менга ваъда қилган пат-пат эсимга тушди. Ойсара янгам-ку сўзининг устидан чиқди. Эрига „Узоқдаги қариндошдан яқиндаги қўшни афзал, Кўшовой ўзингизнинг укангиздай гап, шу боланинг пат-патга ишқи тушибди, миндира қолинг“, деб ҳол-жонига қўймаганидан кейин Турсунбой акам мотоцикл ҳайдашни унча-мунча ўргатди. Аввал мени лулкага ўтқазиб учирди, кейин эгарга мингизиб ҳайдатди. Аммо Раис бува пат-пат тутул велосипед ҳам олиб бермади.

— Ўзинг ҳайдаб келдингми? — дедим алам қилиброк.

— Бўлмаса-чи!

Ростини айтсам, ғайирлигим келди.

— Ким ўзарга, ўйнаймизми? — дедим, Тулпоримнинг жиловини ғолибона силтаб.

— Кўйсанг-чи! — Шодивой машина рулинин чангальади. — Юр, катайса қилдириб келаман.

Иккиланиброк эшакдан тушдим.

— Ҳайдашни биласанми, ўзи?

— Шу ергача ким ҳайдаб келди бўлмаса? — у ўтирган жойида эгилиб, ўнг эшикни очди. — Ўтир! — шундай деб ўнг томондаги суюнчиқни эгди. — Орқага ўт, ёнимда ўтиранг, халақит берасан.

— Менам пат-пат минишни биламан, — дедим мақтаниб.

Шодивой индамади. Иккала эшикни қарсллатиб ёпди-да, худди минг йил шопирлик қилган таксичилардай ишонч билан моторни гуриллатиб юборди. Худди шу пайт эшагим айни мен ўтирган ойнанинг рўпарасига тумшуғини тираб ўқинч аралаш ҳангари. Хайрлашдиёв!

Машина вариллаганича тор кўчада физиллаб кетди. Ойсара янганинг тупроқса бағрини бериб ётган курк товуғи қақақлаб қочди.

Катта йўлга чиқишимиз билан „Запорожец“ ўқдек учеб кетди. Санаб турдим: олтита тележка, учта юк машинасини кувиб ўтдик. Қарасам, машинанинг фиддираги ердан узилиб, осмони фалакка учеб кетадиган.

— Шоди, — дедим елкасига туртиб. — Секинроқ...

— А? — У менга бутун гавдаси билан ўгирилиб қаради. Кўзлари ола-кула, ранги ўчиб кетган. Нима? — деди овози ингичкалашиб.

Эллик қадамча олдинда сарғиш „Волга“ кўринди. Тўппа-тўғри устига бостириб боряпмиз.

— Йўлга қара, йўлга! — дедим чинқириб.

Шодивой чўзиб-чўзиб сигнал берди. Масофа борган сайин қисқариб борарди.

— Чапга бур, аҳмоқ! — дедим бақириб.

— Нима? — Шодивой яна орқасига ўгирилди. Ўзимни ерга отай десам, эшик йўқ. Кўзимни чирт юмиб олдим. Бир маҳал қулоғимга Шодивойнинг чийилдоқ овози кирди:

— Амаки, „Запорож“ни биласизми?

Кўзимни очсан, „Волга“ни ўнг томондан қувиб ўтяпмиз. Бир зумда „Волга“ орқада қолиб кетди.

— Секинроқ! — кучим борича Шодивойнинг елкасига муштладим. — Тўхтат!

Худди шу пайт „Волга“ бизни қувиб ўтди. Назаримда, минг километрга босиб ўтдиёв, ўзиям!

— Тўхтат! — дедим жонҳолатда.

Қаёқда, зум ўтмай яна „Волга“га етиб олдик. Пешанадаги ойнакдан кўриб турибман. Шодивой кўзлари аланг-жаланг бўлиб яна бибиллатди. „Волга“ чор-ночор тағин ўзини чапга олди.

— Амакижон! „Запорож“ни биласизми? — бу сафар Шодивойнинг овози йифламсираб чиқди.

Бир маҳал олд томонда бедаси ўриб олинган аллақандай кенг майдон кўринди. „Запорожеъ“имиз курбақадай сакрай бошлади. Ҳамма ёқ дақир-дуқир, дақир-дуқир қиласи. Бошим пайдар-пай машина шифтига урилади. Назаримда ичакларим аралаш-қуралаш бўлиб кетдиёв.

— Тўхтат!

Шодивой яна орқасига ўгирилди.

— Қ-қанақа... Қ-қанақа қ-қилиб...

У сўзини тугатолмайди. Рўпарамизда бостирмадек узун-узун оқиши бинолар, ўтлаб юрган ола-була сигирлар пайдо бўлди.

...Бир маҳал хүшимга келсам, ҳамма ёқ қоп-қоронғи. Негадир димоғимга пичан ҳиди кирди. Бошимни ушлаб күрдим: жойида. Оёғимни силаб күрдим: бутун.

— Шоди! — дедим қўрқа-писа.

Қоронғилик ичидан ингичка овоз келди:

— Ҳа-а!

— Тирикмисан!

— Шунақа шекилли!

— Қаёққа кепқолдик?

— Билмайман.

— Ў-ӯ-ўл! — дедим чўзиб.

Фира-шира қоронғиликка охири кўзим кўникуди. Шунда пайқадимки, иккаламиз ҳам тирикмиз. Машина ичида ўтирибмиз.

— Эшикни оч! — „Эшшак“ — дегим келди-ю, Тулпорим эшитиб қолса хафа бўлишини ўйладим. — Эшикни оч, хўкиз!

Шодивой ўтирган жойида минфиллади:

— Очолмаяпман.

— Қаттиқроқ итар!

Пўписам таъсир қилди шекилли, аввал эшик фий-қиллади, кейин шитир-шитир овоз эшитилди. Шодивой омон-эсон ерга тушиб олди чоғи, нимқоронғилик орасидан минфирилаган товуш келди:

— Тушавер, Кўшо...

Қизиқ, унинг овози филдирак тагидан эшитилгандек бўлди. Олдинги ўриндиқ суюнчиини пастга босган эдим, қўлим рулга тегиб кетди. Машина „бееп“ деб кўйди. Қоронғида ғалати эшитиларкан.

— Сигнал чалма, аккумлятори ўтириб қолади, — деди Шодивой негадир қув-қув йўталиб.

Э, аккумляторинг билан қўшмозор бўл! Ўзим эшикни тополмай гарангман-ку!

Эшикдан тушишим билан юзимга хас-хашак урилди. Қаддимни ростламоқчи эдим, устимдан аллақандай оғир юқ босаётганини пайқадим. Димоғимга чанг аралаш пи-чан иси кирав, куриб қолган ўт-ўланлар бурнимга тегиб акса ургим келарди.

— Қаёқдасан? — дедим бақириб.
— Билмайман, — Шодивойни яна йўтал тутди.
Охири аллақандай хашак ғарами орасида юргани-
мизга ақлим етди. Оёқ-қўлимни баравар типирлатиб,
ўзимга йўл очганча, эмаклаб кетдим. Одд томонда нур
кўринди. Хайрият, ёруғ дунёга чиқиб олдим.

— Келавер, Шоди! — дедим ўзим йўл топиб чиқсан
тешикка энгashiб.

Шу пайт қоқ бошим устида фўлдираган овоз эшитилди:

— Ҳов, жўжахўроз! Нимага ўзингдан катта одамни
майна қиласан?

Қарасам, шундоқ тепамда калта енгли кўйлак, жин-
си шим кийган, қора кўзойнак таққан киши икки қўли-
ни белига тираб турибди. Билагининг ҳар пайи чойнак-
дек келади. Юз қадамча нарида, симтўсиқ оргида боя ўзи-
миз қувиб ўтган сарғиш „Волга“ қийшайиброқ туриб
қолган.

— Амаки... — дедим ялиниб. — Менмас...

Пичан ғарами шитир-шитир қилди. Шодивой қорни
ер супургудек бўлиб эмаклаб чиқиб келди. Жўрамнинг
афт-ангорига қараб бўлмас, аъзои баданига хас-хашак
ёпишган, икки қулоғига салкам бир қулочдан пичан
илашиб қолган эди.

— Сенми шопир? — қора кўзойнакли киши Шоди-
войнинг устига бостириб борди. — Нега одамни майна
қиласан? „Запорожец“ни кўриб кўй демоқчимисан?

Шодивой юмронқозиқдай тисарилиб тешикка қай-
тиб кириб кетди. Секин бошини чиқарип мўралади.

— Амаки... — деди-ю, кетма-кет олти марта акса
урди. — Мен... Ап-шу! „Запорожец“ни... Ап-шу, тормози...
Ап-шу... Тормози қаёқда бўлади, демоқчийдим, — у
гапининг якунига яна бир марта акса уриб қўйди.

Қора кўзойнакли киши инсофга келиш ўрнига бат-
тар жаҳли чиқиб кетди.

— Чиқ бу ёққа! — деди-да, бир чанг солиб, Шоди-
войни қўлтиғидан тортиб чиқарди. Ўртоғим бечора худ-
ди қассобнинг қўлига тушган биққигина қуёндек осил-
ди-қолди. Нуқул питир-питир қилади. Қарасам, „Қора

кўзойнак“нинг важоҳати ёмон. Қочиб қолай десам, жўрамни кўзим қиймайди.

— Мен нима қилдим? — деди Шодивой баттар типирчилаб.

— Нима қилди-им? — кўзойнакли кишининг афти аламдан қийшайиб кетди. — Сени қуваман деб рессордан айрилдим. Тўлаб бер машинани!

Худди шу пайт бостиrmага ўхаш оқ бинодан бир киши отилиб чиқиб биз томонга югуриб келаётганини кўрдим. Оёғида Раис бува кийиб юрадиганига ўхаш жигарранг этик, қўлида паншаха! Паншахаси офтобда шунақанги ялтирайдики, қорнингга санчилса борми, курагингдан тешиб чиқади. Худди кабобни сихга тортгандек! Бақириб юбордим.

— Қоч, Шоди!

— Қаёққа? — қора кўзойнакли киши бир қўлида Шодивойни чанглаб турганча иккинчи қўли билан човут солиб менинг ҳам билагимдан ушлаб олди. Шунақанги қисдики, суюкларим қисирлаб кетди. Ўртоғим бечора боядан бери типирчилаётгани бежиз эмас экан-да.

— Рессорнинг ҳақини чўз! — „Қора кўзойнак“ иккаламизни баравар силкита бошлади.

Шу орада паншаха кўтарган киши ҳам етиб келди. Паншахасини негадир менинг қорнимга тиради.

— Нима қилдинг? — деди ўшқириб. — Искирдни нима қилдинг, уйинг куйғур! Бўлинмас фонд эди-ку, бу ғарам! Сийирларни нима қилдинг? Бўвозлари бола тайлаб қўйса ким жавоб беради? — У паншахани қорнимга қаттиқроқ тиради. Қочай десам, „Қора кўзойнак“ чанглаб турибди. Паншаха қорнимга ботиши билан қитифим келиб, ҳиринглаб кулиб юбордим. Паншахали кишининг жайра найзасидек яккам-дукам мўйлови диккайиб кетди. Паншахани қорнимга янам қаттиқроқ ботира бошлаган эди. Шодивойнинг йиғламсираган овози эшитилди:

— Унақа қилманг, Ферма тоға!

„Ферма тоға“ мен билан андармон бўлиб, Шодивойни пайқамай қолган эканми, ялт этиб ўтирилди-ю,

түсатдан юзи ёришди. Назаримда диккайган мўйлови ҳам шалпайиб қолгандек бўлди.

— Ия, полвон! — деди илжайиб. Қўлидан паншаха тушиб кетди. — Хуш кўрдиқ, полвон, хуш кўрдиқ! — Аммо ўша заҳоти қийиқ кўзларида тағин ўт чақнади. Сийрак мўйлови қайтадан типпа-тиқ бўлиб кетди. Ерда ётган паншахани олиб таҳдидли силкитди.

— Жубор! — деди ҳайқириб. Паншахани „Қора кўзойнак“ нинг қорнига тиради. — Қўйиб жубор!

„Қора кўзойнак“ ҳамон бизни чангллаганча орқага чекина бошлади.

— Қўясанма-жўқма?

— Қанақа одамсиз ўзи? — „Қора кўзойнак“ қўлини бўшатди. Шодивой у ёқقا, мен бу ёқقا қочиб, ҳар эҳтимолга қарши ўн қадамча нарига бориб олдик. — Рессорим...

— Жўлингдан қолма! — „Ферма тоға“ паншахани бир силкитган эди „Қора кўзойнак“ ит қувган соқовдек симтўсиқ томонга қочди. Ўзиям шунақанги тез юурдики, агар „Пахтакор“ нинг ўйинчилари шунақа чопса, рақиб дарвозасига бир минутда бешта голни бемалол урган бўларди! Зум ўтмай сарғиштоб „Волга“ нинг эшиги очилиб-ёпилди. Машина бедаси ўриб олинган майдондан бешиктебратардек чайқалиб-чайқалиб юриб кетди.

— Оббо, полвон-еий! — „Ферма тоға“ Шодивойнинг елкасига қоқди. — Шўхлиқ қибжатибман, денг! Аммо сийирларни қўрқитиб жубординғиз-да, полвон!

Қарасам, беш-олтита сигир олисдаги бино панасида тўдалашиб турибди. Биттаси, ҳалиям эс-хуши жойига келмаган шекилли, думини хода қилиб, у ёқданбу ёқقا шаталоқ отади. Кирроқ оқ халат кийган хотин сигир кетидан қувяпти. Бир томонда тўппа уюми, бошқа томонда гўнг уюми тоғдек савлат тўкиб турибди.

Шуни англадимки, бизнинг азamat „Запорожец“ симтўсиқни қаҳрамонона янчиб ўтиб, ўзини фермага урган экан. Ҳовли ўртасидаги пичан ғарамига чунонам калла қиптики, у томонидан кириб, бу томонидан чи-

қиб кетмаганига ҳайронман. Ҳатто изиям қолмабди. Фарам аввал қандай турган бўлса, ҳозир ҳам худди шундай. Сим-сим эшиги қайта ёпилиб қолганга ўхшайди. Яхшиям „Ферма тоға“ Шодивойни таниб қолгани, бўлмаса иккаламиз паншахага тортилиб, шашлик бўлармидик.

— Журинғизлар, жигиттер. Шай ичабиз. Кўк шай, — „Ферма тоға“ бир гапириб, ўн кулиб бизни азиз меҳмондек оқ бино томонга энди етаклаган эди, ҳовлиниг нариги бурчагидаги дарвозада „Нива“ машинаси кўринди.

Шодивой аввал тўхтаб қолди, кейин бир қадам орқага тисарилди, ундан кейин икки қадам... Ана ундан кейин машинамиз калла урган пичан фарами томонга тирақайлаб қочди. Ўлганнинг кетидан шаҳид, деб мен ҳам орқасидан чопдим. Йўл-йўлакай „Ферма тоға“нинг қувончили хитоби қулоғимга чалинди.

— Ия, Раис бува-қу!

Шодивой нега қочганини энди тушундим. Дадасидан қўрқяпти. Ҳаллослаб хирмон орқасига ўтсам, хирмоннинг бир бурчагида ўртоғим гужанак бўлиб ўтирибди. Шундоқ семиз жўражонимнинг гавдаси ингичка тортиб кетгандек. Ёнига келиб ўтиришим билан „жим“ деб имо қилди.

Аксига олгандек, мотор товуши гувиллаб пичан хирмонига яқинлашиб келарди. Ўзиям хирмоннинг нариги томонига тумшуғини тираб тўхтадиёв. Эшик қарслади. „Ферма тоға“нинг овози товланиб чиқди.

— Хуш кўрдиқ, Раис бува, ассалом алайке-е-ем!

— Қалайсан, Мусайип?

Шодивой дадасининг овозини таниб, ранги ўчиб кетди. Шитир-шитир қилиб орқаси билан хирмон ичига киришга уринди.

— Жотибмиз, Раис бува!

— Сен шунаقا ётишни биласан. — Бирпас жимлик чўкди. Кейин яна Раис буванинг овози эшитилди. — Эртага камиссия келади.

— Келса жахси.

— Яхши-я, яхши! Бу галгиси анойи эмас. Областдан келади.

— Жахси!

— Яна яхши дейди-я! Фермангга қара! Ахлатхонага айланиб кетибди-ку!

— Маъкул, Раис бува, тозалайбиз.

— Тозалайсан... Менга қара, Мусайип, гўшт пила-нини қанча деб ёзгансан?

— Жуз ўттиз поиз! Январда дўндириғанмиз.

— Испарапкалар жойидами?

— Жойида, Раис бува.

— Сут-чи?

— Ҳар сийирдан икки минг уч жуз кило.

— Қоғози борми?

— Бор, Раис бува!

Яна жимлик чўкди. Ўрнимдан турмоқчи эдим, Шодивой қўлимдан силтаб тортиди. Дўмбоққина муштини дўлайтириди. Хирмон орқасидан тағин Раис буванинг овози келди:

— Мусайип! Бу — қўзилатишни қанақа деб ёзувдинг?

— Жуз совлиқдан жуз жетмиш жетти.

— Жетмиш-петмиш демасдан, икки юз қилиб қўя қолсанг ўласанми?

— Ўзи тувфани жуз ўнта, Раис бува!

— Нима? — Раис буванинг овози жаранглаб кетди. — Виставкага боришни биласан. Медаль олиб, мажлисларнинг тўрида ўтиришни биласан. Бу ёғиниям тўғрилаб қўй-да. Туғмаса туғдир! Етмаса ўзингникини қўш!

— Маъкул, Раис бува, тувдирашиб.

Шу гапдан кейин Раис бува машинасига ўтириб жўнаб қолади, деб ўйлагандим. Йўқ, мотор турилламади. Қайтага, Раис буванинг овози янаем тажанг чиқди:

— Мана бу рўдапони қачон йўқотасан?

— Камиссия кўрса жахши-ку, Раис бува. Бир жилда икки жиллик жем-ҳашак...

— Сен камиссияни ўзингга ўхшаган аҳмоқ деб ўйлайсанми? Тўрт йилдан бери шу ҳашакни рўкач қиласан!

Гурс-гурс қадамлар ғарамни айланиб ўта бошлади. Шодивой иккаламиз пичан ичига ўрмалаб кириб кетишни ҳам, қочиб қолишни ҳам билмай турган эдик, ғарам бошида Раис бува, унинг кетидан чопқиллаб келаётган „Ферма тоға“ кўринди. Раис буванинг эгнида доим кийиб юрадиган кулранг китель-шим, бошида дўпписи қийшайиброқ турарди.

— Анавилар нега думалаб ётиби иш пайтида? — Раис бува аввалига бизни танимади шекилли, қўлини пахса қилди. — Ухлаб ётибсанларми?

„Ферма тоға“ негадир илжайиб қўйди, Раис бува таққа тўхтаб қолди.

— Ия? — деди гоҳ бизга, гоҳ „Ферма тоға“га юзланиб. — Нима қилиб юриби булар, Мусайип?

Ўртоғим иккаламиз ўрнимиздан туриб, эгнимизга ёпишган хас-хашакни тозалаган бўлдик. Шодивой миқ этмай тургани учун ўрнига мен жавоб қилиб қўя қолдим.

— Шундай, ўзимиз...

Раис бува лабининг бир бурчи билан жилмайди.

— Сенам жўранг билан келдингми, тутхўр?

Пат-патни эсига солгим келди-ю, қўрқдим.

— Ҳа... — дедим минфирилаб.

Шу... „Ферма тоға“ ҳам фирт жинни экан-да! Жим тура қолса-ку олам гулистон эди.

— Раис бува, — деди илжайиб. — Полвон бир шўхлиқ қипти-да.

— Нима? — Раис бува бирдан жиддий тортди.

— Мошин миниб...

— Қанақа мошин?

— Жахси кўрмадим-фу... Ранги кўкимтиров. Туври-ми, полвон?

— „Запорожец“ми? — Раис буванинг кўзи олазарак бўлиб кетди. — Минувдингми? Қани, мошин?

„Ферма тоға“ мўйловини учириб, ғарамга имо қилди.

— Искирдда, Раис бува.

Раис бува оғир-оғир киприк қоқди. Тез-тез юриб, бутун ғарамни айланиб чиқди.

— Қани? — деди Шодивойнинг тепасига келиб.

Шодивой ҳиқиллаб йиғлаб юборди.

— Ичида, — деди бурнини тортиб.

— Ниманинг ичида? — деди Раис бува тажанг овозда. — Қандоқ қилиб кирди?

— Жигит-да, жигит! — „Ферма тоға“ Раис бувани юпатди, — минғиси келған.

— Қамчибек! — Раис бува кафтини карнай қилиб бақирди. Зум ўтмай Раис буванинг коптоқдек дум-думалоқ шопири чопиб келди.

— Сим топ! — деди Раис бува шопирга. — Узунроқ!

Бироздан кейин шопир узунлиги йигирма қулоч келадиган йўғон симнинг бир учидан судраб келди. Раис бува „кир“ дегандек имо қилди. Аммо шопир ғарамнинг қаёғидан киришни билмай, митти кўзларини жавдиратди.

— Менга беринг! — дедим симга қўл чўзиб. — Сиз тополмайсиз.

Симнинг илгак қилинган учини чангаллаганча, эмаклаб боя ўзимиз чиққан тешикка кириб кетдим. Ҳали унчалик сезмаган эканман: ғарам ораси ўлгудек иссиқ экан. Буям камлик қилгандек пичан босилиб ётавериб, димиқиб кетганми, ачимсиқ ҳид димофимни ёрай дейди. Бирпасда нафасим қайтиб, терлаб кетдим.

То машинага етиб олгунча бир кун эмаклагандек бўлдимов. Ниҳоят, қўлим машинанинг темирига урилди. Коронфида сим улайдиган жойини топиб бўлса экан?! Йўқ, охири топдим шекилли. Зўрмиз-да, ўзимиз ҳам! Йўғон сим қўлларимни қайириб юборганига қарамай, илгакни чандилаб маҳкамладим.

Яна эмаклаб ёруғ дунёга чиққанимда Шодивой бир чеккада шумшайиб турарди.

— Аҳмоқ! — деди Раис бува ясамароқ дағдаға қилиб. — Жўрангга ўхшаб уқувли бўлсанг ўласанми?! Қара, Кўшоқвой қандоқ ақлли бола! Сен нуқул бузишни биласан. Қани, Қамчибек, опке машинангни.

Шопир хирмон орқасига югурди. „Нива“ни гуриллатиб келиб, хирмонга рўпара қилди. Кабинадан чаққон сакраб тушиб, симнинг бир учини „Нива“ илгагига боғлади.

— Торт! — деди Раис бува қўл силтаб.

„Нива“ чираниб тисарилди. Сим таранг тортилиб, ғарам устидан палахса-палахса пичан кўчиб туша бошлади.

— Қоч, ҳамманг! — Раис бува тағин қўл силтаб буйруқ берди. — Нари туринглар!

„Нива“ девдек ўкирар, сим рубобнинг торидек таранг тортилиб кетган, аммо „Запорожец“дан дарак йўқ эди. Ниҳоят, хирмон тагидан қалдир-қулдир, қалдир-қулдир деган овоз келди. Қарасам, негадир „Ферма тоға“нинг ҳар мўйлови найзадек типпа-тик бўлиб кетяпти. Бир маҳал хирмон орасидан оппоқ бир нарса чиқиб кела бошлади. Тушимми-ўнгимми? Шодивойнинг „Запорожец“и ҳаворанг эди-ку! „Нива“ яна бир ғайрат қилган эди, яп-янги, оппоқ „Волга“ ерга ёнбошлаганча ёруғ дунёга чиқиб келди. Оббо! Қоронғида симни эшик тутқичига боғлабман-да. Бунисиям майли-ку, Шодивойнинг машинаси ҳаворанглигини биламан, „Запорожец“лигини биламан, буниси оқ-ку, „Волга“ку!

Ўн томонимда ғалати овоз эшитилгандек бўлди. Талмовсираб ўгирилсам, „Ферма тоға“ жўхори тиқилган хўроздек бўйинни чўзиб, „Фийқ“ деб қўйди. Кейин қийиқ кўзларини чирт юмиб олди-да, диккайган мўйловини чанглаб, тағин икки марта „Фийқ“, „Фийқ“ қилди.

— Нима бу? — Раис буванинг ҳокимона хитобидан чўчиб тушдим.

— Сендан сўраяпман, Мусайип?

„Ферма тоға“ аввал битта кўзини очди, кейин иккинчисини... Кейин бир йўла оғзини ҳам очиб қўя қолди. „Нива“нинг шопири эсанкираб қолдими, тормоз бериш ўрнига газни босиб юборди шекили, мотор бир варанглади-ю, „динқ“ этган овоз эшитилди. Таранг сим қоқ ўртасидан узилиб кетди. Боядан бери ёнбошлаб ерга судралиб келаётган „Волга“ бир силкинди-да, оёғи осмондан бўлиб ағдарилди. Ойналари чил-чил синди. Томи пачақланиб, ялпайиб қолди. Машина тўнтарилиб ётса, ғалати бўларкан. Худди оёғи осмондан бўлиб қолган қўнғиздек.

— Ҳов, Мусайил? — Раис бува „Ферма тоға“га чақчайди. — Нима бу?

„Ферма тоға“ жуда ғалати илжайди.

— Мошин...

— Мошинлигини күриб турибман, кимники?

— Сиздиқи! — деди „Ферма тоға“ пинагини бузмай.

— Меники „Запорож“ку, — деди Раис бува хуноб бўлиб.

„Ферма тоға“ яна илжайди.

— Тувиди-да.

— Нима?

— „Запорож“ инғиз бўвоз экан, „Волга“ тувид берди, Раис бува. Кутти бўлсин!

Раис бува нима дейишини билмай қолди.

— Бултур „Москвич“ олиб берувдим-ку, битта машина камлик қилдими, нокас! — деди қўлинин пахса қилиб.

„Ферма тоға“ ялпайиб ётган машинага тикилганча товуқнинг оёғига ўхшаган бўйинни чўзиб тагин бир марта „ғийқ“ деб қўйди.

— Сиздиқи, — деди яна. — Кутти бўлсин.

— Э, ўл-а! — Раис бува негадир ҳиқиллаб кулиб юборди. — Мошин сигирмиди, туғадиган?

— Тувади! — „Ферма тоға“нинг мўйлови учиди қўйди. Фақат бу сафар хомушроқ, маъюсроқ учди. — Тувмаса тувдирашибиз.

— Бўпти, мошиннинг боласини сенга бердим. Юр, бу ёққа.

„Ферма тоға“ фарзанди ўлган одамдек пачақ „Волга“га охирги марта қараб қўйди-ю, чор-ночор Раис бувага эргашди.

— Оптуш! — деди Раис бува бақириб! Шопир йигит „Нива“ ичидан магазинларда конфет солинадиган яшикка ўхшаган картон қутини олиб тушди. Кути оғирроқ шекилли, икки букилганча пишиллаб кўтариб келди-да, „Ферма тоға“нинг оёғи остига қўйди. Ичидаги бир нима шифирлади.

— Нима бул? — деди „Ферма тоға“ қовоқ-тумшуғи осилиб.

— Атир! — Раис бува қошини чимирди. — Эрталаб

ҳар бир сигирнинг устига сепасан. Камиссия келганда атири ҳиди анқиб турсин.

— Раис бува, — деди „Ферма тоға“ мўйловини қашлаб, — бурнови жили „Шипр“ сепқанда уйинғ куйфур сийирлар бир-бировини жалаған шиқарми, уш кунғаша таппидан атири иси келиб жатти.

— Нима таппидан атири иси келмай, сендан келсинми! — Раис бува бизга юзланди. — Сенлар бу ёққа юр.

Шодивой иккаламиз „Нива“нинг орқасига ўтиридик. Раис бува шопирнинг ёнига.

— Мусайип! — деди Раис бува машина ўрнидан жилганда. — Эшитиб қўй, ҳамма ёқ чиста бўлсин. Испаралкалар бехато бўлсин. — Кейин илжайиб қўшиб қўйди. — Скирдни очиб, „Запорож“ни бизнигiga обориб қўй... Хафа бўлма, янаги йил юз совлиқдан икки юзтадан қўзи олсанг, ўзим „Волга“ падарка қиласман.

ЕТТИНЧИ БОБ СИМЛИ АТЛАС

Раис бува „Ферма тоға“га янги „Волга“ совға қиласими-йўқми, унисини билмайман-у, мен пат-патдан аллақачон умидимни узиб қўйганман.

Авваллари Турсунбой акамнинг мотоциклига минишинга жон-жон деб рози бўладиган Ойсара янгам ҳам тўсатдан айнади-қолди.

Бир куни кечкурун пат-пат миниш илинжида уйларига кирсам, эр-хотиннинг жанжали устидан чиқиб қолдим. Ҳовли ўртасида ўнтача паҳта гулли пиёла, иккита чойнак, сопол лаган чил-чил бўлиб ётибди. Айвонда Ойсара янгам сочи паҳмайиб йиглаб ўтирибди. Чап юзи моматалоқ бўлиб кетган. Турсунбой акам олматагида турганча қўлинини паҳса қилиб, аллакимни бўралаб сўкяпти. Юзи тирналган.

Анграйиб қопман. Секингина жуфтакни ростлаб қолмоқчи эдим, бирдан Турсунбой акамнинг кўзи менга тушди.

— Ҳа, Қўшвой, пат-пат мингинг келяптими? — деди сўкишдан тўхтаб. Ҳатто ғалатироқ илжайиб ҳам

қүйди. — Жуда яхши-да, укам! — У тирналган юзини кафти билан силади. — Мана калит, минақол! — деди чүнтағига, құл суқиб.

Айвонда хун-хун йиғлаб ўтирган Ойсара янгам ҳам-ма гапни эшитиб турған экан. Учиб ҳовлига тушди.

— Белингиз оғриб топибсизми, пат-патни! — деди чинқириб. — Бу ёққа беринг калитни!

— Ҳа-а! Жонинг ачиidими? Бундан чиқди... Сенинг белинг оғриган экан-да! — Турсунбой ака алант-жалант бўлиб қолди. — Ҳозир! — деди ҳайқириб. — Ҳозир даб-дала қиласман!

У югуриб бориб тандир тагида ётган тешани юлқиб олди. Ойсара янгам дод солиб тешанинг бандига ёпишиди. Турсунбой ака у ёққа тортади. Ойсара янгам бу ёққа. Уй ичидан калта кўйлак кийган қизалоқ билан оёқ яланг болача чиқиб, чирқиллаб уларга ёпишиши.

Вақт ғаниматда оёқни қўлга олиб кўчага зинғилладим...

...Ўшандан бери Тулпоримни миниб тинчгина юр-гандим... У ёғини сўрасангиз, бу йил ўнинчини бити-рамиз. Давлат имтиҳонига тайёрланиш керак. Ўзим билан ўзим овора бўлиб, аравамни тортиб юрсам, бугун Раис бува яна эски ваъдасини эсимга солди. Йўқ, ундан ҳам каттароқ ваъда бериб юборди.

Папкамни саланглатиб, кўчага чиқсам, эшигимиз олдида „Нива“ туриби. Дарров танидим: Раис буванинг машинаси. Раис бува бизницида нима қиласди? Отам ишда, онам билан синглим далада. Бундан чиқди машина тўхтаб қолган бўлса, Қамчибек ака тагини ковлаштириб ётгандир-да.

Шу хаёл билан яқин борсам, рулда Раис буванинг ўзи ўтириби. Мени кўриб, эшикни очди-да, ерга чақ-қон сакраб тушди.

— Нега чопиққа чиқмадинг? — деди тўсатдан.

Эсанкираб қолдим. Ҳайронман, довдираб қолганимда миям қарсиллаб ишлаб кетади.

— Уч кундан кейин имтиҳон, Раис бува! — дедим тантана билан. — Шодивой иккаламиз ёзмадан тайёрланмоқчи эдик.

Раис бува аланг-жаланг бўлиб, бизнинг эшик томонга қаради.

— Шоди сеникидами? — деди овозини пасайтириб.

— Йўқ. Мен сизларни кига бормоқчи эдим.

— Маладес! — Раис бува эркалаб елкамга қоқди, — тўғри ўйлабсизлар. Давлат имтиҳонига яхши тайёрланиш керак. — У бир зум жимиб қолди-да, қўшнимизнинг дарвозасига зимдан қараб қўйди.

— У ёқда ким бор?

— Билмадим, — дедим ростини айтиб.

Раис бува тағин елкамга қоқди.

— Бўйингни қара! — деди илжайиб. — Оббо, тутхўр-ей! Мендан ҳам ўсиб кетибсан-ку. Овозинг ҳам дўриллаб қопти. Отангта айтаман, уйлантириб қўяди.

Лабим ўзидан-ўзи бир томонга қийшайиб илжая бошлаган эдим, Раис бува бирдан жиддий тортди. Ҳатто қовоғиям осилиб кетди.

— Менга қара, тутхўр! — деди хўмрайиб. — Ойсара янганг анчадан бери ишга чиқмаяпти. Касал бўпқопти. Мана шу китобни опкириб берасан. — У машина эшигини очиб ўриндиқ устида ётган, газетага ўроғлиқ китобни олди. — Ма! Раис бува китобингизни бериб юбордилар. Эртадан бошлаб ишга чиқаркансиз, Раис бува яна китоб ўқигилари кепти, дегин, уқдингми? У китобни қўлимга тутқазди.

— Югар! Шошма, папкангни ташлаб кетавер.

Қарасам, газетага ўроғлиқ нарса — юмшоқ. Турсунбой акамнинг уйидаги уриш-жанжални эслаб, ғашим келди. Устига устак, Раис бува ваъда қилган пат-патдан ҳамон дарак йўқ.

— Турсунбой акамга берсам ҳам, майлими? — дедим илжайиб.

Раис бува мендан ҳам ёйилиброқ илжайди.

— Турсунбой аканг далада. Ойсаранинг ўз қўлига бер! Бўл тез!

Оғриниброқ ҳовлига кирсам, Ойсара янгам айвонда ҳамир қориб ўтирган экан. Мени кўриб, қайрилиб ҳам қарамади.

— Манави китобни Раис бува бериб юбордилар — дедим фўлдираб. — Ўзлари кўчада машинада ўтирибдилар. Тезроқ ишга чиқиб яна китоб бераркансиз.

— Нима? — Ойсара янгам дик этиб ўрнидан турдида, айвон лабига келди. Хамир юқи қўли билан газета қатини очган эди, ловуллаб турган атласнинг бир учи ергача чўзилиб гушди. Оғзим ланг очилиб қолди. Ахир бу ялтироқ сим атлас-ку! Энам неча марта отамга айтган: „Мовжунинг тўйига ақалли бир жўра „сим атлас“ олиб қўймасак, уят бўлади“, деган. Отам „Бир жўра „сим атлас“инг чайқовда фалон сўм турди, қаёқдан оламан“, деб тўнғиллаган.

Қаранг, Ойсара янгам шундай нарсанинг қадрига етмади-я! Хамир юқи қўли билан атласни шарт-шурт газетага қайтадан ўради-да, қўлимга тутқазди.

— Раис бувангга айт! — деди лаби титраб. — Ўқийдиган китоби кўпайиб кетган! Ўшаларни ўқийверсин, хўпми?

Гурсиллаб юриб, жойига бориб чўнқайди-да, хамир эмас, Раис буванинг бошига ураётгандай хамирни шиддат билан муштлай кетди.

Менга нима! „Китоб“ни қўлтиғимга қистириб кўчага чиқсан, „Нива“ жойида йўқ. Йўл четида папкам ёнбошлаб ётибди. Энди ўша томонга юрган эдим, орқа томондан дағдағали овоз келди.

— Шошма, Кўшо! Анави нима?

Қайрилиб қарасам, ўн қадамча нарида Турсунбой акам қовоини солиб турибди. Бошида унниқиб кетган эски дўппи. Кўйлак-шими бир энлик чанг.

Довдираб қолдим.

— Атлас, — дедим тилим тутилиб.

Унинг ранги қув ўчиб кетди.

— Қанақа атлас?

Баттар эсанкираб қолдим.

— География атласи, Турсунбой ака, — дедим мин-филлаб. — Тарих атласи... Имтиҳонга...

— Бўпти, кетавер... — У тишларини фижирлатганча уйига кириб кетди.

Раис буванинг „Нива“си икки кўча нарида турган экан. Эшикни очиб, имлаб чақирди.

- Бўлдими, тутхўр? — деди машинадан тушиб.
— Манг! — газетага ўроғлиқ атласни қўлига тутқаздим.
Раис бува кўзимга хавотирланиб қаради.
— Нима бўлди?
— Бошқа китобларни ўқиркансиз!
У атласни шоша-пиша ўриндиқча ташлади.
— Турсунбой сени кўрмадими?
— Кўрди.
— Нима деди?
— Кўлингдаги нима, деб сўради.
— Сен нима дединг?
— Атлас, дедим.
— А?! — Раис буванинг кўзи олайиб кетди. — Атласлигини қаёқдан билдинг, аҳмоқ!
Ие, нега менга ўшқиради бу!
— Ойсара янгам очиб кўрди! — дедим бақириб. — Сим атлас экан. Чияли бозорда сотиладиган атлас экан! Аммо-лекин олмади!
— Бўлди, тутхўр, бўлди, — у пешанамни силамоқчи эди, бошимни орқага тортдим.
— Ўзи олмаса мен нима қилай?
— Ажаб қибсан, хўп қибсан, олмаса садқаи сар!
Турсунбой сени кўрмадими, ахир?!
— Кўрди деяпман-ку!
— Қаерда?
— Кўчага чиққанимда.
Раис буванинг ранги гезариб кетди.
— Ростдан-а?!
— Нега ишонмайсиз! — хуноб бўлиб бир бақирган эдим, Раис бува қучоқлаб олди.
— Ишонаман, тутхўр, сен яхши боласан, кейин нима деди?
— Ким? — дедим қовоғимни солиб.
— Турсунбой.
— Кўлингдаги нима, деди, деяпман-ку?
Раис бува шилқ этиб, машинага суюниб қолди.
— Қанақа атлас, деб сўрагандир? — деди овози титраб.
— Сўради.

— Сен нима дединг?
— Сим атлас дедим!
— Ким берди, дедими? — Раис бува оғир-оғир киприк қоқиб ингради. — Сен нима дединг? Раис бува, демадингми, ахир?..

Қарасам, Раис буванинг аҳволи чатоқ. Юпатгим келди.

— Индамай кетавердим! — дедим тантана билан.

— Маладес! — Раис бува бирдан жонланди. — Энди бундай қиламиз, тутхўр. Агар Турсунбой яна сўраб қолса, онам атлас олиб келган экан, қимматлик қипти, шунинг учун янгамга олиб чиққан эдим, дейсан. Уқдингми?

Қўрқиб кетдим. Отам бу гапларни эшитса, теримга сомон тиқади. Онам ҳам соғ қўймайди.

— Турсунбой акам энамдан сўраб қолса-чи? — дедим тўнғиллаб.

— Сўрамайди! — Раис бува мамнун жилмайди. — Бу ёғини Ойсара янгангнинг ўзи тинчитади. Турсунбойни шунақанги бурайдики, ҳеч кимга оғиз очмайдиган қилиб қўяди. Сен бир-икки ой жим юрсанг бас. Тушундингми?

Индамай бурилиб кетаётган эдим. Раис бува чақириб қолди:

— Шошма, ўв! Ҳали Шоди билан дарс қиламан деган эдинг-ку! Ўтири!

У машинага чаққон миниб, ўнг эшикни очди.

— Мин, — деди меҳри товланиб. Анчагача жим кетдик. Ўшшайиб ўтирганимдан хавотирга тушди, шекили, идора ёнидан ўтаётганимизда тўсатдан гапириб қолди. — Сен маладес боласан, тутхўр! Ҳов бирда патпат олиб бераман дегандим. Мен бир сўзли одамман. Пайти келиб, албатта, олиб бераман. Унгача бир иш қиламиз. — У менга қараб, кўз қисиб қўйди. — Жўранг, Кўшо Тошкентга бормаса, мен ҳам институтга кирмайман, деяпти. Иккалангни битта институтта жойлаб қўяман. Тошкентда бизнинг жўралар кўп, билдингми? Бу ёғидан хотиржам бўлавер, тутхўр. Институтта кирдинг ҳисоб!

САККИЗИНЧИ БОБ „КАМПИР ҚОНУНИ“

Адабиёт ёзма-оғзакисидан-ку, амаллаб ўтиб олдим. Жудаям „беш“ бўлмаса ҳам уч-уч ярим дегандек. Лекин бу ёқда ҳали физика турибди. Энг ёмон кўрган фаним — физика! Адабиётни яхши кўришимнинг ҳам, физикани ёмон кўришимнинг ҳам сабаби бор. Адабиёт ўқитувчимиз — яхши одам. Бечоранинг тўққизта қизи бор. Ўқитувчимиз ҳар гал энди ўғил кўраман, деб ҳаракат қиласкерган, хотини пайдар-пай қиз туғаверган... Ўғли йўқлиги учун ҳам адабиёт муаллимимиз билан қадрдан бўлиб қолганмиз: раҳмим келади. Ўт юлганимда Тулпоримга икки боғинасини ортиб, уйига обориб ташлайман. Томорқасидан жўхори узса қарашвораман. Еттинчи синфдан бу ёғига кузда ҳар куни атайлаб эшигининг олдидан ўтаман. Барибир кўмир олиб келади-ку! Физилатиб ташиб бераман. Шунинг учунми, ўзим адабиётдан зўрманми, хуллас, шу ўқитувчим мени яхши кўради. Жудаям „беш“ қўймайди-ю (бешни Шодивойга қўяди), ҳар қалай, мендан „тўрт“ни аямайди. Мана, давлат имтиҳонида ҳам ёзмадан „уч“, оғзакидан „тўрт“ олдим.

Физика ўқитувчимиз — ёмон! Усмон Қиличев деса бошқа малимлар у ёқда турсин, директоримизнинг ўзи ҳам типирчилаб қолади. Усмон ака урушда бўлган: чап қўли йўқ. Лекин қўли битта бўлсаям, бизларни шунаقا ушлайдики...

Усмон ақадан „беш“ оладиганнинг боши ўнта. Ҳаммани „икки“ билан сийлайди. Йўқ, ошириб юбордимов! Бултур синглим Жу бошқа фанлардан „тўрт“ олса ҳам, худди шу Усмон ака „беш“ қўйган. Чоракларига ҳам, йиллигига ҳам, ҳатто имтиҳонда ҳам.

Эсимда, эрта ёзда шу малим бизниги келган эди.

„Салимжон, жўра, қизингиздан малакали мутахассис чиқиши мумкин, политехника институтининг АСУ факультетига юборинг“, деганида дадам негадир узоқ ўйланиб қолган. „Биламан, малим, нима қиласай, менинг ортиқча жамғармам йўқ-да“, деб қўя қолган эди. Усмон ака, „Сиздақа фронтовик одамдан шунаقا гап

чиқса“, деб яккаю ягона қўлини жаҳл билан силтаганида онам ўртага тушган эди: „Қиз болага институтни ким қўйибди, шаҳарга борса айнаб кетади“. Жу бечора ўшандада роса йиғлаганди.

Гап бундаям эмас... Жонажон ўртоғим Шодивойни бутун мактаб, ҳатто районо ҳам олтин медалга тайёрлаётган экан. Тўққизинчи синфдан шу — Усмон ака физикадан дарс ўта бошлади-ю, Шодивойнинг кундалиги „уч“га тўлиб кетди. Ўшандан бери, айтишларича, Раис бува малимимиз Усмон Қиличевни ёмон кўриб қолганмиш. „Шу малимни пенсияга чиқариб қутулмасам бўлмайди“ деганмиш. Тағин у ёғини билмадим-у, шуниси аниқки, жўрам олтин медаль ололмайди. Устига устак, эртага физикадан давлат имтиҳони топширамиз.

...Имтиҳонга райондан, ҳатто областдан одамлар келади, дейишганди. Ҳеч ким келмади. Шодивойнинг фамилияси Алимов эмасми, Усмон ака, биринчи бўлиб жўрамни чақириб қолди.

Ўн йил ўқиб, биронта малимдан қўрқмайдиган Шодивой шу, Усмон акани кўрса, оёғи қалтирайдиган бўлиб қолган. Ҳозир ҳам фамилиясини айтиб чақиришганини эшитмади. Ҳаммамиз йўлақда типирчилаб турибмиз.

— Алимов! — қия очиқ эшикдан Усмон аканинг зардали овози келди.

— Сени чақиряпти! — дедим секингина жўрамнинг биқинига туртиб.

Шодивой гарангсиб оғзини каппа-каппа очди:

— А?

— Кир! — қаттиқроқ бақириб юбордим шекилти, кимдир елкамга мушт туширди.

— Секин-е!

— Кўрқиб кетяпман... — Шодивой кўзимга шунақанги илтижо билан термилдики, ўзим ҳам қўшилишиб йиғлаб юборай, дедим.

— Шпаргалкани чўз! — ўртоғимнинг қалин қилиб тугилган чучварадек қулоғига шивирладим. (Шпаргалкаларнинг зўри Шодивойда бўлади-да. Бошқа болалар

далада ғайрат билан ишлаётганда жўрам уйига кириб олиб ғайрат билан шпаргалка тайёрлаган: ҳаммамиз учун.) — Деразанинг олдига ўтири. Билетингнинг номерини айтсанг, ошираман.

Шодивой ихчам қилиб буқланган қофозни чўнта-гидан олиб қўлимга тутқазди.

— Алимов! — қия очиқ эшикдан боягидан баттар зардали овоз келди.

Шодивойнинг қўлтифига кириб, судрагудек олиб бордим-да, эшикни каттароқ очиб, гарданига бир мушт туширган эдим, сузонгич буқадек бошини елкаси орасига тортганча, тўппа-тўғри Усмон аканинг устига бостириб бора бошлади.

— Жиннимисан! — Усмон ака ўрнидан туриб кетди. Ягона қўлини қўтариб, қалла қўйишни мўлжаллаб келаётган Шодивойнинг пешанасига кафтини рўпара қилди.

Шодивой тақقا тўхтаб қолди.

— Билет ол! — деди Усмон ака Шодивойга шубҳалироқ қараб.

Тезроқ синфхонанинг нариги томонига етиб бормасам бўлмайди. Папканинг бандидан чангллаганча йўлакдан югуриб кетдим.

Имтиҳонни далада топширганимиз қандоқ яхши эди-я! Баҳо қўйишда бригадиримиз Тўлаш ака кўмаклашиб юборарди. Бир гектар ўтоқ қилганга — „беш“ Ярим гектарга — „уч“... Шу... Раис бувагаям ҳайронманда! Давлат имтиҳони қонуний бўлсин, ўнинчилар мактабнинг ўзида синовдан ўтсин, камиссия келиб қолиши бор, дебди-да! Мана энди ўзининг ўғлига жабр бўлди!

Имтиҳон бўлаётган синфхонанинг деразаси олдига етиб олгунимча ҳали қанча бор! Аввал узундан-узоқ йўлакдан ўтишим керак. Кейин ҳовлига чиқаман. Ундан кейин мактаб орқасига ўтаман.

Ҳаллослаб чопиб боряпман-у, бир нарсани ўйлайман. Меҳнат дарсидан зўри йўқ экан-да, ўзи! Масалан, менга энг яххиси — меҳнат дарси! Малимлар нукул савол беравериб бошингни қотирмайди... Шунисига хурсандманки, меҳнат дарси бизда, айниқса, кўп бўлади. (Бошқа жойда қанақа, билмадим-у, бизда шунақа.) Фўза

сал қаддини ростлаши билан ягана бошланади. Ўзингиз ўйлаб кўринг. Қорни оч тўртта одамнинг олдига битта ликопчада ош қўйиб, „Қани, олинг-олинг“ десангиз, тўртталаси баравар чанг солса, нима бўлади? Ҳаммаси оч қолади, тўғрими? Фўзаям шунаقا-да! Бундан чиқди, биттасини қолдириб, бошқаларини юлиб ташлаш керак. Бирми? (Бармоғингизни букиб, санаб туриңг.) Ундан кейин... Тўртта фўзадан учтасини юлиб ташлаганингиз билан бошқа ошхўр топилмайди, дейсизми? Сиз-ку, ерга минг хил „палов“ берасиз, маҳаллий ўфит, минерал ўфит. (Вой, ҳиди курсин. Одамни заҳарлаб ўлдираман, дейди-я!) Сиз-ку „палов“ни пахтага берасиз. Аммо унинг насибасига шерик бўладиган бегона ўтлар ҳам чиқадида! Ўшанаقا текинхўрларни таг-томири билан қуритиш керакми – керак! Бунинг оти ўтоқ дейилади. Иккита бўлдими? Ана ундан кейин чопиқ бошланади. Пахтаниям жони бор. Нафас олмаса, ўлиб қолади. Сиз билан биз-ку оғиз-бурнимиз билан нафас оламиз. Пахта бўлса, илдизи билан нафас олиши шарт. Демак, чопиқ қилиш керак. Кейин пилла мавсуми келади. (Бунисини айтиб берувдим, бошқа гапириб ўтирумайман.) Кетидан пичан ўриш кампанияси бошланади. „Ферма тоға“нинг сигирлари пичан емаса – ҳаром ўлиб қолмайдими? Ундан кейин, яна чопиқ, фўза суғориш... Бу – пахта дегани сувга чунонам ўчки, жуда отчалик ичмасаям, камида менинг Тулпоримчалик симиради, қуриб кетгур!

Пахта очилганидан кейин-ку... Далада байрам бошланади. Аввал, биринчи нав пахта терасиз, кейин иккинчи терим, учинчи терим. Шу пахта дегани хўп эринмаган нарса-да! Бугун териб олсангиз, эртага яна илжайи-и-б, очилиб тураверади. Кейин подбор терасиз, яъни машина териб кетганида ариққа тўкилиб қолган пахтани йифиб оласиз. Чаноқда ярим-ёртиси қолсаям увозда! Ундан кейин кўрак териш, кетидан кўрак чувиш... Охири далалар қип-қизил бўлиб қолганида фўза-поя юласиз...

Ана энди ўзингиз ўйланг! Меҳнат дарсидан зўри борми? Ҳар куни очиқ ҳавода юрасиз. (Биология малимимиз айтгандек, „Очиқ ҳаво – танга даво“.) Ўқитув-

чилар ҳам қийнаб ўтиrmайди. Биринчи сентябрдан ўқиши бошлайсиз-у, олтинчи сентябрдан теримга ту-шасиз. Ўнинчи декабрда мактабга қайтиб келсангиз, журналлар тўлдирилган, чорак баҳолар чиқарилган!

А? Нима дедингиз? Катталар нима иш қилади, дей-сизми? Ким айтди сизга катталар бекор ўтиради деб?

Масалан, менинг отам ҳам Усмон акага ўхшаган уруш ногирони. Раис бува дадамни, лунжи учишини ёқтиргмагани учун буғалтириликдан бўшатиб, газета со-тувчи қилиб қўйган, бўлсаям терим бошланганида отам дўкончада „Кепқолинг, газета опқолинг“, деб ўтиради дейсизми? Ҳечам-да! Синглим Жу, отам, онам тонг отмасдан далага чиқиб кетишади. Қоронғи тушганда қайтишади! Не машаққат билан етиширилган „оқ ол-тин“ни ерда қолдириш, фирт гуноҳ-ку!

Бошқаларми? Кечирасиз! Бизнинг „Машъал“ жамоа хўжалигига текинхўрлар йўқ. Ҳамма ишлайди. Раис буванинг жияни томорқасида кетмон чопади. Куёви ҳи-собчилик қилади. Яна битта куёви — агроном. Кенжя куёви — иқтисодчи. Қайниси — дўконда атир-упа со-тади... Булар — эркаклар! Аёлларнинг ярмиси далада, ярмиси — уйида. Нега дейсизми? Аёл бўлгандан кейин туфиши керакми, ахир? Масалан, бизнинг қишлоқда ўттиз битта Қаҳрамон она бор. Битта боласини туфиши билан иккинчисига тайёргарликни бошлаб юборади...

Э, унақа чалғитманг-да, одамни! Жонажон жўрам Шодивойга шпаргалка узатмоқчи эканимни айтувдим-ку!

Мактабнинг узундан-узоқ биносини айланиб ўтгун-ча жиққа терга ботиб кетдим. Кун иссиқ. Бошқа синфлар чопиққа чиқиб кетгани учун мактаб жимжит. Ўзим ҳам шунақанги тез югурбманки, нафас оламан, десам, ичимга ҳеч ҳаво кирмайди. Бундай қарасам, тилим тахминан бир қарич осилиб қопти. (Қўлим билан тиқиб, жойига киргизиб қўйдим.)

Шодивой маладес-да! Ўзим айтганимдек, дераза ёнида ўтирган экан. Очик ойнадан бешта бармоғини кўрсатди. Демак, бешинчи билет!

Ерга таппа ўтириб олиб, имтиҳон билетлари ёзил-

ган дафтарчани титкилаб кетдим. Аксига олиб, ҳеч то-
полмайман.

Шодивой, қийналиб кетганимни тушунди шекил-
ли, калта, йўғон бўйини чўзиб, қаттиқ шивирлади:

— Кулон қонуни! Эшитдингми, Кўшо! Кулон қонуни!

Кулон қонуни бўлса, Кулон қонуни-да! Ҳозир то-
памиз!

Шпаргалканинг қатини ёйишга тушдим. Шодивой
ҳам бутун китобни кўчириб чиққанми, нима бало!
Шпаргалка қатини очганим сайин Шокир абзийнинг
гармонидек чўзилиб кетяпти. Атайлаб қилгандек, Кулон
қонуни ёзилган жой ҳеч чиқмайди. Бир маҳал кимдир
„гармон“нинг ерга чўзилиб ётган учидан тортиб кета-
ётгандек бўлди. Кўрқа-писа қарасам, қай кўз билан
курайки, Тулпорим шундоқ тепамда туриб олиб тасма-
дек шпаргалкани бир четдан ямлаб ютапти.

— Кўйвор! — дедим-у, жонҳолатда қофозни торт-
қиладим. Шпаргалканинг бир қисми сўлакка қоришиб
эшагимнинг оғзидан қайтиб чиқди. Ўзиям ранги суйка-
либ, мажағланган гулсафсардек илма-тешик бўлкетибди.

Тулпорим, ҳар қалай ярим қулочгинасини узиб
олишга улгурган экан. Ҳузур қилиб чайнади-да, қулт
этиб ютиб юборди. Ёқиб қолди шекилли, яна „гармон“-
га талпинди. Үрнимдан сакраб туриб, қулоқ чаккасига
тарсаки тортиб юбордим! Биласиз, Тулпорим калтак еб
ўрганмаган. Кўзимга бирпас қараб турди-да, шунақанги
алам билан ҳанграб юбордики, қўрқиб кетганимдан
„тишш“ дедимми, „ишиш“ дедимми, эсимда йўқ.

Деразадан қараб турган Шодивойнинг лўппи юзи
қийшайиб кетди. Папкамни шоша-пиша титкилаб, „Фи-
зика“ китобини олдим.

— Мана! — дедим эшагимнинг ҳанграб турганидан
фойдаланиб, — ёзиб ол, Шоди! Вакуумда жойлашган
зарядли қўзғалмас нуқтавий икки жисмнинг ўзаро таъ-
сир кучи...

— Алимов! — синфхона ичкарисидан дағдағали
хитоб янгради. Назаримда Шодивойнинг кўзи филай
бўлиб кетди. Бир кўзи менга қараб турибди, биттаси
Усмон акага. Эшагим ҳам тақа-тақ жимиди-қолди.

Худди шу пайт синфхона ичида ғала-ғовур бошланди.

— Домулло! Қанақасиз ўзи! — деган товуш шанғиллади. — Нима қиласиз бачаларни қийнаб. Бўлингда, тезроқ. Чопик қолиб кетяпти.

Топдим. Бригадиримиз Тўлаш аканинг овози!

— Чиқинг! — Усмон ака столни бир қўллаб муштлади шекилли, алланима қарсиллади. — Чиқинг! Ким сизга рухсат берди, давлат имтиҳонига бостириб киришга!

— Имтиҳон-ку ўз йўлига... — Тўлаш аканинг товуши энди ялиниброқ чиқди. — Аммо бу ёқда шунча иш... Домулло...

— Йўқол! Қачондан бошлаб, сен саводсиз менга... Кирқ йиллик педагогга...

Ҳамма ёқ гумбур-гумбур бўлиб кетди.

— Шоди! Ма! — дедим бақириб. Фурсатдан фойдаланиб „Физика“ китобининг ўн беш варақчасини йиртиб, деразадан узатдим.

Синфхона томонидан Тўлаш аканинг алам тўла товуши келди.

— Домулломан, деб кўп керилманг, домулло! Раис бува келса ўзингиз жавоб берасиз.

Папкамни чанглаб, мактаб дарвозаси томонга югурдим. Кетимдан Тулпорим эргашди. Дарвозанинг қоқ ўртасида Тўлаш аканинг боши бошим билан уришиб кетишига сал қолди. Унинг икки юзи хўрзанинг тожисидай қип-қизариб кетган, ҳансираф нафас оларди.

— Шошмай тур! — деди муштини дўлайтириб. — Ҳозир Раис буванинг ўзи келади!

Қўрқанимдан лип этиб четга ўтдим. Тўлаш ака нарироқда турган кажавали мотоциклига минди, чунонам патиллатдики, қулоғим ёрилиб кетай деди.

Чопиб, синфхона эшигига келсан, Шодивой илжайиб турибди.

— Тўрт! — деди икки юзи юмронқозиқнинг лунжидек ялпайиб. — Кир. Сени чақиряпти.

Кўлимдаги папкани дўстимга узатдим.

— Югар! Дераза олдига бор!

— Шпаргалкани чўзмайсанми?

— Чўзилиб бўлди! — дедим тўнғиллаб. — Китобни йиртавер.

Синфхонага кирсам, Усмон ака доска олдида турганча у ёқдан-бу ёққа бориб келяпти. Бутун гавдаси муттасил чайқалади.

— Бемаънилик! — деди овози титраб. — Бориб турган bemаънилик!

Билет олишга шошилмасдим. Аввал Шодивой деразага етиб олсин!..

— Шармандалик! — малим лаблари титраб ингради. — Аллақандай чаласавод... Билет олмайсанми! — деди тўсатдан.

Қўрқа-писа, стол устида ётган узунчоқ қоғозларга қўл чўздим. Титраб турган бармоғимга илашиб чиққан биттасини чўғ ушлагандек чимчилаб тортдим.

— Ўн уч... — дедим талмовсираб.

— Бемаънилик! — малим яна бир хитоб қилди-да, негадир овози майинлашди. — Ўтири, ўғлим, тайёрлан. Шошилмасдан, ўйлагин, ҳўпми?

Очиқ дераза ёнига бориб ўтирдим. Биринчи саволнинг маъносини энди тушундим: „Ампер қонуни...“

— Қўшо... — дераза орқасидан минғиллаган товуш келди. — Қўшо... Саволинг нима?

Кўз қири билан қарасам, дераза тагида Шодивой бўйинин чўзиб турибди.

— Ампер қонуни! — дедим қаттиқ пицирлаб.

Айтдим-ку, малимимизнинг ўзи ёмон деб.

— Ким у? — малим юргургудек бўлиб тепамга келди. — Қуртинг борми? Нимага типирчилайсан?

— Ўзим, — дедим илжайиб. — Овоз чиқармасам, масала ечолмайман, малим.

Усмон ака ҳар эҳтимолга қарши дераза томонга қараб қўйди. Мен ҳам кўз қиrimни ташласам, ҳеч ким йўқ. Шодивойнинг ақли тошни ёради-да! Аллақачон қуённи суриб қопти!

Малим бир қўллаб шарақ-шуруқ қилиб деразани ёпди. Доска олдига кетди. Ўша заҳоти дераза ортидан

яна Шодивойнинг баркашдек юзи кўринди. „Оч“, деб имо қилди. „Иложим йўқ“, дегандек бош чайқадим.

Шодивой дераза ёпиқ бўлгани учун мендан бошқа ҳеч ким эшитмайди, деб ўйлади, шекилли, китобни очиб олиб, ойнага яқин келтириди.

— Ёз, Кўшо! — деди овози борича бақириб. — Ўзидан ток кучи ўтказаётган ўтказгичнинг узунлиги...

Шипиллатиб ёзиб кетдим. „Ўзидан ток кучи...“

— Кичик кесимга у билан бурчак ҳосил қилувчи...

Шипиллатиб давом этдим: „Кичик кесимга...“

— Индукция магнит майдони... — деди Шодивой овозини янам баландроқ қўйиб.

— Салимов! Доскага!

Ноилож Усмон аканинг ёнига бордим.

— Бўлдингми?

— Бўлдим... Биринчи саволни.

— Қани эштайлик...

Икки минут олдин Шодивой қанақа бақирган бўлса, мен ундан ўн ҳисса қаттикроқ ҳайқириб жавоб бера бошладим:

— Ўзидан ток кучи ўтказувчи ўтказгичнинг...

Худди шу пайт синф эшиги тарақлаб очилди. Шуна-қанги шиддат билан очилдики, каптархонага бехосдан мушук оралаб қолса, қанақа бўлади? Ҳамма каптарлар ҳар ёққа патирлашиб учиб кетадими? Мендаям худди шунақа бўлди. Калламда ҳеч вақо қолмади, худди у қулоғимдан кирган шамол фувуллаб, бу қулоғимдан чиқиб кетаёттандек. Қарасам, оstonада Раис бува турибди. Кун иссиқлигига қарамасдан эгнига қора костюм кийиб олибди. Кўкси тўла медаль. Орқасида Тўлаш ака. Раис буванинг қўлтиғидан мўралаб-мўралаб қўйяпти. Худди эчкининг чотидан бошини чиқариб мўлтираётган улоқчадек.

— Малим... — Раис бува ғалати илжайди. — Рухсат этсангиз, кадрларимизнинг илмини бизам қўрсак.

Усмон аканинг юпқа лаби титраб кетди.

Раис бува рухсат кутмай, биринчи партага ўтириб олди. Тўлаш ака унинг ёнига чўкмоқчи эди, қорни сифмади. Эшик олдига қайтиб борди-ю, қўл қовуштириб тураверди.

— Умуман, Ампер, зўр олим бўлган! — дедим яна-
ям қаттиқроқ бақириб. — Ўзи немис бўлган, малим.
Электрни ҳам шу одам топган. Яъни, малимжон, Ампер
қонуни...

— Малим! — Раис бува ўрнидан силтаниб турди.
Парта тарақлаб кетди. — Кўрдик, балога ақли етяпти,
болаларни. Аллақанақа „Кампир қонуни“ деб шунчалик
чўзғилаш шартми?

— Кампирмас, Ампер! — назаримда малимимиз йиф-
лаб юборгудек ингради. — Қачонгача саводсиз бола тар-
биялаймиз!

Раис бува бир зум ўйланиб қолди. Билмадим, ма-
лимдан уям ҳайиқарканми ё андиша қилдими, ҳар қа-
лай уялиброқ жилмайгандек бўлди.

— Кўйинг, энди, — деди илжайиб. — Эшидик,
камиссия келмайдиган бўлти. Йигитларимиз маладес!
Йўлини топиб кетади. Кўриб турасиз, институтларнинг
каттасига киради булар!

— Қандоқ қилиб? Пора берибми?

Малимнинг гали жон-жонидан ўтиб кетди шекил-
ли, Раис буванинг юзи қаҳрли тус олди.

— Ҳов, малим! — деди ҳар сўзни чертиб. — Ҳар
йили иш айни қизиганда бир ишқал чиқарасиз. Нима, бу-
лар оқбилак бўлсинми? Мана шу бола... — У менга қараб
бармоғини бигиз қилди, — мана шу азамат кечаси би-
лан тонготар ухламай фўза суғориб чиққанини биласизми?

Раис бува рост айтди. Жудаям тонготар бўлмасаям,
ой чиққунча фўза суғорганим рост.

— Келажакни шу авлод яратади! — Раис буванинг
овози шу қадар ҳокимона жарангладики, тўртта партада
ўтирган синфдошларим пилдир-пис бўлиб қолишли. —
„Кампир қонуни“ни бошига урадими булар! Ўйланг-
да, сиз ҳам, малим.

Усмон ака ёмон дедим-ку! Тўсатдан уникиям тутиб
кетди.

— Ҳов, Раис! — деди титраб. — Қўлингиздан келса
оттирворинг. Мен саводсиз кадр тайёрламайман! Мак-
табда медаль олиб, институтга боргандা „икки“га тор-
толмайдиган болани ёмон кўраман!

Анграйиб қолдим! Шу пайтгача биронта одам Раис буванинг кўзига тик қараб, бунақа гапирмаган эди. Раис бува ҳам бир зум эсанкираб қолди. Лекин ўша заҳоти шиддат билан ҳайқирди:

— Болалар яхши илм олмаган бўлса, айб сизда! Билиб қўйинг, шу болалар институтга киради. Албатта киради!

Ажаб, Усмон ака кулди. Кулгандаям, бўғиқ, хириллаб кулди.

— Сизнинг ўғлингизми, Раис? Хоҳласангиз олим ҳам қиласиз уни.

— Сенга нима?

Баттар довдираб қолдим. Малимнинг ёши Раис бувадан камида беш ёш, бўлмаса ўн ёш катта. Сочлари оқариб кетган. Раис бува уни бемалол сансираяпти!

— Тўрт йил олдин пенсияга чиқишинг керак эди! — деди Раис бува баттар тутақиб. — Нимага ивирсиб юрибсан?

— Яхши... — Усмон ака чуқур уф тортди. — Бўшайман. Ўзимният жонимга тегди... — У негадир жилмайди. Пастки лабини тишлаб узоқ жимиб қолди. — Сенгаям боқсан бало бордир... — деди секин.

— Э, ўчир-е, иғвогар! — Раис бува илдам келиб, менинг қўлимдан тутди. — Юр, тутхўр!

Талмовсираб орқасидан эргашдим.

Ҳовлига чиқсам Шодивой кутиб турган экан.

— Неччи кўйди? — деди кўзимга тикилиб.

Индамадим.

— Шу палид домланинг гапи учун ҳам иккалангни юрист қиласман! — Раис бува бир қўли билан Шодивойни, бир қўли билан мени билагимдан олиб судраб кетди.

Дарвоза олдига келсак, Тулпорим мени кутиб турган экан. Бошқа жой куриб қолгандек нақ дарвозага кўндаланг туриб олибди. Четлаб ўтиб кетсак ҳам бўладику, Раис бува келиб-келиб эшакка йўл бўшатишни хоҳламади, шекилли, дағдаға қилди:

— Хих!

Тулпорим узун қулокларини осилтириб хаёл суриб тураверди. Боя нега урганимни ўйлаётган бўлса керак.

Раис бува Шодивой билан менинг қўлимни қўйиб юборди-да, эшак бошида мушт қўтарди.

— Хих!

Тулпорим бошини хотиржам буриб, ўгирилди. Лаб-ларини чўччайтириб Раис буванинг қулоғини ҳидлади. Кейин тилини икки қарич чиқариб унинг юзини ялаб ҳам қўйди.

Ҳозиргина малим билан уришиб ғазабланиб турган Раис буванинг жон-пони чиқиб кетди.

— Хих-е, ҳаром ўлгур! — деди-ю, икки қадам орқага тисарилиб, кучи борича эшакнинг қорнига тепди. Тулпорим бир силкиниб кетди. Кейин секин-секин бурилиб, раппа-расо тўқсон градус ўгирилди. Бир нимани нишонга олгандек, орқасига қараб қўйди. Ана ундан кейин Раис буванинг қовуғини мўлжаллаб туриб чунонам тепдики, Раис буванинг ичидан „Ғиқ“ деган овоз чиқди. Тупроқ йўлга чалқанчасига йиқилди.

Шодивой иккаламиз анграйиб қолдик.

— Тўхтат! — Раис бува инқилаб ўрнидан қўзғалди. — Тўхтат дейман. Кимнинг эшаги бу?! — У орқасига ёпишган чангни қоқиб, қаддини ростлагунча Тулпорим шаталоқ отиб фойиб бўлди.

ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ БИЗ ТАЛАБА БЎЛАМИЗ!

Осмони фалакда учиб кетяпмиз! „ЯК-40“ да! Ёнида Шодивой ўтирибди. Оғзи қулоғида! Устара тегмаган мўйлови қийматахтадан ўтказса, бир қозон чучварага бемалол етадиган дўрдоқ лабини янаем қалин қилиб юборгандек. Юзига ҳуснбузар тошиб, афти устига унда-мунда тош тўқилган асфальт кўчанинг ўзи бўлиб қолган. Тиф тегмаган мўйлов билан ҳуснбузар масаласида ўзимиз ҳам жўрамиздан қолишмаймиз. Шодининг юзи-ку сийрак тош сачраган асфальт. Бизники-чи? Нақ тош йўлнинг ўзгинаси!

Олдинги ўриңдиқда Раис бува ўтирибди. Шляпасининг қирраси ўриндиқ суюнчиғига тегиб қийшайиб-роқ турибди. Раис бува бунақа самолётларда учавериб, кўзи пишиб кетган шекилли, аллақачон етти уйқуни уриб бўлдиёв. Ора-чора ўртачароқ овозда хуррак тортиб ҳам қўяди.

Умрим бино бўлиб, самолёт у ёқда турсин, поездга ҳам минмаганман. Шунинг учун, трапдан кўтарилаётганда юрагим салгина така-пука бўлди. Аммо дарров ўзимни юпатдим. Самолёт Шодивойнинг „Запорожец“ и эмаски, „Ферма тоға“нинг ғарамига калла қилса! Ростдан ҳам „ЯК-40“ жоннинг роҳати экан! Қилт этмайди-я! Худди бир жойда қотиб тургандек. Шундоқ тагимиизда оппоқ, дўмбоқ булутлар сузиб юрибди. Шунақанги хўппа семизки, пахта хирмонидан фарқи йўқ. Устига чиқиб иргишлагинг келади. Ола-чалпоқ „йиртиғи“дан ерга тушиб кетмасанг бас! Жўрамнинг биқинига туртиб, юмaloқ деразадан „кўриб қўй“ дегандек, булутларга имо қилдим. Шодивой „зўр“ дегандек бош бармоғини диккайтириб қўиди.

Шундоқ қилиб, яқинда биз талаба бўламиз! Аслида бунақа ўй етти ухлаб тушимга ҳам кирмаганди.

Ўшанда Раис бува „Сенларни юрист қилмасам, раис отимни бошқа қўяман“, дейишга деб қўйди-ю, палакат босиб, Тулпоримдан тепки егандан кейин, бу гап паққос эсидан чиқиб кетгандир, деб ўйлагандим. Биринчидан, Тулпор майдалашиб ўтирмайди. Тепса бирваракай тепиб қўя қолади. Раис бува уч кунгача ҳеч кимга кўринмади. Шодивойнинг айтишига қараганда, дадаси уч кунгача тумандан массажчи чақириб, вазелин билан қовуғини силатганмиш. Иккинчидан, Раис бува эшак меники эканини билган. Билмай қаёққа борарди: Тулпоримни мингта ҳанги орасига қўйиб юборинг: мана-ман деб ажралиб туради.

Хуллас, Раис бува Шодивой иккимизни институтга киритиб қўйишиниям худди мотоцикл олиб беришга ўхшаб аллақачон эсидан чиқариб юборди, деб ўйлагандим. Йўқ, унумаган экан. Уч кун аввал саҳарлаб туриб

эшагимни суғораётсам, ҳарсиллаб-гурсиллаб, Шодивой келиб қолди.

— Чамадонингни тайёрла! — деди дўриллаб. — Тошкан борамиз.

— Нега?

— Ўқишига кирамиз. Юридическийга!

Юридический деганини жудаям яхши тушунмасам ҳам озми-кўпми ақлим етарди.

— Нима, одамларни қамайсанми?

Шодивой ҳам бу ёғини ўйлаб кўрмаган эканми, иккиланиб қолди.

— Ўзимга қолса-ку, — деди минғиллаб. — Физкульттурнийга кирмоқчийдим. Ҳозир юз кило штанга кўтаряпман.

— Мен анавинаقا турникка осиладиганига кирадим, — дедим худди дадам дарров жавоб бера қоладигандек. Бўйим дароз.

— Шунаقا-ку, — Шодивой яна минғиллади. — Физкульттурнийда дадамнинг жўраси йўқ экан. Кейин... Юристлар михдай яшармиш.

Ҳафсалам пир бўлди.

— Боравер!

— Йў-ў-ўқ! — Шодивой бошини сарак-сарак қилиди. — Сен бормасанг, менам кирмайман ўқишига! Дадам жўрасига айтиб, сениям жойлаб қўядиган бўлди.

Дўстим рост айтган экан. Кечкурун онам эшикдан ҳовлиқиб кириб, Раис бувани алқашга тушди. Раис бува онамни атайлабдан идорага чақириб олиб айтганмиш.

„Шундоқ-шундоқ, янга, Кўшоқвойни азалдан яхши кўраман. Уям ўзимнинг ўғлимдек, гап. Шодивой иккаласи ўқиб, юрист бўлиб келади!“

Ҳовли супураётган синглим энамнинг гапини эшитиб негадир ҳиринглаб кулди.

— Сиздан юрист чиқмайди, ака!

Супада жўхори уқалаб ўтирган дадамнинг ўнг лунжи уча бошлади. Онамга қараб чақчайди.

— Илоннинг ёғини ялаган ўша Раис оталик қиласмишми, менинг ўғлимга? Раҳмат! Берадиганини белбогига боғласин!

Онам кўзига ёш олди.

— Доим шунаقا кажбаҳслик қиласиз. Бирор сизнинг ўғлингизни ўқитаман, одам қиласман, деса...

Дадам сўтани улоқтирди-да, жаҳл билан қўл силтаб кўчага чиқиб кетди.

Кечак Шодивой яна келди. Чўнтағидан бир даста қоғоз чиқарди.

— Кўриб қўй! — деди мақтаниб. — Иншонинг зўри мана бунаقا бўлади! Адабиёт малимимизнинг ўзи ёзган.

Эсим оғиб қолай деди.

— Ҳой жинни! — дедим бақириб. — Тошкандаги институт сенинг мактабингми, шпаргалка кўчирсанг индамай турадиган! Деразадан ўзингни улоқтириб юборар!

— Улоқтирмайди. Дадамнинг жўраси бор.

Кечкурун отам ишдан келди-ю, айвон ўртасида турган бир дастурхон патир, бир тоғора бўғирсоқни кўриб хайрон бўлди.

— Нима бу?

— Йўлга! — деди онам тушунтириб. — Болам бечора мусофири юртда оч-наҳор юрадими? Жилла курса озроқ пул беринг. Нонушта қилиши бор, исталавойга кириши бор...

Дадамнинг бир эмас, иккала лунжи уча бошлади.

— Эҳтиёт бўл! — деди тўнғиллаб, — ўғлинг космосга учеб кетяпти... Кўрасан, ҳали, ҳафта ўтмай қайтиб келади тўрvasини кўтариб.

Онамнинг жазаваси қанақа тутишини айтувдим-а?
Хозир ҳам шунаقا бўлди.

— Ҳой, — деди икки кўлини тиззасига баравар шапатилаб. — Одамлар боласини ўқишга жойлайман деб сигирини сотади, мошинини сотади. Белига жарақжарақ пул тутиб, домланинг уйига боради. Раис бувадек одам бош кўшиб турганда сиз биттаю битта ўғлингиздан пул аяксизми? — У тўсатдан йиғлаб юборди. — Майли, узугимни сотаман, сирғамни сотаман! Керак бўлса, Мавжунинг тўйига атаб кўйган гиламни сотаман!

— Бўлди! — дадам, боши муттасил чайқалиб шимининг чўнтағини ковлади, бир ҳовуч пулни хонтахтага улоқтирди-ю, ҳовлига тушиб кетди.

Онам дарров овуниб қолди. Шолчага чүнқайиб ўтирганча бош бармоғини ялаб ҳафсала билан пул санади, рўмolinи ечиб, пулни чандилаб боғлади.

— Ма, белингга туғиб ол! Шаҳар ёмон бўлади. Битта-яримтаси киссангдан олиб қўймасин.

Онам чамаси кечаси билан ухламадиёв. Аллақаёқдан эски чамадон топиб келди. Иссиқ тўр кўйлак (шамоллаб қолмаслигим учун), битта қора костюм (дадамники, куядори ҳиди келиб турибди), иккита шим, икки жуфт пайпок, ўн олтита патир (ўзим санаб турдим), бир тўрва ёнғоқ (ўзимизнинг томорқадаги ёнғоқдан), бир тўрва туршак (тоғамникидан келган, қуртлаганидан билдим), яrim тўрва қурут (ўзимизнинг қатиқдан), яrim тўрва бўғирсоқ (кеча пиширилган), яна аллақанча нарсаларни жойлаб, қолқоқни ёпган эди, чамадон аждарнинг оғзиdek бир очилганча устига миниб олиб, босса ҳам қайта ёпилмади.

Онам ишнинг кўзини билади-да! Дадамнинг эски шимидан қалинлиги беш энли келадиган камарни ечиб олиб, бир тортган эди, чамадоним оғзини юмди. Фақат эшагимнинг хуржунидек икки томонга тарвақайлаб, дўмбайиб қолди.

Тонг саҳарда туриб, ташқарига чиқдим-у, энг аввал ёнғофим билан хайрлашдим.

— Хайр, қадрдон ёнғофим! Устингдан йиқилиб, бошим ёрилган бўлсаям, барибир сени яхши кўраман! Сенинг меваларингни еб, ақлим тўлиши. Эрта-индин талаба бўламан! Мабодо тош отиб, шохингни синдириб, хафа қилган бўлсам, рози бўл.

Ёнғофим қилт этмади.

Кейин оғилхонага кириб, Тулпорим билан хайрлашдим.

— Хайр, меҳрибон Тулпорим. Имтиҳон куни сени урмоқчи эмасдим. Ўзинг шпаргалкани еб қўйиб чатоқ қилдинг. Хафа бўлма! Рози бўл, Тулпорим! Ҳар куни мактабнинг деразаси олдига бориб турардинг. Энди мендан ким хабар олади?

Эшагим юзимга қараб бир хўрсинди, икки хўрсинди. Кейин энтикиб-энтикиб ҳанграб юборди. Қарасам, ўзим

ҳам йиғлаб юборадиганман. Чопиб ҳовлига чиқдим. Синглим тандирга ғўзапоя тиқиб энди гутурт чақаётган экан.

— Хайр, Жу! — дедим йиғламсираб. Синглимни бағримга босиб, пешанасидан ўтдим. — Калишимни йиртиб қўйганингда сўккандим, рози бўл.

— Вой қўлим куйди! — синглимнинг афти буришиб кетди. — Қанақа калиш?

Қаранг, аллақачон эсидан чиқиб кетган экан-ку, мен бўлсам...

Айвонда турган онам ўпкаси тўлиб, мени бағрига босди.

— Хайр, энажон, рози бўлинг! — деган эдим, ҳўнграб йиғлаб юборди.

— Вой, болажоним, энагинангни ташлаб, қаёқларга кетяпсан?

— Хайр, дадажон! — уй томонга қараб хўрсиниб қўйдим.

— Даданг аллақачон ишга кетган! — онам рўмолининг учига бурнини қоқди.

Қаранг, дадам узоқ сафарга кетаётганимни кўрабила туриб, хайрлашгиси ҳам келмабди. Шу қилганига Тошкентга бориб олим бўлиб келаман! Преписир бўлиб келаман! Бир уялсин!

Мана, кетяпмиз энди „ЯК-40“да! Самолёт деразасидан қараб боряпман-у, бундан беш йил аввал қазо қилган моможонимнинг гапини эслайман. Бир куни моможоним мақтанган эди. Бу дунёда кўрмаган жойим қолмади, бачам, бу ёғи Шалдирамасойгаям бориб келдим! (Шалдирамасой бизнинг қишлоқдан олти чақирим нарида. Эшакда бир соатли йўл.)

Самолёт манзилга яқинлашди шекилли, пастлай бошлади. Ип тортилгандек тўппа-тўғри йўллар, оппоқ бинолар, поезд изи кўринди.

Олдинги ўриндиқда ўтирган Раис бува самолёт ерга қўнгандан кейингина уйғонди. Суянчик устидан бизга мўралаб қаради. Юзи қип-қизариб кетибди. Кафтининг орқаси билан сўлагини артиб, қийшайиб кетган шляпасини тўғрилаб олди.

— Келдик, полвон! — деди илжайиб. Менга айтдими, Шодивойгами, тушунмадим.

Вой-бў! Тошкент дегани ҳам хўп фаройиб шаҳар экан-да! Одамлар мунча кўп! Тағин ҳаммаси шошилади. Кўпкарига келган чавандозга ўхшайди-я! Машиналарнинг гизиллашини айтмайсизми! Биз ўтирган такси осмон баравар бино олдига етиб келгунча эллик саккизта машинани қувиб ўтди. Санаб турдим.

Шодивой ўзининг чамадонини, мен ўзимнинг дўмпайиб кетган чамадонимни кўтариб, тепасига қарасангиз, дўппингиз тушиб кетадиган бинога кирдик. Раис буванинг қўлида юк йўқ ҳисоб. Ихчамгина „дипломат“ кўтариб олган. У, кетимдан юрларинг, дегандек имо қилди-да, аллақанча одам тўдалашиб турган ойна тўсиқ олдига борди. Бинонинг ичи салқингина экан. (Одамнинг ухлагиси келади.) Шодивой иккаламиз чамадонни кўтарганча Раис буванинг кетидан сафга турдик. Ойнаванд тўсиқ ортига секин мўраладим. Шодивойнинг „Запорожец“ига ўхшаган ҳаворанг кўйлак кийган хотин баланд суюнчили курсида ўтирибди. Аввалига хотин памилдори еб ўтирган экан, деб ўйладим. Йўқ, лаби шунаقا, қип-қизил экан. Қошини айтмайсизми, қошини! Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, қошсиз туғилган бўлса, уялганидан қалам билан чизиб қўйгандир-да, деб ўйладим. Йўқ, разм солиб қарасам, „қил“нинг таги кўкариброқ турибди. Дадам соқолини гузардаги сартарошхонага кириб, Собит чўлоқча олдириб келган куни шунаقا кўкариб қолишини кўрганман. Бундан чиқди, зангори кўйлакли хотин ҳам кунора сартарошхонага кириб Собит чўлоқча ўхшаган сартарошга қошини қирдирап экан-да! Оғригандир, бечоранинг қовоғи!

Хотин сариқ телефонни қулоғига босиб, аллаким билан гаплашарди.

— Гуличка! Лёля эрини разводга берибди... Нима? Йўқ, пиёнистамас! А? Инженер эди-да! Оладиган маoshi йўлкирасидан ортмасди. Тағинам Лёля бечора олти ой чидади!

„Сафимиз“нинг олд томонида асабий овоз янгради:
— Қизим!

Бўйнимни чўзиб, бу ёққа қарадим. Саратон бўлишига қарамай телпак кийиб олган чол туйнук томонга энганиш ҳайқирди:

— Менга қара, қизим...
— Минуточку! — хотин телефонни қулоғидан нари суреб, чолга юзланди:

— Жой йўқ!
— Қизим...

— Менинг отам кўкариб чиққанига ўн тўрт йил бўлди, — хотин телефонни яна қулоғига босди. — Гуличка, эшитяпсанми? Эртага судга бораркан. Нима, квартираними?

— Жон опа! — бояги чол овозини баландроқ кўтарди.

— Минуточку! — хотин идек қошини чимириди. — Менинг укам йўқ!

— Опажон! — чол ялинишга тушди. — Ўғлим узум соттани келган эди. Бозорда қўлга тушиб иши судга оширилибди.

— Спекулянт жазосини олиши керак, — хотин телефонни қулоғига босди. — Эшитяпсанми, Гуличка! А? Лёля дурочками, квартириани бериб қўядиган. Инженернинг кетига битта тепса...

Телпакли чол жой олишдан умидини узди шекили, нари кетди. Аввал Раис бува, кетидан Шодивой, Шодивойнинг кетидан мен — чамадонни кўтарганча раппа-расо бир қадамча олдинга жилдик. Мундай орқага қарасам, яна йигирматача одам тўпланиб кетибди. Войбў, бирпасда-я!

— Лёля Айрапетян билан гаплашибди...

Чолдан кейин турган, бошига рўмол ўраган қопқора хотин энди биринчи бўлиб қолганига қувонди шекилли, шанғиллади:

— Синглим?!

— Гуличка, минуточку! — зангори кўйлакли хотин телефонни яна қулоғидан узоқлаштиришга мажбур бўлди. — Опам учта! — деди мих қоққандек қарсиллатиб. — Тўртинчи опам борлигини билмасдим.

Қора хотин бало экан.

— Мен Қаҳрамон онаман! — деди чертиб-чертеб.
Бир эмас, ўнта михни баравар қоққандек қарсиллатиб ташлади. — Ўн битта болам бор.

Зангори кўйлакли хотин пинагини бузмади.

— Табриклайман!

— Олтинчи қизим — оғир касал. Тошмига ётқиздим.
Кўчада тўрт яшар кенжам турибди.

— Қанақа одамсиз ўзи, ёш болани кўчада қолдириб бўладими? Машина уриб кетса, буниям Тошмига оборасизми? — У яна телефонни қулоғига босди, — Гуличка! Лёля Айрапетян билан гаплашибди. Айрапетян айтибди. „Эринг яхшиликча уйини бўшатмаса, қаматиб юбораман“, дебди. Нима? — Зангори кўйлакли хотин қувонч билан хитоб қилди. Ҳатто ўрнидан туриб кетди. — „Жижи?“ Арабскийми? Йўқ, биттамас, иккита! Кейин... Биттагина „Адиdas...“ Шефингга айтсанг...

Қора хотин ростдан ҳам тўрт яшар боласини машина уриб кетишидан қўрқди шекилли, ерда ётган тугунтерсакларини кўтариб ташқарига отилди. Яна бир қадам сурилдик.

— Гуличка! — зангори кўйлакли хотин телефонни қулоғига янайм қаттиқроқ босди. — Шефингга айт: Мен „лоҳ“ эмасман. Шапкасини бошқаларга қўйсин.

Олд томондан фўлдираган овоз келди:

— Опажон!

Қарасам, айвони катта шляпа кийиб олган йигит туйнукка энганиш ялиняпти:

— Жон опа!

Хотин бу гал телефонни қулоғидан олмади. Шляпалига қарамадиям. Ўнг қўлидаги ручка билан туйнукнинг ярмисини тўсиб турган тахтачага нуқиб қўйди. Бўйнимни янайм чўзиб қарасам, тахтага ҳар биттаси ўрта бармоғимдек келадиган ҳарфлар билан „Жой йўқ!“ деб ёзиб қўйилибди.

— Гуличка! — хотин сирли жилмайди. „Жижи“ билан „Адиdas“ни тўғрилаб берсанг, — деди овозини пасайтириб, — битта „Лама“ биздан!

— Опажон! — шляпали йигит астойдил ялинди. — Олисдан келганман.

— Ўзбекмисиз? — хотин бу гапни „Гуличка“га айтдими, шляпали йигитгами, билмадим. Ҳар қалай, шляпалига айтган экан. Йигит қувониб кетди.

— Ҳа, опажон, ўзбекман!

— Ўзбек бўлсангиз мен ҳам ўзбек тилида айтяпман. Жой йўқ! Тушунарлимиди?

— Ахир мен узоқдан келганман! Анжандан!

— Эҳ-ҳе! Мен Аргентинадан деб ўйлабман. Қирқ саккиз, Гуличка! Иккинчи рост. Сенинг размеринг.

Хайрият-ей! Раис бувагаям гал келди.

— Жой борми? — деди Раис бува негадир илжайиб.

Зангори қуйлакли хотин биз томонга қарамади. „Жой йўқ!“ — деб ёзилган тахтачага ручкаси билан нуқиб, давом этди:

— Ёқмай ўлсин! „Мистер-Д“дан тўртга керак. Фикон бўлсаям майли. Марат акамга! Ёқаси қирқ бир...

— Жой борми? — Раис бува бу гал дағдағалироқ хитоб қилди.

— Савод борми? — хотин яна тахтачага нуқиди. — Гуличка! Эшитдингми, қирқ бир! Э, жинсини бошига урадими? Ўзида тиқилиб ётибди.

Раис бува тахтачани шахт билан юлқиб олиб нари суриб қўйди.

— Бизгаям-а!

— Минуточку, Гуличка! Бу нахаллар... — тўсиқ орқасидаги хотин қошини чимириб, биз томонга ярқ этиб қаради-ю, тўсатдан юзи ёриши. — Ие, — деди жилмайиб. Телефонни қулогига босиб, ниҳоятда майнин, ниҳоятда мулойим гапирди. — Гуличка, уч минутдан кейин телефон қиласман. — Гўшакни қўйиб, ўрнидан туриб кетди.

— Бормисиз, Тошмамат Алимович! Нимага очерид кутиб турибсиз? Бу ёқдан келавермайсизми?!

— Ишингиз қийин экан... — Раис бува оғир-оғир бош чайқади. — Ҳар куни шу аҳволми?

— Э, шуларни деб гипертоник бўпқолдим, Тошмамат Алимович! — у шу қадар озор чекиб икки чаккасини қисдики, қўйиб берса ҳозир йиглаб юборгудек эди. Хайрият, йигламади. Кулранг телефонни кўтариб шоша-пиша рақам терди.

— Мухочка! — деди овозини пасайтириброк. — Етти юз ўн тўққизнинг эгаси келди. — Кейин мулойим жилмайиб, Раис бувадан сўради:

— Бир ўзингизми?

— Кўпчилик! — Раис бува Шодивој иккаламизга имо қилди. — Кадрларни олиб келдик. Ўқишига кирмоқчи...

Хотин бир қўли билан телефонни қулоғига босган кўйи туйнукдан бошини чиқариб, аввал Шодивојга, кейин менга қаради.

— Сизам хитирсиз! — деди Раис бувага қошини учириб. — Ўғлим битта деб юрардингиз-ку!

Раис бува биз томонга қараб қўйди.

— Битталикка битта! Буниси, — деб менга имо қилди. — Бунисиям яхши бола, ўзимизнинг кадр.

Хотин туйнукдан бошини ичкари тортди.

— Муха! Ҳозир чиқишади. Уч киши! Нима? Йўқ, аёллар йўқ. Менга қара! Яна битта номер топасан.

— Керакмас! — Раис бува илжайиб кўл силтади. — Кадрларни жойлаштирайлик. Мен... Биласиз-ку, Ойдин! Бедананинг уйи йўқ, қайга борса питпилдиқ!

— Сизам хитирсиз! — хотин қип-қизил, узун тирнокли бармоғи билан пўписа қилди.

— Юрларинг! — Раис бува қовоини солиб Шодивој билан менга буюрди.

Ўртоғим иккаламиз жонҳолатда чамадонларга ёпишган эдик, Раис буванинг жаҳли чиқиб кетди. Менгамас-у Шодивојга ўшқириб берди:

— Кўй, жойига, нокас! Ўзлари опчиқади.

Аммо ўзи қўлидаги дипломатини ташламади. Шодивој зина томонга йўналган эди, тағин ўшқирди:

— Шошма, бу ёқقا кел!

Негадир зина эмас, аллақандай жигарранг эшик олдига бориб қолдик. Икки кўзим Тулпоримнинг хуржунидек дўппайиб кетган чамадонимда! Нон билан бўғирсоқ, ёнғоқ билан куртлаган туршак-ку, майли. Аммо чамадонимда дадамнинг костюми бор. Онам сотиб олган пайпоқ бор. Бир эмас, икки жуфт. Бирор лип этиб ўмарид кетса...

Шу пайт жигарранг эшик ўзидан-ўзи шифиллаб очилди. Ичидан қора кўзойнак тақсан малласоч чол

билин худди қишлоғимиздаги боғча болалариникига ўхшаган калта иштонча кийиб олган кампир чиқиб келди. Анграйиб қопман. Чол-кампирлар аллақандай тилда „ве-о-ве-о“ деганча нари кетди.

— Кирсанг-чи! — Раис бува қўлимдан тортиб эшик ичига олиб кирди.

Тушундим. Лифтга чиқсан эканмиз. Зум ўтмай тағин эшик очилди. Раис бува ихчам портфелини саланг-латганча дераза олдида турган стол томон борди. Хаёлим чамадонимда!

— Бормисиз, Мұҳаббатхон! — Раис буванинг қувончли хитобидан хушим жойига келди.

Устига мошранг мато ёпилган, бир чеккасига телефон, бир чеккасига гулдон қўйилган стол орқасида ўтирган хотин дик этиб ўрнидан турди. Бу хотин ҳам худди пастдаги аёлга ўхшаб калта енгли зангори кўйлак кийиб олган, фарқи шуки, гавдаси пастдаги хотинга тахминан бир яримта келар, аммо Шодивойнинг онасидан, яъни ҳовлисида тут барги кесганимда йиқилиб тушиб, ерни қимирлатиб юборган Жамила холамдан анча ихчам эди.

— Ўзингиз камнамосиз, ўртоқ раис! — у Раис буванинг кафтини чангллаб, қўш қўллаб қисди. Шунда билдимки, ҳар билаги менинг сонимдан йўғон бўлса борки, ингичка эмас. — Эсон-омонмисиз? Планлар юзми? Бола-чақалар омон-эсонми?

У қўлини ҳар силкитганида Раис буванинг чайир гавдаси силкиниб-силкиниб кетарди.

Пастдаги хотин „Муха“ деганида пашшадек қилтириқ аёлни кўз олдимга келтирувдим. „Муха“си шунақа бўлса, фили қанақа бўларкин?

„Муха“ опа, яъни Мұҳаббат опа стол тортмасини шарақ-шуруқ қилиб очди-ю, бандига тухумдек ёғоч илгич осилган калитни олиб, йўл бошлади. Тавба! Шундоқ семиз хотин, шунақанги зипиллаб юришини биринчи кўришим. Йўлакка тўшалган чўғдек гилам устида юриб эмас, учиб бораётгандек.

„Муха“ опа йўлак адогига етай деганда бир эшик олдида тўхтади. Калит солиб, шарақ-шуруқ қилиб очди.

— Марҳамат қылсынлар! — деди ёш келинчаклардек таманно билан икки қўлини семиз қўксига қўйиб.

Аввал Раис бува, кейин Шодивой, ундан кейин мен ичкари кирдик. Вой-бў! Гастинса деган зўр бўларкан-ку! Ерга оловдек гиламлар тўшалган. Бир томонда диван, бир томонда ёғоч каравот. Бурчакда холодильник...

Хаёлимга лоп этиб бир фикр келди. Майли, Шодивой каравотда ётсин, менга диван ҳам бўлаверади.

Шуни ўйлаб турсам, эшик журъатсиз тақиллади.

— Да! — деди „Муха“ опа зардалироқ оҳангда.

Эшик очилиб, иккита чамадон кўтарган, бошига зангори шапка кийган шоп мўйлов киши кўринди. Хайрият-ей, чамадоним омон экан!

Мўйловли киши иккала чамадонни ерга қўйиб, уф тортди. Энди бурилиб кетаётган эди, Раис бува тўхтатди.

— Шошма! — чўнтагини ковлаб пул чиқарди. — Раҳмат!

Мўйловли киши негадир хижолатли илжайди:

— Кўп-ку, Раис ака!

— Бўпти, боравер! — Раис бува қовоини солган эди, мўйловли киши пулни чангллаганча, тисарила-тисарила йўлакка чиқиб кетди.

Чамадоним омон-эсон топилганига қувониб кетдим. Бу ёғи-ку жойида! Шодивой каравотда ётса, мен диванда ётсан, Раис бува нима қиласиди?

Худди шуни кузатиб тургандек, „Муха“ опа ёнбошдаги эшикни очди. Кўкимтир парда орқасидаги эшикни кўрмай қопман.

— Марҳамат! — деди таъзим қилиб. — Бу ёғи ётоқхона.

— Қорин оч! — Раис бува яна қошини чимирди.

— Ресторан соат еттигача перерив... — деди „Муха“ опа айбдор алпозда жилмайиб. — Шу ёққа заказ қиласизми?

Раис бува норозироқ алпозда хўрсинди:

— Нима бор ўзи?

— Аниқ билмадим-ку, антрикот, кавказский шашлик, киевский котлет, табака, мампар, лағмон...

— Бўпти! — Раис бува унинг гапини кесди. — Табака опчиқ.

— Учтами?

— Тўртта! Қорин пиёзнинг пўсти бўпкетди.

„Муха“ опа негадир кетишга шошилмасди.

— Раис ака, — деди эшик олдида тўхтаб. — Бу... Болалар билан сиқилишиб қолмасмикинсиз... Қанчага келгансизлар ўзи?

— Мен билан ишинг бўлмасин! — Раис бува биз томонга қараб қўйди. — Кадрлар... Хуллас, ўқишига жойлашиб бир ёқлик бўлгунча туради. Хоҳласа, бир ой, хоҳласа, икки ой.

— Ўзлари-чи, хўжайин? — „Муха“ опа жилмайиб, қошини учирди. Икки қўлини ўғирдек белига тираб, қылпангламоқчи бўлган эди, яхши уддалай олмади. Қорни лопиллаб кетди.

— Гапни кўпайтирмай табакани опчиқсанг-чи! — деди Раис бува ўшқириб.

„Муха“ опа чиқиб кетиши билан Раис бува Шодивой иккаламизни ичкари хонага бошлади. Қарасам, бояги хона бунинг олдида ип эшолмайди. Деразаларга пушти ранг пардалар тутилган. Икки дераза олдида иккита каравот, бурчакда рангли телевизор! Бир бурчакда магнитофон.

— Ие, японский шекилли? — Шодивой энди магнитофон томонга юрган эди, Раис бува бақириб берди.

— Аҳмоқ! Ўқишига киришга келгандисан, музика эшишишгами?..

Шодивой хона ўртасида таққа тўхтаб қолди.

— Унақамас-да! — деди Раис бува сал ҳовуридан тушиб. — Аввал институтга кириб ол... Кейин... — шундай деб гурс-гурс қадам босиб, нариги хонага чиқиб кетди. Зум ўтмай ўша томонда сув шовуллади.

...Табака дегани шунақанги мазали таом эканки, бунақасини Чияли бозорда ҳам тополмайсиз. Шодивой иккаламиз қовурма товуқнинг суюгиниям ғажиб ташладигов!

— Менга қара! — Раис бува ёғ босган қўлларини, қалин лабларини қофоз рўмолчага артиб, ўрнидан турди.

Эрталабдан бери ўзи күтариб юрган дипломатни Шодивой таңлаган каравотнинг тагига суқиб қўйди. — Йўқотиб қўйсанг... — деди Шодивойга чақчайиб. — Ичагингни сугуриб оламан! Уқдингми? Ёстиғингнинг тагига қўйиб ёт. Ташқари чиқсаларинг... — у энди менга ўтирилди. — Калитни этажний дежурга бермайсан! — Раис бува елкамга қоқиб қўйди. — Сен пишиқ боласанку, тутхўр! Жўранг аҳмок!

Шодивойга қарасам, бармоғини ялаб ўшшайибрөқ ўтириби.

— Унақамас, Раис бува, — дедим илжайиб. — Шоди — зўр!

— Бўпти! — Раис бува ўрнидан турди. — Менинг зарур ишларим бор. Эрталаб қеламан. Эшикни қулфлаб олларинг. Калит оғзида қолсин. Ўшанда бирор кирмайди.

Шундай деди-ю чиқди-кетди. Шодивой менга қарди. Мен Шодивойга.

— Эшикни қулфладингми? — деди Шодивой қўрқаписа.

— Кулфладим.

— Калит оғзида қолдими?

— Қолди. Сал чапроқ томонга буриб қўйдим. Шоди...

— Энди нима қиласиз, Кўшо?

— Телевизор кўрмаймизми? Тошкентда бошқача кўрсатса керак.

— Дадам билиб қолса, ўлдиради.

— Музика эшитамизми?

— Ўлдиради.

— Кўчани томоша қила қолайлик, Шоди.

— Майли-и-и!

Иккаламиз дераза пардасини очиб, кўчани томоша қила бошладик. Ҳамма ёқ чироқ! Машиналар шовуллаб ўтади. Аллақаёқда трамвай гийқиллайди. Пастдан, биринчи қават томондан „гумбур-гумбур“, „вош-вош“ деган садо келади. Ресторанда ўйин-кулги бўляпти, чоғи. Рўпарадаги боғ ичи чароғон. Боғ ўртасидаги пушти ранг ёзувга кўзим тушди: „Мороженое“.

— Шоди-и! — дедим секин. — Морожний емаймизми? Менда пул бор. — Гапимнинг исботи учун бе-

лимни қашлаб қўйдим. Шунча пулни белга боғлаб юриш осон эмас экан. Эрталабдан бери биқиним қичишади.

— Иложи йўқ, Кўшо! — ўртоғим хўрсинди. — Эртага...

— Бўлмаса ухлай қолайлик.

— Майли...

Чироқни ўчириб ётдик. Шодивой у деразанинг тагига, мен бу деразанинг тагига. Уйку келса қани? Дарпардани тортиб қўйганимиз билан Шодивойнинг ҳам, менинг ҳам ёстиғим устига бир тутамдан нур тушиб турибди. Нуқул бугунги воқеаларни эслайман. Тулпорим билан хайрлашганим. Онамнинг йифлаб қолгани, самолёт, булутлар. Қошини сартарошга олдирган хотин, „Муха“ опа... Бир маҳал Шодивойнинг каравоти фирчилай бошлади.

— Шоди, — дедим бошимни кўтариб. — Нима қиласан?

— Дадам айтди-ку! Ёстиғимнинг тагига қўйиб ётмасам... — Жўрам аввал ёстиқни кўтариб, бояги дипломатни жойлаб кўрди. Кейин, кўнгли ўрнига тушмади, шекили, тўшак қатини очиб, дипломатини қўйди. Устидан тўшак ёпди. Унинг устидан чойшаб ёйди. Устига ёстиғини босди.

Шошма! Раис бува Шодивойни бекорга огоҳлантиридими?

Менинг чамадонимдаги нарсалар униқидан камми? Ўн олтита патир, бир тўрва бўғирсоқ, яrim тўрва ёнғоқ, яrim тўрва қурут... Энг муҳими дадамнинг костюми, пайпоқ...

Мен ҳам ўрнимдан иргиб турдим-да, яланг оёқ шипиллаб бориб, шкафни тарақ-туруқ қилиб очдим. Чамадонимнинг бандидан икки қўллаб кўтариб келиб, ёстиғимнинг тагига босдим.

— Нима қиласан, Кўшо? — деди Шодивой пичирлаб.

— Чамадонимни эҳтиёт қиласман, жўра, — дедим мен ҳам пичирлаб.

Тўғри-да! Гастинсани ўғри босса, Раис бува йўқ, Шодивойнинг кичкинагина дипломатини ўғирлаганда менинг хуржундек чамадонимни соғ қўярмиди?

Бошимни ёстиққа ташлаганимни биламан. Дүк эт-
ган овоз эшилди. Гарданим чунонам зирқираб кетди-
ки, афтым олмақоқидек бужмайиб кетдиёв. Бўйнимни
силаб-силаб бу гал ёстиққа бошимни секинроқ таш-
ладим.

- Ухлаймизми, Шоди... — дедим пичирлаб.
- Майли, Қўшо...

Шу Тошкент деганиям хўп серғалва шаҳар экан-
да! Кўча тўла шов-шув, вағ-вуғ. Хонамиз зириллайди.
Ҳаммасиям майли-ку, ётибманми, ўтирибманми, ўзим
билмайман. Ёстиқ остидан чамадоним ғўдайиб турибди.
Гарданим ҳалиям зирқирайяпти.

Охири кўзим илинибди. Бир маҳал аллақандай ша-
тири-шутур товушдан уйғониб кетдим. Товуш чап то-
мондан келар эди. Аввалига қаерда ётганимни билол-
мадим. Фалати товуш эса ҳамон шипилларди.

— Олти минг бир юз йигирма беш... Олти минг бир
юз эллик, олти минг бир юз етмиш беш... Олти минг
бир юз саксон беш... Олти минг икки юз ўн...

Секин ўгирилиб қарасам, Шодивой каравотида чор-
дона қуриб ўтирибди. Кун бўйи Раис бува қўлида кўтариб
юрган дипломатнинг оғзи очиқ. Деразадан тушиб турган
бир тутам нур остида каравотда юз сўмлик, эллик сўм-
лик, йигирма беш сўмлик, хуллас, бир қучоқ пул ётиб-
ди. Шодивой ғайрат билан санаяпти.

- Етти минг йигирма беш. Етти минг эллик.
- Менгаям ошир!

Уйқусираб турганим учунми, овозим шунақанги дў-
риллаб чиқдики, ўзим ҳам қўрқиб кетдим.

Шодивой пул санаашдан тўхтаб қолди. Ичидан ингра-
ганга ўхшаш овоз чиқди. Кейин „дод“ деди-ю, ўзини
дипломат устига ташлади. Ўша заҳоти тўшакда ёйилиб
ётган пуллар эсига тушиб қолди шекили, патир-путур
қилиб юз сўмлик, эллик сўмлик пулларни чанглаб,
майкасининг ичига тиқишига тушди.

- Вой-дод! Ўғри!

Баттар қўрқиб кетдим. Сапчиб ўрнимдан туриб, чи-
роқни ёқдим. Ўртоғимнинг ранги қув ўчиб кетган, тут-

Қаноқ тутган одамдек оёқ-қўлини баравар типирлатиб, пулларни яширишга уриняпти.

— Шоди! — дедим бақириб. — Эсинг жойидами?

Стол устида турган графиндан стаканга сув қуйиб аввал юзига сепдим. Кейин ичирдим.

— Ким? — Шодивой тишлари такиллаб, стакандаги сувдан беш-олти қултум қултиллатиб ичганидан кейингина ранги сал ўзига келди. — Ким, Қўшо? — деди ҳамон титраб. — Пулингдан бер, деб ким айтди?

— Э, ўл-е! — жўрамнинг яланғоч елкасига қарсиллатиб сопқолдим. — Пулинг билан қўшмозор бўл-е!

— Меникимас... — Шодивой кўзимга илтижоли термилди. — Дадам айтган. Домланики... Санашиб юборасанми?

— Ухла! — дедим тўнғиллаб. — Эртага санайсан!

— Жон Қўшо... — Шодивой ҳамон титраганча ялинди. — Дадамга айтмагин, хўпми? Папкани нега очдинг деб ўлдиради!

ЎНИНЧИ БОБ

ДОМЛАЖОННИНГ „ХАТОСИ“

Эрталаб бўйним оғриб уйғондим. Хона тўридаги тошойнага қарасам, бошим чап елкамга ёпишиб қопти. Бундан чиқди, ўнг ёнбошим билан ётган эканман-да! Муттасил қичишаётган биқинимни қашлаган эдим, қўлим дўппайиб турган тугунчага тегди. Тутун баданимга ботиб, чуқурча қилиб юборибди.

Рўмолни ечиб, пулимни санаб кўрдим. Жойида: бир юз ўн тўрт сўм. Шошма, қийналиб нима қилдим? Кис-самга солиб кўя қолсам бўлмайдими?! Зўр келса, қўлимни чўнтағимга суқиб юра қоламан-да!

Шодивойни уйғотиш қийин бўлди. Юваниш учун ваннахонага кириб кетаётганида бундоқ юзига қарасам, афтини кўриб бўлмайди. Ҳамма ёғига учук тошиб кетибди. Кечаси ёмон қўрққан экан, шўрлик!

Чамадонимни очиб, иккита патир, бир ҳовуч тур-

шак, ёнғоқ, түртта қурут олдим. (Хайрият-ей, қадрдон хуржуним сал-пал „озди“.)

— Ана энди бир чойнаккина күк чой бўлса...

Гапим оғзимдан чиқмасидан эшик тақиллади. Чопиб бордим:

— Раис бува...

Эшик ортидан кўнгироқдек овоз келди:

— Завтрак!

Анграйиб қопман. Нима бало, чўпчаклардаги сеҳри саройга кириб қолганмизми? Нимани хоҳлассанг, оғзингдан чиқмасдан муҳайё қилишади.

Калитни бураб, эшикни очсам, белига оппоқ пешбанд боғлаган нозиккина, чиройликкина қиз ялтироқ тутқичли аравача бандидан ушлаб жилмайиб турибди.

У бир зумда стол устини тўлдириб ташлади. Икки стакан қаймоқ, тўртта нон, икки чойнак чой, иккита ишқалат, пишлок... Ҳатто ўртачароқ лагандек келадиган торт ҳам бор. Яна иккита талинкада тўртбурчак перашкалар.

— Гўштли блинчик... — деди қиз жилмайиб.

Аравачасини филдиратиб эшик томон юрган эди „бойваччалигим“ тутиб кетди.

— Қанча бўлади? — дедим Раис бувага ўхшаб, чўнтақка қўл сукіб.

— Пули тўланган... — олдига пешбанд тақсан қиз эшикда тўхтаб, ширингина жилмайди.

— Чойингиз тўқсон бешми?

— Икки хил, — қиз бу сафар энсаси қотиброқ илжайди. — Биттаси қора — индийский. Биттаси кўк.

Ваннахонадан елкасига сочиқ ташлаган Шодивой чиқиб келди.

— Ўтирик, заптрик қиласиз, — жўрамни қўлидан судраб стол олдига обордим.

Қаймоғи бирам ёғли, нонлари бирам иссиқ, тўртбурчак сомсаси бирам мазали...

Мен-ку, ноз-неъматларни пок-покиза туширяпман. Карасам, Шодивой, кечаси бехосдан тагини ҳўллаб қўйган боладек бўзрайиб ўтирибди.

— Емайсанми? — дедим сомсага имо қилиб. — Қий-
масини ўхшатиб қовурибди.

— Еёлмайман! — жўрам оғзини кафти билан беки-
тиб минғиллади. — Лабим ачишяпти.

Бечора! Ювинганида икки лабининг бурчидаги учук-
лар қонаб кетибди.

— Оғзимни очолмаяпман, Кўшо...

— Олдин қаймоқни ичгин, Шоди! Лабинг ёғланиб,
ўзидан-ўзи йўли очилиб кетади.

...Нонушта қилиб бўлгач, дарс тайёрлашга ўтирдик.
Яъни, шпаргалкаларни ўқиб чиқа бошладик. Тўғри-да,
биринчи имтиҳон ёзмадан — иншо. Мактабдаги адабиёт
малимимиз ҳам роса ғайрат қипти, ўзи. Ўн олтита ин-
шони ипга тергандек ёзиб ташлабди. Алишер Наво-
ийнинг „Ҳамса“сидаги „Фарҳод ва Ширин“ достони,
Горькийнинг „Она“ романи, Маяковский шеърлари,
Faфур Гуломнинг „Сен етим эмассан“ шеъри, Абдулла
Қаҳҳорнинг „Шоҳи сўзана“си, „Ҳамид Олимжон —
бахт куйчиси“, яна аллақанча иншолар. Эркин мавзу-
ларни айтмайсизми? „Тинчлик — бизнинг ҳаётимиз“,
„Мехнат — менинг бахтим“, „Ватанимни севаман“,
„Мен севган касб...“ Хуллас, ўн олтита.

— Кўшо... — деди Шодивой учук тошган лабини
аранг қимирилатиб. — „Қутлуғ қон“ тушса яхши бўларди.
Шу осон.

Малимимиз ёзиб берган иншолар орасидан „Қутлуғ
қон“ни топдик. Тўрт ярим бет экан.

— Камроқмасми, Шоди? — дедим иккиланиб.

— Яна нимани қўшасан?

— Янами? — ўйлаб қолдим. Билағонлигимни кўр-
сатиб қўйгим келди. — Масалан, Йўлчи пахтада иш-
лайдими? Малим: „Йўлчи тўнка ковлади, фўза суғо-
ради“, дебди. Тўнка ковлашнинг пахтага қандай алоқаси
бор?

Шодивой, яна нима қўшса бўлади, дегандек кўзим-
га термилди.

— Масалан, ягана қиласими? Ўтоқ қиласими? Чо-
пиқ қиласими? Чеканка-чи? Культивация-чи? Пахта

териш, подбор териш, варахага кўрак ташлаш... Шулар ҳам меҳнат-да!

Қизишиб кетиб, жўрамга иншо қандай ёзилишини шунақанги бақириб тушунтира бошлабманки, эшик очилиб, Раис буванинг кириб келганини кўрмай қопман.

— Эшикни қулфлаб ўтирларинг демабмидим?!

Раис бувадан роса дакки еймиз, деб қўрқиб кетдим. Йўқ, разм солсам, уришадиган ҳоли йўқ. Кечаси билан кўпкарида улоқ чопган айфир отек сўлжайиб қопти. Ранги бир ҳолатда. Назаримда кўзлари юмилиб-юмилиб кетаётгандек.

— Заптирка бердими? — деди чўзиб-чўзиб эснаб. — Яхши! Кийинларинг. Бир жойга борамиз.

* * *

Тошкент шунақанги катта шаҳар эканки, таксида бир соат юрсак ҳам охири кўринмайди! Юриб-юриб икки чети олчазор кўчага кирдик, пишиқ ғиштдан қурилган, деразасига темир панжара тутилган уй рўпарасида тўхтадик. Раис бува пушти ранг сирли бўёққа бўялган дарвоза томон юрди. Шодивой иккаламиз биянинг кетидан эргашган тойчоқлардек зингилладик. Раис буванинг дарвозасиниям мақтаб юрган эканман-да! Дарвоза деган мана бунаقا бўлади! Раис буваникига танк сиғса, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, бу дарвозага осмондан учуб тушган самолёт пир этиб кириб кетаверади!

Раис бува дарвоза бурчагидаги тугмачани босган эди, ичкаридан „блюм-блюм“ деган овоз келди. Раис бува бир қадам орқага чекиниб, кафтини оғзига босганча ҳузур қилиб, эснаб кўйди. Ичкаридан жавоб бўлавермагач, бориб яна тугмачани босди. Қўнфироқ бийрон жиринглаб кетди. „Блюм-блюм-блюм“.

Дарвоза қия очилиб, ялтироқ, гулдор халат кийган новчагина, кўҳликкина хотин мўралади.

— Келинглар... — деди иккиланиброқ.

— Ассалом алайке-ем, янга! („Ферма тоға“ Раис бувага қанақа салом берса, Раис бува ҳам „янга“га шунақа салом берди.) — Ассалом алай-ке-ем! Янгажон! Саломат, омонгина бормисиз? Эшик-эллар, кадрлар яхшими?

— Раҳмат! — „Янга“ ҳавотирланиброк ҳаммамизга бир-бир қараб чиқди.

Раис бува унинг унсиз саволини тушунди, чоғи, илжайиб сўради:

— Домла уйдамилар?

— Йўғийдилар-а! — „Янга“ афсус-надомат билан бош чайқади.

— Қаёқдалар?

— Ленинградга кетганлар.

— Қанчага?

— Икки ойга. Павишенияга.

— Ия, янгажон, катта домлайм павищена қиласими?

„Янга“ тағин ҳаммамизга бирма-бир қараб чиқди.

— Қачон қайтадилар? — деди Раис бува овозини ба-ландлатиб.

— Сентябрнинг охирларида келиб қолсалар керак.

— Домла Ленинградга павишенага кетган бўлсалар, сентябрда қайтсалар айтиб қўйинг, янга! — деди Раис бува шанғиллаб. — „Машъал“ жамоа хўжалигидан раис жўрангиз келиб-кетди, бугун кечқурун соат ўнда яна келаркан, зарур юмуши бормиш, денг, уқдингизми?

„Янга“ олазарак бўлиб, у ёқ-бу ёққа қараб олди.

— Секин-е! — деди таҳдидли, аммо паст овозда. — Ўн иккидан кейин... — У бир зум жимиб қолди-да, норози тўнғиллади. — Таксини эшик олдигача опкелишга бало борми!

— Бўлди, янгажон, бенават! — Раис бува мамнун илжайди. — Юрларинг! — деди-ю, Шоди иккаламизни етаклаб нарироқда пойлаб турган таксига қайтадан ўт-қазди. Аллақайси бекатга борганда машинани тўхтатди.

— Буларни бояги жойга обориб қўясан! — деди шопирга 25 сўмлик узатиб. — Уқдингми? — ўзи „дипломати“ни олиб, тушиб кетди.

Такси гастиниса олдида тўхташи билан жўрамга ялиндим.

— Биттадан морожний ейлик, Шоди.

— Пулим йўқ-да, Қўшо, — деди Шодивой мунгайиб.

— Бизда-да, пулнинг кони, жўражон! — пул тутукли рўмол солинган чўнтагимни шаппатилаб қўйдим.

Рўпарадаги боғ ичига кирдик. Салқин майдончага оппоқ, юмалоқ столлар қўйилган. Одамлар тўртта-тўрттадан ўтириб олиб, ялтироқ ликопчалардаги морожнийни уряпти.

— Сен жой олиб тур! — дедим Шодивойга. Ўзим ўнтача одам орқасидан очиридга турдим. Юмалоқ, ойнаванд уйча ичидан ўтирган оппоққина, дўмбоққина хотин (ҳар куни текин морожний ейди-ку, дўмбоқ бўлмайдими?) Ҳар лаҳзада „следующий“ деб турибди. Морожнийси ҳам ўзимизнинг пахта пункти олдида сотиладиган музқаймоқقا ўхшамайди. Ранги бошқачароқми-ей!

Морожнийчи хотиннинг ишиям осон экан. Биз томонларда морожнийни тарозига солиб тортиб беради. Бу хотин тўртбурчак ялтироқ қутининг тутқичини бир айлантирса, ликопчага морожнийнинг ўзи буралиб-буралиб тушади-ю, гулга ўхшаб қолади. Семиз хотиннинг қўли-қўлига тегмайди. Ликопчага тушган морожний устига бир қошиқ ишкалад кукуни, бир қошиқ қип-қизил шарбат, яна бир чимдим чақилган ёнғоқми-ей, алланима, сепади-да, туйнукдан узатади.

— Следующий!

— Икки порс! — дедим яқин бориб.

Хотин бир зумда икки ликопча тўла морожнийни туйнукдан узатди.

— Следующий!

Оббо! Ўзим ҳам қизиқман-да! Ҳали пулни санаганимда иштапил рўмолни шунақанги чандилаб боғлаган эканманки, ечаман деб тирноқларим кўчиб кетди.

— Следующий! — хотин бетоқат бўлиб, қўлидаги қошиқ билан пештахтани уриб қўйди. Тугунчани тишим билан ечишга уриниб ётганимда кимдир туртди:

— Сурилсанг-чи, ҳой!

Эси жойидами, пул тўламай, қаёққа суриламан! Хайрият, тугунни ечдим.

Эрталаб лаби ачишиб, оғзини очолмаган Шодивой морожнийни кўриши билан иштаҳаси шунақанги карнай бўлиб кетдики, ликопчага тўрт марта қошиқ ботириб, лўқ этиб ютиб қўя қолди. Шу, Шодивой ҳам фирт саводсиз-да! Морожний ейишни анави қизлардан ўрган-

са бўлмайдими? Нариги столда иккита қиз ўтирибди. Кошиқнинг учиға жичча морожнийни илиб олади-да, нозиккина пушти ранг тилини чиқариб, ялайди. Ўзлариям чунонам кетворган, чунонам оппоқ. Иккаласиям атлас кўйлак кийган. Кўйлаги шунаقا калтаки, дўмбокқина болдирлари кўриниб турибди.

Эсон-омон ўқишга кириб олай. Каттароқ домланинг кетворган қизи мени севиб қолади. „Кўшовой акажон!“ — деб бўйнимга осилади — „Сизсиз ўлиб қоламан“, — дейди. „Йиглама, — дейман оппоққина юзини силаб. — Майли, сенга уйланаман...“. „Дадамга айтаман, бизга уй олиб беради. Икки хонали“ дейди. „Йўқ, — дейман оёқ тираб, — қишлоққа кетмасак бўлмайди. Келин бўлганингдан кейин ота-онамнинг хизматини қилишинг керак-да!“, „Майли, беш хонали“, дейди у ялиниб.

Хаёл сурис кетган эканман, бошим устида бирор фўлдиради:

— Бўлдингми, ҳов бола! Жойни бўшат.

Қарасам, тепамда ингичка мўйлов қўйган йигит икки қўлида иккитадан тўртта ликопча кўтариб турибди. Ёнида учта қиз. Менинг биттаям „қизим“ йўғ-у, буниги учта! Э, ўл очофат! Жиллакурса иккитасини бер, Шодивой билан менга. Ия, Шодивой қани? Аллақачон морожнийни еб бўлиб дарахт тагига бориб олибди-ку! Бояги қизлар қани? Осмонга учуб кетдими?

— Энди дарс қиласиз! — деди жўрам меҳмонхона томон судраб.

* * *

Ярим кечадан ошганда Раис бува бизни эргаштириб яна „катта домла“ жўрасининг уйига олиб борди. Фақат бу сафар таксига кўча бошида жавоб бериб юборди. Икки томонда олча дарахтлари саф тортган, симёғочлардаги лампочкалардан ола-чалпоқ нур тўкилиб турган жимжит кўчадан ўтиб, ўша қадрдон дарвоза олдида тўхтадик. Бу сафар қўнғироқ икки марта жиринглаши билан дарвоза қия очилди. „Катта домла“ деганда тилла кўзойнак тақадиган, тилла ҳасса тутиб юрадиган, сочлари оқариб кетган одам хаёлимга келган эди. Йўқ,

телефизорда кўрсатадиган гимнастикачиларни кига ўхшаган спорт кийими кийиб олган киши дарвоза пештоқида ёниб турган лампочка нурида жилмайиб туради. Чамамда „катта домла“ нинг юзидан ҳам нур ёғилиб кетгандек бўлди.

— Э, Тошмамат ака, хуш кепсиз! — „Катта домла“ шундай деб Раис буванинг қўлини қисди. Ҳатто Шодивой иккаламиз билан ҳам қўл олишиб кўришди.

— Салом, йигитлар, салом! — деди мулойим кулимсираб.

Усти ёпиқ дарвозахонага киришимиз билан бир бурчакда ётган, қулоғи диккайган итни кўриб этим жимирлашиб кетди. Ўзиям Тулпоримнинг ярмичалик кепқоларов! Ечилиб кетсаям ғажийди-да одамни! Йўқ, ит жонивор кечаси келиб-кетадиган бизга ўхшаган меҳмонларга ўрганиб қолганми, занжирини шиқирлатиб, бошини бир силкиб қўйди-ю, оғзини катта очиб эснади. Ҳар биттаси ўртачароқ қозиқдек келадиган тишлари чироқ нурида йилтираб кетди. Обдан эснаб бўлгач, ёнбошидаги гулдор тогорачада ётган яримта тортни бирикки исқади-да, энсаси қотиб узала тушиб олди. Ё тавба, ақалли номига бўлсаям бир марта „вов“ деб қўймади-я!

— Кесинлар, Тошмамат ака, кесинлар! — „Катта домла“ илдам қадамлар билан ҳаммамизни ҳовлига бошлаб кирди. Ҳовлимас, нақ жаннатнинг ўзи! Айвон пештоқидаги ўқловдек узун, оппоқ чироқ нурида ҳовлидаги анвойи гуллар товланиб ётибди. Тунука томга туташиб кетган баланд-баланд сўрилардан узум бошлари мўралайди. Узумга кул тушганини дарров пайқадим. Ҳомтокни чала қылган-да. Олим бўлгани билан дехқончиликни билмаганидан кейин шу-да.

„Катта домла“ ҳовли бурчагидаги олма тагига, нақшинкор сўри олдига бошлади:

— Лайло, қизим, битта чой ташкил қилинглар.

Раис бува дипломатини сўри бурчагига қўйиб, тўргачикди. Биз пастрокқа чўккаладик.

— Йигитларни опкепсиз-да, Тошмамат ака! — „Катта домла“ Раис бувага қараб яна кулимсиради. Шундагина унинг жудаям ёш эмаслигини, сочига оқ

оралаганини, кулганда юзи беш йил бурун қазо қылган момомнинг маҳсисидек тиришиб кетишини пайқадим. — Кадрлар ўқисин дебсиз-да? Э, маладес! Маладес!

— Энди, домлажон, бизлар ўқиёлмадик! — Раис бува чордана қуриб жойлашиброқ ўтириб олди. — План дедик, хўжаликни машъал қиласиз дедик... Жилла курса кадрлар олим бўлсин-да энди.

— Зап ўйлабсиз-да! — „Катта домла“ аввал сўри бурчагида ёнбошлаб турган „дипломат“га, кейин менга, ундан кейин Шодивойга, ана ундан кейин Раис бувага қаради. — Маладес, — деди-ю, овози негадир ҳазинроқ чиқди. Чамаси, бу „кадр“ларнинг қайси бирига ёрдам беришим керак, демоқчи бўлди.

Шу пайт орқа томонда шип-шип қадам товуши эшитилди. Мундай қарасам, юзи сутдек тиник, қолқора соchlари елкасига ёйилган қиз кумуш патнисча кўтариб келяпти. Ичимдан узундан-узоқ хўрсилик тошиб келди. Вой-бў! Шунақаям чиройли қиз бўларкан-да, жаҳонда! Ўзиям чунонам нозикки, сув ичса томоғидан, сабзи еса биқинидан кўринади-я! Бояги морожнийхўр қизлар бунинг олдида нима бўпти! Мана-да, дадажонимнинг бўлажак келини! Ўқишига кириб олай, Лайллохоннинг бошини шунақсанги айлантириб ташлайманки! Аввал узумларини хомток қиласман, гулларини сугораман. Кейин секин-секин... Қарабизки, бўйнимга осилиб йиғлади. „Жон, Қўшожон ака...“ Дадамга — бу ёққа жўнаётганимда хайрлашмаган, „Ўғлинг бир ҳафтада тўрвасини кўтариб қайтиб келади“, деган дадамга кўрсатиб қўямиз. „Дадавой, мана, келинингиз билан танишиб қўйинг!“ деймиз. „Унча-мунча одам эмас, нақ энг катта домланинг ўзлари билан қуда бўлдингиз, энди хоҳласам, ҳамма қариндош-уругларни Тошканни энг зўр институтларига жойлайвераман“, деймиз!

Шунақа-ку, келин бўлмиш сал озғинроқми? Зиёни йўқ. Кейин семириб кетади. Кийинишиям... А? „Катта домла“нинг ўзига ўхшаб „спортивний“ кийим кийиб опти. Майли, если қизга ўхшайди. Тушунтирамиз. „Лайллохон, қишлоқ жойда бунақа кийиниб юриш уят бўлади. Энам хафа бўлади. Сигир соғиш бор, томорқа бор...“

Лайлохон зиналардан лип этиб сўрига чиқди-да, салом берди. (Овози мунча ширин! Боя „блюм-блюм“ қилган қўнгироқнинг ўзи-я!)

— Ва алайкум ассалом! Бахтли бўлинг, қизим... — Раис бува илжайиб алик олди. Оббо, ўзининг Шодивойига мўлжаллаб қўйди шекишли! Кўрамиз, ким олғирроқ экан. Менми, Шодивойими?

Лайлохон зинадан лип этиб тушди-ю, чопқиллаб уй томонга кетди. Қоматни қаранг!

— Қани, осинлар... — „Катта домла“ нон ушатди. Чой қўйди. Қанд-курс, бодом, асал солинган биллур идиш тўла патнисчага имо қилди. — Марҳамат.

Асални бошимга ураманми? Икки кўзим Лайлохон кириб кетган уйда. Қарасам, Шодивой ҳам ўша томонга қараб кўзини лўқ қилиб ўтирибди. Вой, кўнглингнинг кўчасидан ўргилдим! Биқинингга сопқолайми?

— Лайлохон қизим нечанчи синфга кўчди? — деди Раис бува чой ҳўплаб.

„Катта домла“ кулди.

— Бу йил тўртинчи курсга боради. Ўзимизда ўқијати. Павишений стипендия олади.

Нима? Ширингина хаёлларим бир зумда алғов-далғов бўпкетди. Лайлохон тўртинчи курсга борса... Бундан чиқди мендан камида икки ёш катта экан-да. Мен уни нари борса саккизинчи синфга кўчган десам... Майли, бизга синглисиям бўлаверади. „Катта домла“нинг қизи битта эмасдир, ахир!

— Хў-ўш... — „Катта домла“ боя узилиб қолган гапини давом эттиргиси келди шекишли, бир менга, бир Шодивойга қараб, дангалига кўчиб қўя қолди. — Хуллас, Тошмамат ака, қайси бири кирмоқчи бизнинг факультетга?

— Бизнинг кадр буниси! — Раис бува Шодивойга имо қилди. — Муштдек болалигидан сўт бўламан, дейди. Бўлмаса-ку бошқа жойлардаям сизга ўхшаган қадр-донлар кўп.

„Катта домла“, „Бўлмасам манави нега эргашиб юрибди“, дегандек менга чимирилиброқ қараб қўйди.

— Буям ўзимизнинг жамоа хўжалигимизни боласи. Отаси қўли қисқароқ одам-ку, ўзи дуруст бола. Бизни Шодивой, жўрамниям обормасангиз ўқишга кирмайман, деб туриб олса бўладими?

„Катта домла“ хўрсинди. Нимага хўрсинганини тушунмадим. „Бир болангни-ку олиб келдинг, иккинчи дардисарга бало бормиди“, демоқчи бўлдими, ё отасининг қўли қисқароқ деган гап ёқмадими, хуллас, билмадим.

— Тошмамат ака, — деди „Катта домла“ жиддий оҳангда. — Ҳозир замон нозик. Биринчидан бизга меҳнат стажи борлар киради.

— Бор-да, ўша истаж! — Раис бува дарров унинг гапини кесди. — Буларга еттинчи синфдан бошлаб меҳнат дафтарчаси очилган. Иккаласиям меҳнатдан қочадиган болалармас! Эсон-омон кириб олса кўрасиз. Пахта теримида энг передовойи шулар бўлади.

— Тўғри-ку! — „Катта домла“ қийшайиб ётган дипломатга зимдан қараб қўйди. — Имтиҳон комиссияси жа строгий! Ҳар томонлама синовдан ўтказади. — У бир зум ўйланиб турди-да, тўсатдан сўраб қолди. — Қани, айтинглар-чи, йигитлар: қу саккиз юз саксон беш квадрат илдизидан пи бир юз ўттиз уч куб илдизни айрса қанча бўлади?

Оғзим ланг очилиб қолди. Нима деяпти бу? Мен Шодивойга қарадим. Шодивой менга...

— Энди... Домлажон... — деди Раис бува салмоқлаб. — Булар „қу-пу“ингизни биладими! Эсини танибдики, даладан бери келмайди. Қолаверса, ҳисоб факультетига кираётгани йўқ-ку.

— Барибир... — „Катта домла“ қовоини солди. — Ҳозирги кунда юридика энг престижний соҳа. Талабгорлар кўп. Кейин... Умуман... Адлия ходими ҳамма нарсани билиши шарт. Тарихниям, математиканиям, экономиканиям.

— Пул санашни, — деб қўйдим дадамнинг гапи эсимга тушиб. „Катта домла“ мен томонга хавотирланиброқ қараб олди. Раис бувага шунақанги тънамаломат билан ўқрайдики, ўзим ҳам қўрқиб кетдим.

— Аммо Шодивой — зеҳнли бола! — деди Раис бува шоша-пиша. — Кўрасиз, домлажон, ишончингизни бир юз эллик фоиз оқлади. Қолаверса, бу ёқда ўзимиз турибмиз.

...Шодивой иккаламиз нимқоронғи кўча бошида Раис буванинг чиқишини пойлаб анча туриб қолдик. Охири Раис бува „Катта домла“ни инсофга келтирди, шекилли, енгил тортиброқ чиқди. Ўзи ҳам, қўли ҳам...

— Бирпас гапга аралашмай турсанг ўлармидинг, тутхўр! — деди менга хўмрайиб. Аммо бошқа койимади. — Қаттиқроқ тайёрланларинг. Экзаменни Бегматов деган одам оларкан. Домла айтиб қўядиган бўлди. Бегматовнинг ўзи сенларни топиб олади.

...Бегматов дегани юзи қошиқдеккина, кўзойнаги пиёладеккина киши экан. Бир куни консультациядан кейин Шодивойга имо қилиб, „сен қол“ деди. Мени унутиб қўйдиёв! Ҳамма чиқиб кетганидан кейин Шодивой иккаламиз аудиторияда қолдик.

— Сен нима қилиб ўтирибсан? — деди Бегматов кўзойнаги устидан менга ўқрайиб.

— Буям ўқишига кирмоқчи! — Бегматов менга қанақа ўқрайган бўлса, Шодивой ҳам унга шунақа ўқрайиб қаради.

— Бўпти! — Бегматов Шодивойнинг қофоз папка-сидан малимимиз ёзиб берган иншоларни олиб текшириб чиқди. Баъзи жойларини тузатди. — Ўқитувчинг пишиқ экан, — деди хурсанд бўлиб. — Бехато кўчирсанг, „беш“га тортади. Эртага охирги қаторга ўтириб. — Шундай деди-ю, чиқди-кетди.

...Мана, ўтирибмиз охирги партада! Омадни қарангки, худди ўша „Кутлув қон“ тушса денг. Каттакон аудитория жимжит. Юздан ортиқ йигитлару қизлар шипиллатиб иншо ёзиб ётибди. Нариги қатор оралаб кексароқ хотин, бизнинг қатор томонда Бегматов у ёқдан-бу ёққа бориб-келиб турибди. Малимимиз ёзиб берган иншони ўртага қўйиб олганмиз. У ёқдан Шодивой кўчиради, бу ёқдан мен.

Энди учинчи бетта ўтган эдик, ўртароқда шовқин-сурон бўлиб кетди.

— Тур ўрнингдан! — деди Бегматов дағдаға билан. — Чўнтағингни кўрсат. Унисинимас, чап чўнтағингни!

Эскироқ дўппи кийган йигит талмовсираб ўрнидан турди.

— Кўчирганим йўқ, домла, — деди ялиниб. — Мен эркин тема ёзяпман. Унақаси йўқ менда.

— Манавилар шпаргалка бўлмай нима?

— Ишонмасангиз қаранг! Менда унақаси йўқ! — йигит бечоранинг ранги оқариб кетди.

— Чиқиб кет!

— Домлажон! Мен уч йилдан бери келаман, — йигит аlam билан ер тепинди. — Кўчирганим йўқ. Ўзим яхши биламан бу темани.

— Янаги йилга тўртинчи марта келасан! — Бегматов дўппили йигитнинг ёзаётган нарсасини олиб, икки буллади. Шошилмасдан чўнтағига тиқди-да, эшикни кўрсатди. — Марш!

Вой-бў! Домлажоннинг аччиғи ёмон экан-ку! Бир маҳал қарасам, домлажон биз томонга бостириб келяпти.

— Бекит, Шоди! — дедим жонҳолатда.

Шоди шошиб қолганидан малимимиз ёзган иншони бир тортган эди, қофоз „шалоп“ этиб стол тагига тушди. „Бўлди! Тамом бўлдик!“ Мен-ку, майли, қайтиб кетавераман. Жўрам дадасидан балога қоладиган бўлдида!

Домлажон зипиллаб тепамизга келди. Ерда ётган шпаргалка-қофозни энгашиб олди.

— Туппа-тузук ёзибсан-ку! — деди кўзойнаги орқасидан мулойим жилмайиб. Қофозни стол устига қўйди. — Шошмасдан ёзгин, хўпми? Ундан кейин... „Меҳнат қилип“ деб ёзилмайди. Охирги ҳарфи „б“ бўлади. „Меҳнат қилиб“... Тузатиб қўй...

Шодивой черновойдаги „п“ни „б“ қилиб ўзгартириди. Мен ҳам иссиғида ўзгартириб қўя қолдим.

— Ёзишинг дуруст! — деди Бегматов домла Шодивойнинг ишига кўз югуртириб. — Шошилма, ҳали икки соат вақт бор.

Черновойни эсон-омон ёзиб бўлдик. Энди оқقا кў-

чириш керак. Файрат билан ишлаб ётган эдим, домлажон яна Шодивойнинг тепасига келди.

— Яхши... — деди биринчи бетни ўқиб. — Кейин Шодивойнинг қўлидан ручкани олди-да, иккинчи бетнинг бурчагига билинар-билинмас нуқта қўйди. — Ёзавер, — деб нари кетди.

Қарант, иккинчи бетнинг бурчагига, нақ қизил чизиқ ёнбошига нуқта қўйиш кераклигини билмас эканмиз-да! Яхшиям домлажон ўргатгани! Домлажон Шодивойнинг иншосига қанақа нуқта қўйиб кетган бўлса, мен ҳам худди ўша иккинчи бетнинг худди ўша бурчагига, худди ўшандай нуқта босдим. Катта ҳам эмас, кичик ҳам.

Шодивой иккаламиз жудаям биринчи бўлиб эмаску, тўртингими, бешинчими бўлиб, иншони топшириб чиқдик. Оғиз қулокда.

— Иккаламизникиям „беш“ бўлади! — деди Шодивой илжайиб.

— Йўқ, Шоди... — дедим камтарлик билан. — Сенини „беш“, менини „тўрт“ бўлади.

Раис бува жуда меҳрибон-да! Садақайрағоч тагидаги скамейкада шляпаси билан юзини елпиб кутиб ўтирган экан. Умуман, институт олдидағи майдон одамга тўлиб кетибди. Ҳайронман, анави чол-кампирлар ҳам имтиҳон топширгани келганми, нима бало?

— Бўрими-тулки? — деди Раис бува шляпасини бошига илиб.

— Йўлбарс! — дедим илжайиб.

— Маладес! — Раис бува Шодивойнинг елкасига қоқди. — Индинга баҳоингни эълон қилишади. Шунисидан „беш“ бўлса, оғзакиси чепуха!

...Индинга Раис бува, Шодивой, мен — узун-қисқа бўлиб яна ўша кўп қаватли бино олдига келдик. Вой-бў! Аввалги куни тўплангандан одамлар ҳам баҳарнов экан. Чияли бозор бўпкетибди-ку, ҳамма ёқ! Похол шляпа кийган қориндор кишилар. Бири атлас, бири ҳилҳилойим кўйлак кийган хотинлар. Майдонча машинага тўлиб кетган. „Волга“лар, „Жигули“лар... „Москвич“-лар, ҳатто ойнасига „Р“ деган ҳарф ёпиширилган „Запорожец“гача бор. Тағин номериям ҳар ёқники. Ота-

оналар ҳар жой-ҳар жойда тўп-тўп бўлиб туришибди. Олақуроқ матодан кенг-мўл кўйлак кийган хотин ўрта-чароқ самовардек келадиган термосдан чой қуиб, ёни-даги олача тўнли кишига узатади. Ерга тўшалган ихчамроқ шолчага ўтириб олган тарашадек озғин хотин тоғорадан манти олиб, ўғлига тиқишириди: „Олсанг-чи, иби, кот-мотта бача уч кундан бери авқот емайсан-ку!“

Бизнинг факультетга харидор жуда кўп эканми, Раис бува биронни тирсаги билан, биронни думбаси билан туртиб, йўл очгунча терлаб кетди. Охири ёғоч панжара тахтага илиб қўйилган рўйхат олдига соғ-саломат етиб бордик. Шоша-пиша рўйхатни топдим. Мана, „Олтинчи В группа...“ Юрагим така-пука бўлиб ўқий бошладим.

— Аббосова — 2, Абдуллаев — 3, Абдураҳмонов — 2, Абусаломова — 2, Аъзамова — 3, Азимова — 4, Алимов...

Нима? Аввал ўнг кўзимни ишқалаб кўрдим. Кейин чап кўзимни... Ҳафсала билан ишқалаб-ишқалаб, қайта ўқидим. Алимов — 2. Ие, бу қанақаси? Ахир Бегматов домланинг ўзи Шодивойни мақтовди-ку! Шошма, балки бошқа Алимов бордир? Йўқ. Аниқ-таниқ қилиб ёзиб қўйибди. „Алимов Ш. — 2“.

Ёнимда аллаким отдек, йўқ, менинг Тулпоримдек пишқирди. Қарасам, Раис бува энтикиб-энтикиб нафас оляпти.

Шоша-пиша „С“ ҳарфини қидира бошладим. Аслида-ку, излашдан фойда йўқ. Шодивойники 2 бўлса, бизники 1 бўлади-да!

Садриев — 4, Самадова — 2, Сатторова — 5 (хайрият-ей, „беш“ ҳам қўяркан-ку), Салимов...

Салимовни пичирлаб ўқидим-у, кўзим тиниб кетди. Назаримда ҳаво етишмагандек, нафасим қайтиб кетгандек бўлди. „Салимов Қ...“ нинг рўпарасида 5 рақами жаранглаб турибди-да! Шошма, тағин бошқа „Салимов“ бўлмасин! Йўқ, у ёғи „Тўхтаев — 2“га айланиб кетибди. Шуни фира-шира англадимки, бир юз йигирмата фамилия орасида бор-йўғи учта „беш“ бор экан. Тўрттами-бештами — „тўрт“. Еттита — „уч“. Қолгани қаторасига — „икки“!

— Кетдик! — Раис бува шундай ҳайқирдики, муттасил чугур-чугур қилаётган одамлар ўқ овозини эшитган чумчуқлардек жимжит бўлиб қолди. Раис бува Шодивойнинг билагига чанг солди. — Тезроқ!

— Шошманг! — деди Шодивой юлқиниб. — Қўшоқникини кўрай!

— Э, Қўшофингни! — Раис бува жўрамнинг билагидан чанглаб судради. Ўз-ўзидан жонли йўлак очилганига хурсанд бўлиб, мен ҳам эргашдим.

— Падарингта лаънат! — Раис бува ташқарига чиқиб баттар энтикли. — „Катта домла“ бўлмоқ тугул академик бўлмайсанми! Ҳали шунақанги ўйнатаик, шогирдинг билан... Тезроқ! — деди Шодивойга ўшқириб.

Катта йўл бўйига чиқиб олдик. Раис бува дуч келган машинага қўл кўтара бошлади. Аксига олиб, қани тўхтаса!

— Қўшо? — деди Шодивой пичирлаб, — сеники нечча?

— „Бе-еш“, — дедим мен ҳам пичирлаб. — Хафа бўлмагин, жўра, сен кирмасанг, менам кирмайман. Кетаман.

Ниҳоят, сурмаранг такси Раис бувадан сал нари ўтиб тўхтади.

— Гастинисага! — деди Раис бува олд эшикни очиб. Қайси гастинисага боришимизни айтди.

— Мен паркка кетаётган эдим, меҳмон... — кексароқ таксичи хижолат чеккандек илжайди.

— Оғзингта сиққанини олмайсанми, қанақа одамсан! — Раис бува шопир олдига ўтириб эшикни қарсёпди. — Ҳой, — деди бақириб. — Мин чаққонрок!

Таксичи бир ранги ўчди-ю, индамади. Гастиниса олдига келгунча ҳеч кимдан садо чиқмади. Етиб келишимиз билан Раис бува орқага қараб ўшқирди.

— Тушларинг! Шу ерда пойлаб турасан. Мен ярим соатда келаман. Кетдик! — деди шопирга имо қилиб. — Праписрский городокка!

— Гастинисага дегансиз, меҳмон! — шопир ниҳоятда хотиржамлик билан моторни ўчириди. — Мен паркка боришим керак.

— Ҳов, боди! — Раис қўли титраб чўнтагини ковла-

ди. Кафти тўла пулни шопирнинг тиззасига шаппатилади, — етадими ё яна берайми?

Ажаб, таксичининг жаҳли Раис буваникidan баттар экан. Лип этиб эшикдан чиқди-ю, машина олдидан айланиб ўтиб, бериги эшикни очди.

— Туш! — деди овози титраб.

Раис бувадек одамни „сенсираган“ кишини иккинчи марта кўришим эди. Ҳов, мактабда физика муаллимимиз Усмон Қиличев шунаقا муомала қилганда ҳайрон қолган эдим. Бу сафар ҳам оғзим ланг очилиб қолди.

— Туш-е, ўргилдим бойваччалигингдан! — Таксичи шундай деди-да, пулларни улоқтириб юборди. — Раис бувани ёқасидан бўғиб пастга туширди. Жойига ўтириб эшигини қарсилатиб ёпди-да, жўнаб кетди.

Раис бува жонҳолатда ўзини четга олди.

— Номири нечча, Шоди? — деди чийиллаб.

Шодивой иккаламиз эс-хушимизни йифиб олгунимизча такси кўчадан шовуллаб ўтаётган машиналар дарёсига шўнғиб, кўздан фойиб бўлди.

— Кутиб турларинг! — Раис бува такси номерини ёзиб олишниям унутиб, кўча четига югурди. Аллақандай „Жигули“ни тўхтатиб, ўтириб олди.

Шодивой иккаламиз мунгайиб қолавердик. Карасам, ўртоғимнинг кўзига ёш тўлиб турибди.

— Шоди-и! — дедим ялиниб. — Юр, морожний ейлик.

Жўрам индамай кетимдан эргашди. Оқшом тушиб қолгани учунми, морожнийхонада одам кўп эди. Бу гал бир эмас, иккитадан музқаймоқ олдим.

Аввалги сафар Шодивой икки ямлаб бир ютган эди. Энди бўлса, қошиқни ялаб, эрмак қилиб ўтирибди.

— Шоди... — дедим секин. — Яна морожний опкелайми?

— Бўлди, — деди Шодивой илжайишга уриниб. — Тўйдим.

— Шоди, — дедим тағин ялиниб. — Хафа бўлмагин.

— Хафамасман, Кўшо...

Ўйлаб-ўйлаб бир нарсани топдим.

— Менга қара, Шоди... Дедим тантана билан. — Биласанми, нима қиласми? Мен ўзимнинг „беш“ имни сенга бераман! Сенинг „икки“ нгни мен оламан!

— Жиннимисан! — Шодивой боядан бери биринчи марта кулиб юборди. — Иккаламиздан биттамизники барибир „икки“ бўлиши керак эди-ку!

— Бўпти-да! Меники „икки“, сеники „беш“ бўлади!

— Кўй, жўра! — Шодивой кўзимга шунаقا ақули, шунаقا маъноли тикилдики, дамим ичимга тушиб кетди. — Ўқисам, сен билан ўқийман, бўлмаса керакмас! Сенсиз бир кун ҳам турмайман бу ерда.

Қоронги тушиб қолганида иккаламиз шўлтилаб, гастиниса томонга ўтдик. Лифтга ўтириб, еттинчи қаватга кўтарилидик. Бугун „Муха“ опанинг навбати экан. Негадир биздан олдин салом берди.

— Келдингларми? Раис ака кутяптилар, — деди илжайиб.

Ўзимизнинг етти юз ўн тўққизинчи хона эшигини энди итармоқчи эдим, ичкаридан келаётган овозни эшишиб, тўхтаб қолдим. Биламан, Раис буванинг аччиғи ёмон. Шодивойга „тўхтаб тур“ деб имо қилдим.

— Тартиб борми ўзи сизларда! Лабз борми? Масалан, мен пахта планини бир юз эллик фоиз бажараман дедимми — бажараман! — Бу Раис буванинг овози эди. — Ернинг тагидан олиб бўлсаям бажараман! — Бригадиримга ҳар гектардан 55 центнердан оласан, дедимми — олади. Олмасин-чи, ичагини бошига салла қилиб қўйман! Сиз-чи, сиз? Ким бўпсиз? Нари борса, бир домлачасиз! Нега катта домланинг топширигини бажармайсиз?

— Бажариш бундан ортиқ бўладими? — бегонароқ товуш асабий жаранглади. — Катта домланинг айтганини қилдим. Черновикни текширдим. Беловикка белги қўйдим. Нима, имтиҳон комиссияси аҳмоқми! Бу — сизнинг жамоа хўжалигингизмас, Раис ака! Шифрларни чалкаштириб ташлашган. Ўғлингиз тайёр иншониям ўн иккита хато билан кўчириби. Черново-ю беловойини минг мashaққат билан топдим. Катта домланинг юзидан ўтолмай уйимга обордим. Бешинчи курсда ўқийдиган синглимга қайта ёздиридим, тағин нима дейсиз?

— Кимникини? — Раис бува шунақанги чийиллади-
ки, йиғлаб юборай деди. (Бечорага раҳмим келиб кетди.)

— Қаёқдан билай? — Раис „домлача“ деган одам
ундан баттар йиғламсиради. (Энди „домлача“ шүрликка
юрагим туздек ачиша бошлади.) — Аниқ эсимда бор:
беловойга ўз кўлим билан белги қўйганман. Мана шу
кўлим билан.

— Кимникига?

— Қаёқдан билай! Белги қўйганимни „беш“га тў-
риладимми, ахир. Тағин нима дейсизлар.

— Гапни айлантирма, домлача! Сенгаям улуш тег-
дими-йўқми? Шундан гапир!

— Э, қанақа одамсиз ўзи? Менга унақа гапларни
гапирманг, aka! Хотиним бўлмаса, бола-чақам бўлма-
са... — „Домлача“ энтикиб қолди. — Жонимга тегди,
— деди инграб. — Тўрт йилдан бери кандидатскийни
ёқдолмайман. Катта домланинг юзидан ўтолмай...

— Вой, нимага кирмай турибсизлар? Раис aka
кутяптилар! — қулоғим тагида шақиллаган овоздан чўчиб
тушдим. Қарасам, „Муха“ опа икки қўлида икки чойнак
кўтариб турибди. Мени Раис буванинг ўғли деб ўйлади
чоғи, огоҳлантирди. — Мана, йигитча, дадангизга айтиб
кўйинг. Бунақа гапларни бақириб айтмайди одам. Гости-
ница — нозик жой. Бунақа ишлар ими-жимида қилинади...

Эшикни қандоқ очдим, чойнак кўтариб қандоқ ич-
карига кирдим, эсимда йўқ. Қарасам, тўртбурчак стол-
нинг у томонида Раис бува, бу томонидан Бегматов дом-
ла бир-бирига жўжахўроздек бўйнини чўзиб турибди.

Бегматов домла аввал Шодивойга, кейин менга кўз-
ойнаги орқасидан терсайиб қараб қўйди.

— Сен — Салимовсан-а? — деди Шодивойга.

— Йўқ, — Алимов! — Шодивой елкасини қисди.

Домлажон энди менга юзланди.

Сенинг фамилиянг Алимов эмасми?

— Йўқ, домла, Салимов, — дедим ҳеч балога ту-
шунмай.

Бегматов домла, негадир кўллари титраб, ҳар кўзи
пиёладек келадиган кўзойнагини ечди-да, тарақлатиб
столга ташлади. Тирнаб тешилгандек митти кўзларини

менга қадаб, тахминан беш минут турди. Кейин Шоди-войга юзланди. Чамамда жўрамга мендан кўра кўпроқ тикилди. Ундан кейин Раис бувага қаради-да, ингичка елкалари силкиниб ғалати овоз чиқарди. „Их-хи“ дедими „Ҳих-ҳо“ дедими яхши эшитмадим. Ана ундан кейин тўсатдан ўзини орқага ташлаб, Шодивойнинг каравотига йиқилди-да, файритабий қилиқлар қила бошлади. Тикилибрөқ қарасам, кулаётган экан. „Ҳих-ҳи-ҳо!“ „Ҳи-ҳи-ҳи!“ „Воҳ-ҳо-ҳо!“ У каравотга ўтириб олиб чиллакдек тиззаларига уриб кула бошлади.

— Раис ака! — деди энтикиб. — Буларнинг фамилиясини адаштириб юборибмиз-ку, Раис ака! Алимов билан Салимовни чалкаштириб юборибмиз. Иншони Алимов „беш“га ёзган. — У дик этиб ўрнидан турди-да, кўз ёшларини артиб, Шодивойнинг рўпарасига келди. — Оббо, ука-ей, оббо азамат-ей! Сал бўлмаса, фирт адолатсизлик бўларкан-да! „Кутлуг қон“да инқилобий онгнинг ривожланиши“ни сен ёзганмисан? Шуни айтмайсанми, укажон! Табриклайман! — у Шодивойнинг юмшоққина қўлини олиб қисди. — Ёзманг — зўр! Оғзакидан ҳам „беш“ олсанг...

Шодивой аланг-жаланг бўлиб қолди.

— Қўшо-чи? — гоҳ домлажонга, гоҳ дадасига қаради. — Қўшонинг иши нима бўлади? — деди қўлини тортиб олишга уриниб.

— Адашибмиз-да, укам! — домлажон Шодивойнинг елкасига қоқди. — Ўртоғинг бу йил бўлмаса янаги йил кираверади. Арзимаган хатолик ўтибди-да, Раис ака... Дарров тўғрилаймиз! — Домлажон пилдираб эшик томон юрди. Боядан бери анграйиб турган Раис бува энди ўзига келди.

— Катта домлага салом айтинг! — деди юзига қон югуриб.

Хатосини ўз вақтида пайқаган „домлажон“ чиқиб кетиши билан учаламиз бир-биримизга қарадик.

— Домлалар ҳам тирик жон-да! — Раис бува хиёл қизаргандек бўлди. Эркалаб кифтимга қоқди. — Қара, Шодивой билан сенинг фамилиянгни адаштириб юбо-

рибди. Йигитлар, энди ресторанга тушиб бир майшат қиласылар.

Раис бува эшик томон йўналган эди, Шодивой тўсатдан фўлдираб қолди:

— Дада!

— Ҳа! — деди Раис бува унинг рўпарасида тўхтаб.

— Дада... — Шодивой бошини қуи солди. — Агар Кўшо институтга кирмаса, мен ҳам ўқимайман!

— Ним-ма? — Раис бува икки қадам орқага чекиниб бўйинни чўзди.

— Нима дединг?

— Агар Кўшоям кирмаса...

— Аҳмоқ! — Раис бува рапидадек кафтини ёзиб, Шодивойга пўписа қилди. — Ўчир!

Қарасам, Шодивойнинг кўзида ғалати, ёввойи ўт ёниб кетяпти. Кўйиб берсан, ота-бала ёқалашиб кетадиган.

— Шоди... — дедим ялиниб. — Барибир мендан сўт чиқмайди. Сен ўқийвергин, жўражон! Мен пахтада ишлаганим тузук.

— Ўқимайман! Кўшо ўқимаса, менам ўқимайман! — Шодивой жини қўзиб, ҳамма ёқни тўс-тўполон қилиб юборди. — Бошида айтганман: Кўшо кирмаса, мен ҳам кирмайман, деганман.

— Хўп, ўғлим, хўп... — Раис бува унинг елкасига қоқди. — Мана, жўранг шунча ўйнади, кўрмаган жойларни кўрди. Бир йилча сабр қилиб тургин. Янаги сафар жўрангни ўзим олиб келиб, ўзим ўқишга жойлайман... Ким билади, ҳали сен ўқишни битириб боргунингча Кўшовой сенданам зўр одам бўлкетадими?

— Керакмас! — Шодивой қайсалик билан ер тепинган эди, юпатдим.

— Унақа қилмагин, жўражон! Хўп дегин, ўқий қолгин!

ЎН БИРИНЧИ БОБ

„АРПАТЕХНИКА“ ҚОИДАЛАРИ

Бугун вилоят радиосидан муҳбир келиб, раппа-расо бир соатча қийнади одамни! Ўв, биродар, сендан бошқа ишим йўқми, бу ёқда культивация қолиб кетяпти, де-

гим келди-ю, тилим бормади. Ростини айтайми? Мақтаган Худога ёқибди, деган гап ҳақ-рост экан! Кейинги пайтларда аканг қарағай машхур бўпкеттганмиз! Бир қарасанг, ашқол-дашқолини кўтариб сураткаш келади. Бир қарасанг, дафтар-қаламини кўтариб, газетадан мухбир келади. Суратга тушиш-у газета мухбири билан гаплашишга устаси фаранг бўпкеттганмиз. Масалан, сураткаш гоҳ трактор кабинасига ўтқазиб, гоҳ чеккамга „барака“ чаноқни қистириб, беш-олти марта чиқиллади-ю, кетаверади. Мухбирнинг ишиям осон. Тушликда шўрвадан қуруқ қолганинг демаса, нариси билан ярим соат вақтингни олади. „Бригадангизда неча гектар ер бор?“ дейди. „Ҳар гектардан қанча ҳосил олмоқчисиз?“ дейди. „Ўтган хўжалик йилида қанчадан олгансиз?“ дейди. Саволи оғзидан чиқмасидан жавобни қотириб ташлаймиз. Ёзади, ёзади-да, кетаверади.

Қарабисизки, газетада илжайиб турган суратингиз чиқиб турибди. Вой қизталоқ! Шу — ёзувчиларам жа гапга уста бўлади-да! Сарлавҳасининг зўрлигини айтмайсизми? „„Машъал“нинг машъали“, „Пахтазорда туғилган йигит“, „Оқ олтин заргари...“ Хуллас, одам бир оғизга тушдими, ошиғи олчи бўлиб кетавераркан. Тўғрисини айтайми? Ҳадеб кўтар-кўтар қилаверганидан кейин йилига камида беш-олти марта газетада мактаб чиқмаса, бир нарсасидан айрилган одамдек мункайдиган бўлиб қоларкансиз!

Э, нимасини айтасиз! Раис бува одам қилди-да, мени! Шундоқ отахоним бўлмаса, юраверардим-да, Тулпоримга миниб, кўча чангитиб. Мана энди кимсан Кўшоқвой Ортиқов деса танимайдиган одам йўқ!

Аммо Раис бува сўзининг устидан чиқадиган одам экан. Тўрт йил аввал Шодивой жўрамга: „Сен институтни битириб боргунингча Кўшовой сенданам улуғ одам бўпкетади“, деганда каромат қилган экан-да!

Берироқ келинг: қулоққа айтадиган гап чиқиб қолди.

Аслида менинг „машъал“ бўлишим-у, бутун бошли бригадага раҳбарлик қилиб, ҳосилдорликни „мисли кўрилмаган“ даражада оширишим, яъни ҳар гектар пахта

майдонидан 51 центнердан ҳосил күтаришим арзимаган гапдан бошланди.

...Үшанды қадрдон жўрам Шодивойни қон-қон йифлатиб, мусоғир юртларга ўқишига ташлаб келганимда ўзим ҳам бир ҳафтагача гарангсиб юрдим. Шодивой бечоранинг бошига не-не ташвишлар тушмадийкин? Жўрам эрталаб вақтида уйғонолмай қийналмаяптими? Домлажонлар шўрликни сиқиб сувини ичмаяптими?

Икки ҳафта ичида „озиб“ қолган чамадонимни кўтариб қишлоққа қайтганимда аканг қарағайни ҳар ким ҳар хил кутиб олди. Онам суюниб кетди. „Ажаб қипсан, болам, — деди. — Етти ёт бегоналар орасида рангинг сомондек сарғайиб юргандан кўра, бағримда бўлганинг яхши, ҳозир институтни битирганлар аптобусга осилиб юрса, тракторчи меҳайниклар ўзининг машинасида катайса қиласи. Эрта-индин синглингни узатсак, сениям оёғингни тўртта қилиб қўямиз“. Онамнинг охирги гапи, мойдек ёқиб тушди. Тўғри-да, қишлоқ жойда қиз болани вақтида эгасига топширмаса, гап-сўз кўпаяди. Синглимга шуни айтиб, ётиғи билан насиҳат қилмоқчи эдим, мендан олдин ғичиллаб қолди.

— Тўғри бўпти, ака, сизни институтдан барибир ҳайдаб юборишарди.

Гапини қаранг! — Менга ақл ўргатгандан кўра, тезроқ эрга тегиб, йўлни бўшат, маҳмадона!

Дадам эса, ўнг лунжи учиб киноя қилди.

— Қара-я! Мен сени олим бўпкелади, девдим. Билиб қўй, катта институтда раисларнинг боласи ўқиди, ўғлим! Сендақаларга йўл бўлсин.

Мени кўриб ҳаммадан кўп қувонган Тулпорим бўлди. Оғилхонага киришим билан шунақанги дикирлаб кетдик, онасини соғинган улоқча ҳам бунчалик ирғишиламайди.

Кўп ўтмай терим кампанияси бошланди. Эл қатори ишга тушиб кетдим. Жимгина пахта териб юрган эдим, ҳамма ишни бригадиримиз Тўлаш aka бузди. Бир куни (кеч куз эди) икки этак подбор териб, хирмонга олиб чиқсан, тарози бошида бригадиримиз қорнини осилтириб телпагини қийшиқ кийиб турибди. Терган пах-

тамни тарозига илдим. Уч оёқ қылтириқ чўпга илинган осма тарозиси қийшайиб кетди.

— Йигирма кило! — Тўлаш ака „ўт“ дегандек соқоли тиканак бўлиб кетган ияги билан имо қилди.

Жон-поним чиқиб кетди!

Икки этак подбор йигирма кило бўладими? Орасида аллақанча хом-хатала кўсак бор, баракасини берсин, деб эринмасдан кўшган тупроғимнинг ўзи камида беш кило келади. Мактабда ўқиб юрганимда ҳам шу — Тўлаш ака доим „чўмиҷда қоқарди“. Бригадирнинг тарозиси йигирма килодан ортиқ тортолмаса, мен айборманми? Йўқ, энди мен содда-гўл бола эмасман. Нақд Тошкентнинг ўзига бориб келган салкам талабаман! Тўлаш аканинг „камайтириб айтиш“ касали тутганини кўрдим-у, менинг ҳам „ошириб айтиш“ касалим қўзғаб кетди.

— Саксон кило! — дедим бақириб.

— Нима? — Тўлаш аканинг кўзи ола-кула бўпкетди.

— Тўқсон! — дедим ер тепиб.

— Ўв, тентак! — бригадир телпагини олиб, сийрак сочили бошини ҳафсала билан қашиди. — Икки этак пахта саксон кило чиққанини кўрганмисан ҳеч!

— Юз! — уч оёқли тарозини бир тепган эдим, чиллакдек ёғочлардан бири синиб, этаклар осилган тарози шарақлаб ерга тушди.

— Аҳмоқ! Тарозини нима қилдинг? — Тўлаш ака мушт кўтариб устимга келаётган эди, тормоз фийқиллади. Билмайман, осмондан тушдими, ердан чиқдими, Раис буванинг „Нива“си шундоқ хирмон ёнига келиб тўхтади. Похол шляпа кийган Раис бува эшикни қар силлатиб ёпиб ёнимизга келди.

— Нима гап? — деди қовоғини солиб.

— Манавуни қаранг! — Тўлаш ака менга қўлини бигиз қилиб, йиғламсиради. — Шу матоҳни саксон кило деяпти! Тарозини синдириди.

Раис бувага хавотирланиброқ қараб турган эдим, у негадир илжайди.

— Юз йигирма! — деди шахсан ўзим терган икки этак подборга қараб.

Тұлаш ака эсанкираб қолди. Тұғрисини айтсам, үзим ҳам анграйиб қолдим.

— Раис бува... — деди Тұлаш ака минғиллаб. — Ахир бу...

— Ўчир! — Раис буванинг қоши чимирилиб кетди. — Күпдан бери кузатиб юрибман. Оширилган мажбурият олганимизни күра-била туриб, атайлаб темпни тушириб юборяпсан.

— Раис бува! — Тұлаш ака сийрак киприкларини пирпиратди.

— Бугун уч процент беришинг шарт!

— Раис бува, ахир қанақасига... Пахтанинг ўзи йүккү, — Тұлаш ака шунақанги илтижо қылдикі, бечорага раҳмим келди. У ёғини сўрасангиз, терган подборим тупроқ-мупроғи билан қўшиб ҳисоблашгандаям, ўттиз килодан ошмаслигини ўзим ҳам биламан.

— Майли, қирқ килога розиман! — дедим инсофга келиб.

Раис бува гапимни эшитдими-йўқми билмайман-у, ҳар қалай Тұлаш акага қўлинни пахса қилди.

— Гап шу. Бугун уч процент берасан!

— Қаёқдан оламан йўқ пахтани?! — Тұлаш ака сийрак сочли бошини алам билан фиртиллатиб қашлади. Раис бува гапнинг лўндинини айтиб қўя қолди.

— Қарибсан, Тұлаш! Ўсиб келаётган ёш кадрларга йўл бериш керак. Тўрт ойдан кейин ўрнингга шу бола бригад бўлади!

Раис бува „Нива“сига ўтирди-ю, кетди-қолди. Тұлаш ака менга қаради, мен Тұлаш акага.

— Майли, ўттиз кило! — дедим ачиниб.

— Э, бор-е! — бригадиримиз бошини икки қўллаб қашлаганча нари кетди.

Раис бува ҳазиллашди десам, чин экан, тўрт ой механизаторлар курсида ўқидим-у, бригад бўлиб қолдим. Қаёққа қарасам, „Қўшоқ Салимов, Қўшоқ Салимов!“ Қўйинг-чи, Қўшоқ Салимовга ит бокмайди!

Тұлаш акаям юрган экан-да, бригадирман деб! Ҳар гектардан оладиган пахтаси ўттиз центнердан ошмасди. Ишни дўндиришни биздан сўрасин! Болалигидан пай-

кал ичидә юрган одамга пахта етиштириш нима бўгти?! Биринчи йил ҳосилдорликни гектарига қирқ уч центнерга етказдик. Иккинчи йили қирқ етти центнерга. Мана бу йил эллик бир центнерга чиқармоқчимиз. Аслида-ку, ҳосилнинг чўғи кўпмас. Начора, катталар айтса план ҳам бўлавераркан-да. Ишлар гумбур! Газеталарда суратлар чиқсан! Мақолалар босилган! Мажлисларнинг тўрида ўтирамиз! Раис буванинг айтишича, шу йил медаль олсак ажабмас.

Бугун келган радио мухбирига шуларни бир чеккадан айтиб бермоқчи эдим, даҳмазаси кўп экан! Коқ пешинда фўза культивация қилиб юрсам, шийпон томонда Раис буванинг „Нива“си кўринди. Машина Тулпорим боғлаб қўйилган тол салқинида тўхтаб, чўзиб-чўзиб, сигнал берди. Эрталаб далага эшагимни миниб келаман. (Трактор миниб келмайди-ку, одам, тўғрими? Менда пат-пат йўқ.) Кейинги пайтларда Ойсара янгам гулдек очилиб, лорсиллаб кетган. Устига-устак баттар зиқна бўлиб қолган. Мотоцикл калитининг бандига ип боғлаб, бўйнига осиб юради. Хотини семирган сайин Турсунбой акам озиб кетяпти. Аллақандай одамови бўлиб қолган. Ҳайронман...

Шундай қилиб, тракторимда культивация қилиб юрсам, шийпон томонда Раис буванинг „Нива“си кўриниб қолди. Тракторни дала ўртасида тўхтатиб, белга уриб ётган фўзалар оралаб ўша томонга югурдим. Ҳаллослаб етиб борсам, бўйнига тасмаси узун аппарат осган сап-сариқ жингалаксоч йигит, дўппи кийган ўрта ёшлардаги киши, Раис бува тол соясида гурунглашиб туришибди.

— Мана, бизнинг „Машъал“ бригадир — Қўшоқ Салимов! — деди Раис бува тантанали оҳангда. — Қўшоқвойнинг тажрибасини область эмас, бутун республикага ёйса арзийди! Гектаридан эллик бир центнердан ҳосил кўтараман, деб жон куйдириб ётибди, азамат! Бўгти, бир соатдан кейин машина келиб, сизларни бокقا олиб боради. Тушликни ўша ерда қиласиз. — Раис бува шундай деди-ю, „Нива“га ўтирди.

— Кетдик, Қамчибек! — деди шопирга.

„Нива“ чанг-тўзон кўтариб физиллаб кетди.

Дўппили киши ҳам, жингалак малла сочли йигит ҳам мен билан қўш қўллаб сўрашди.

— Гап бундай, ўртоқ... — дўппили киши чўнтағидан тўрт буклоғли қофоз олиб, шоша-пиша ўқиди. — Ўртоқ Салимов. Биз облрадиоданмиз. Менинг фамилиям Пўлатов, бу йигит — у елкасига тасмаси узун магнитофон осиб олган малласоч йигитта имо қилди. — Операторимиз Коля. Коля, тайёрлан! Энди гап бундоқ... — У яна қофозга қараб қўйди, — ўртоқ Салимов! Мен сизга савол бераман. Сиз, мана бу қофозга қараб, шариллатиб ўқийверасиз. Гатопми, Коля? — мухбир жингалаксоч йигитта буюрди. — Бўла қол!

Малласоч йигит елкасига илиб олган чамадондан аввал магнитофон чиқарди. Кейин микрофонни магнитофонга улаб, Пўлатовга узатди. Магнитофон мурватларини бураб, созлади.

— Всё, Пулатов ака, — деди жилмайиб.

Мухбир микрофонни оғзига тутди.

— Бир, икки, уч... Қалай, Коля?

Коля михдай, дегандек бош бармоғини диккайтириди.

Мухбир, микрофонни оғзидан тахминан яrim қулоч узоклатиб гап бошлади.

— Ҳурматли дўстлар! Бугун биз вилоятимизнинг Машъал туманидаги „Машъал“ жамоа хўжалигига ташриф буюрганмиз. Йўқ, азиз тингловчилар! Бу рамзий маънодаги сўз эмас! Бутун республикага донғи кетган нишондор раис, пахта илмининг ҳақиқий академиги Тошмамат Алимов раҳбарлик қилаётган хўжаликнинг номи „Машъал“ деб аталади. Мана, биз „Машъал“ жамоа хўжалигининг „оқ олтин“ заргари Қўшоқбой Салимов бошчилигидаги энг илфор бригадаси дала шийпонидамиз. — У микрофонни баланд кўтариб, тол томонга тўғрилади. Шу алпозда анча туриб қолди. Назаримда оёғининг учида чўзилиб туравериб, чарчаб кетдиёв. Тол шохида чумчуқлар тинимсиз чирқиллар эди.

— Эшитяпсизми? — деди микрофонга. — Қушларнинг шодон чуғурини эшитяпсизми? Бу — заҳматкаш

Кўшоқбой Салимов бошчилик қилаётган азамат пахта-корларнинг шинам дала шийпони. Қушлар шод-хуррам сайраб турибди. Фир-фир шабада эсади. — Мухбир бир зум жимиб қолди. Шимининг чўнтағидан рўмолча олиб, пешанасидан дув-дув оқаётган терни артди. — Шийпон атрофи гулзор! — деди тантана билан, — анвойи гуллар майин шабадада оҳиста тебраниб турибди. — У саратон офтобида ҳансирараб ётган паҳтазорга қараб қўйди. — Гулларнинг муаттар ҳидини айтмайсизми? Ҳозир тушлик пайти. Яхши дам — меҳнатта ҳамдам, деганларидек, бригада аъзолари мириқиб овқатланиб бўлиб, дала шийпони кутубхонасида газета-журналлар ўқишаپти, баъзилари рангли телевизор кўришаپти. — У сувоқлари кўчиб тушган деворларга, деразаси синиб кетган шийпон ҳужрачасига, ерга тўшалган эски шолчага меҳр билан қараб, давом этди. — Биз меҳнат майдонида жавлон ураётган ёш қаҳрамон, йил сайин ҳосилдорликни ошираётган, бу йил ҳар гектар майдондан 51 центнердан хирмон кўтаришга азму қарор қилган бригада бошлиғига — Кўшоқбой Салимовга сўз берамиз. — У менга қараб мулойим жилмайди. — Кўшоқбой! — деди тантанали оҳангда. — Ўз ишларингиз ҳақида икки оғиз гапириб берсангиз. — Шундай деди-ю, „ўқинг“ дегандек боя қўлимга тутқазган қофозга имо қилди.

Худди шу пайт, палакат босиб, йўтал тутиб қолса бўладими? Билмадим, болалигимдан шу касалим бор. Мактабда доскага чиқсан ҳам аввал бир йўталиб олиб, кейин гап бошлар эдим.

— Ўх-хў, ўх-хў! — дедим бўғилиб.

Мухбирнинг кўзи аланг-жаланг бўпкетди. Хавотирланиб, малласоч Коляга қаради Коля „зиёни йўқ“ дегандек қўл силтади. Мухбир менга ўгирилиб қўлини оҳиста силтади. Тушунмадим, „тўхта“ деяптими, „бошла“ деяптими?

— Ўқиверайми? — деган эдим, мухбир чинқириб юборди.

— Стоп, Коля! — кейин менга тушунтириди. — Имо қилдим-ку, бошламайсизми? Запись, Коля!

Микрофонни оғзимга тиққудек бўлиб, бақириб ўқиб кетдим.

— Биз, „Машъал“ жамоа хўжалигининг азаматлари...

— Стоп! Микрофонни ёриб юборасиз-ку, қанақа одамсиз ўзи! — мухбир микрофонни менга ишонмай, ўзи ушлаб турадиган бўлди. Ярим қулоч нарида. — Марҳамат, — деди шивирлаб.

— Биз, „Машъал“ жамоа хўжалигининг азаматлари арпатехника қоидаларига амал қилиб...

— Стоп! — мухбир алам билан қўлини пахса қилди. — Машинкада кўчирилган тайёр нарсаниям ўқиёлмайсизми?! „Арпатехникага“ бало борми? „Агротехника“!

— Қаёқдан билай, ака! — қофозни мухбирнинг тумшуғига тиқишитирдим. — Мана, ўзингиз ўқинг.

Мухбир қофозга кўз югуртириб, хижолатли илжайди.

— Ҳеч машинисткага ёлчимадик-ёлчимадик-да! Бошладик, Коля!

Бояги сўзларни қайтадан ўқиб кетдим.

— Биз, „Машъал“ жамоа хўжалигининг азаматлари арпатехника қоидаларига қатъий амал қилиб, ўтган хўжалик йили...

Мухбир қўлини пахса қилиб ўдағайлади.

— Арпатехника эмас, дедим-ку, агротехника! Тушуняпсизми, аг-ро-тех-ни-ка!

Меникиям тутиб кетди.

— Нега бақирасиз? Ўзингиз шунақа деб ёзиб қўйибсиз-ку!

— Яхши, — деди юзидан дувуллаб оқаётган терни артиб, — жонли сұхбат қилиб қўя қоламиз. Текст керакмас. — Коля, бошладик! — У микрофонни оғзига яқин келтириб гап бошлади. — Ҳурматли Қўшоқбой! Мана, сиз ёш бригадирсиз. Ёшлиқ — шижоатдир, деган мақол бор. Уч йил аввал сиз бошчилик қилаётган заршунослар гектаридан 43 центнердан ҳосил олишган, тўғрими?

— Тўғри! — дедим бақириб.

Мухбир „Жудаям унчалик ҳайқириш шарт эмас“ дегандек кўрсаткич бармоғини лабига босди.

— Ўтган йили 47 центнердан хирмон кўтаргансиз. Тўғрими?

— Тўгри!

— Бу йил гектаридан 51 центнердан дурдона йиғиб олмоқчисиз. Айтинг-чи, бу муваффақиятларнинг сири нимада?

— Ҳеч қанақа сир-пири йўқ! — газетачиларга доим айтадиган гапларим ёд бўлиб кеттани иш берди. Ўзиям булбулигё бўпкетдимов! — Файрат билан ишляяпмиз. Агар ҳурматли Раис бувамиз гектаридан 60 центнердан ҳосил кўтарасан деса, униям дўндираверамиз! — Тўсатдан жамоа хўжалиги идорасининг пештоқига илиб қўйилган шиор эсимга тушди. — Мухбир ака! — дедим тантанали оҳангда. — „План қонун, мажбурият – виждон“ деган гап бор! Биз ҳар қанча мажбурият бўлса уддалайверамиз!

Мухбир микрофонга эгилди.

— Қўшоқжон! — деди менга эмас, микрофонга қараб. — Ҳалқимизда ажойиб ҳикматли гап бор. Даромадга яраша буромад деганлар. Айтинг-чи, бригада аъзоларининг даромади қандай? Шу жумладан ўзингизнинг ҳам?

— Даромаднинг мазаси йўқ! — дедим хўрсиниб. — Яқинда синглимни узатаман, деб дадамнинг бели чиқиб кетди. Шаҳар жойда қанақа, билмайман-у, бизнинг удумимизда қиз узаттан ота-она ақалли тўққизтагина кўрпа қилиши керак. Дадам шўрлик тўққизта кўрпага чит излаб, Тошкентгача бориб келса, денг. Ҳайронман, мухбир ака, пахта планини қанча ошириб бажарсак, чит, сатин, сочиқ деган матоҳлар шунча камайиб кетялти.

Қарасам, мухбирнинг оғзи ланг очилиб, жағи осилиб қолди. Нукул оғир-оғир киприк қоқади.

— Ҳали бу ёқда ўзимнинг уйланишим бор, — дедим фўлдираб. — Юравераманми, бошим туйнукдан чиқиб! Уйланиш ҳазил гапми, мухбир ака! Дадам бир инвалид бўлса...

— Бу ёғини монтаж қиласиз, Коля! — деди мухбир гапимни бўлиб. Кейин яна менга юзланди. — Фидойилик бор жойда ғалаба бор, дейдилар. — Сиз бошчилик қилаётган бригада аъзолари чинакам фидойи одамлар.

Айтинг-чи, улар орасидан кимларни алоҳида таъкид-лаган бўлардингиз?

— Ҳаммасиям яхши! — дедим бояги гапим чала қолганидан фижиниб.

— Масалан?

— Яъни, масалан, Турсунбой ака! Ҳалол одам! — дедим ростини айтиб. — Яхши механизатор. Аммо-лекин хотини Ойсара янгам... Ҳа, майли, у ёғини айтмай кўя қолай. Чориям яхши механизатор. Панжи сув тарашнинг устаси. Аммо шу Панжи уйланди-ю, айниди, мухбир ака! Кеча денг, ғўзани суғориб туриб ярим кечада уйга жўнаб қопти, ярамас. Ўн олти эгатга сув тошиб кетибди. Мана, ҳалиям дараги йўқ! Ётгандир-да, сулайиб! Кўлимга тушсин...

— Стоп! Коля! — мухбир яна чинқирди. — Ўйлаб гапиргин-да, ука, — деди сенсираб. — Ойсара янгангни гапирасан, аллақандай тўйни гапирасан. Мен сендан ишни сўраяпман, ука!

— Чори ўзи яхши йигит-ку, битта айби бор, — дедим салмоқлаб. — Нос чекади, қизталоқ. Тушликни ҳаммадан олдин паққос уриб олиб, дарров нос отади. Нос чекиши майли-ку, тупласа, одамнинг юзига сачрагани чатоқ.

— Жон ука! — мухбир астойдил ялинишга тушди. — Барака топкур, укажон! Ютуқлардан гапир! Жамоа хўжалигидан гапир! Бошладик...

— Хуллас... — дедим ўйланиб. — Хўжалигимизнинг доно раҳбари Тошмамат Алимов бошчилигига йил сайин ҳосилдорликни ошириб бажаряпмиз. „Машъал“ жамоа хўжалиги байроқдор вилоятимизда чинакам машъал бўляпти. Биз меҳнат ғалабаларимизни мустаҳкамлаб бораверамиз!

Мухбир „Мана бу бошқа гап“, дегандек мамнун бош ирғади.

Мухбирнинг далласидан руҳланиб кетдим.

— Хўжалигимизнинг пахта пункти билан алоқаси зўр! — дедим уста нотиқлардек чертиб-чертиб. — Масалан, Жовли ака деган приёмчик бор. Мен сизга айтсан, мухбир ака, районимиздаги энг ҳурматли, энг бели ба-

қувват одам шу — Жовли ака. Фақат битта айби бор: афти хунук. Кўзи худди уккиниги ўхшайди. Аммо ўзи яхши одам. Энди пахта пунктимизам катта-да, ака! Бир эмас, тўртта районнинг пахтасини қабул қилиб олади. Ёнида пахта заводиям бор. Раис бува у ёқда турсин, Райком бува ҳам Жовли акани кўрса, „Жовли Менглиевич, Жовли Менглиевич“, деб типирчилаб қолади.

Мухбир микрофонни чангллаган кўйи йиғлагудек бўлиб илжайди.

— Ўртоқ Салимов! — деди микрофонга эгилиб. — Газеталарда сизни уста пахтакор, ҳатто эгат орасида туғилган бола деб ёзишган. Айтинг-чи...

Нима дейди бу? Мухбир бўлса ўзига! У менинг гапимни белига тепади-ю, мен индамай туравераманми!

— Ёлғон, — дедим бақириб. — Сўрадим, энам мени қаҳратон қишда, сандал четида түққан экан.

Мухбир Коляга „давом этавер“ дегандек имо қилди-да, тағин савол берди.

— Қўшоқжон! Сиз туғилиб ўсган оила пахтакорлар сулоласи. Муҳтарам отангиз, муҳтарама онангиз эски пахтакорлар. Тўғрими?

— Буниси тўғри! — дедим қаддимни фоз тутиб. Мухбир микрофонни оғзимга яқинроқ олиб келди. — Дадам қирқ бешинчи йилда урушга кетган экан. Германияга боролмабди-ку, японларнинг пачаини чиқариб кепти. Ўшандан кейин энамга уйланган экан. Мендан олдин туғилган иккита боласи турмабди. — „Қалай, қойил қиляпманми?“ дегандек мухбирга қараган эдим, у суюниб кетди. „Давом этавер“ дегандек имо қилди. — Ота-энам эсини танибдики, пахтадан бери келмайди. Фақат дадамнинг жаҳли тез. Жамоа хўжалигида буғалтир эди. Раис бува билан уришиб қолиб...

— Ўртоқ Салимов, — деди мухбир шоша-пиша гапимни бўлиб. — Демак, сиз оиласда ёлғиз фарзандсиз, шунақами?

— Эсингиз жойидами? — дедим микрофонга ёпишиб. — Ҳали айтдим-ку, яқинда синглимни узатдик, деб. Куёв „Сельхозтехника“да ишлайди. Номард экан! Синглимга уйланиб олгунча итдек ялтоқланди. Кунора

онаси келади, ҳафтада отаси келади. Борингки, Жовли аканиям ўртага қўйди. Жуга уйланиб олди-ю, айниди, абраҳ! Аккумулятор у ёқда турсин, арзимаган ременниям текинга бермайди! „Кисса касал эмасми, чўталдан чўзинг“, деб туради, ҳайвон! Унисиям майли-ку, икки ҳафта олдин Жу уйга йиғлаб келди. Ҳар куни ичиб келиб, синглимни урармиш. Кўчада тутиб олиб, ўзиниям итдек дўпосладим. Агар синглимга яна бир марта қўл кўтарсанг, энангни кўрсатаман дедим. Биламан, энди менга запчастни чўталгаям бермайди.

— Стоп! — муҳбир қўл силтади. — Бўлди, укам! — деди елкамга қоқиб. — Бу ёғига жим ўтирасан.

У бир имо қилган эди, жингалаксоч йигит тағин магнитофон тугмачасини буради.

— Ҳурматли тингловчилар! — деди муҳбир микрофонга. — „Машъал“ жамоа хўжалигининг машъал бригадири, „оқ олтин“ ижодкори Кўшоқбой Салимов билан қурган қизғин суҳбатимиз ҳам охирлаб қолди. Бу хўжалик обlastimizda энг илғор саналади. Салимов бригадаси эса, машъалларнинг машъали. Мана, тушлик ҳам тугади.

У менга аллақандай имо-ишоралар қила бошлади.

— Ҳа, яна гапирайми? — дедим шанғиллаб.

Муҳбир микрофонни кафти билан тўсиб ўдағайлади.

— Бормайсанми!

— Қаёққа?

— Тракторга! — деди у энсаси қотиб. — Югур моторни юргиз!

Шошилмай ўрнимдан турдим.

— Бир соатли мазмунли ҳордик тугади! Азамат пахтакорлар ўз меҳнат постига, яъни „оқ олтин“ даласига йўл оляпти. — Муҳбир микрофонга қараб ғайрат билан гапира кетди. — Ҳозир зумрад далалар узра, яна моторлар овози гуриллайди. — У бир қўлида микрофон тутганча иккинчи қўли билан „чоп“ дегандек имо қилди. — Келинг, азизлар... Меҳнат симфониясини биргалашиб тинглайлик!

Худди шу пайт толга боғлоқлик турган Тулпорим

овози борича ҳанграб юборди. Оббо, соат бир бўлдимикин, иккими? Эшагим бекорга ҳанграмайди.

— Стоп! — мухбир микрофонни чанглаб бақириди. — Стоп!

Жингалаксоч йигит негадир беписанд жилмайди.

— Ничего, Пулатор ака, ишак отрежем!

Жон-поним чиқиб кетди.

Югуриб қайтиб келдим.

— Нима? — дедим мушт дўлайтириб. — Эшагимни сўядиган сенмисан?

— Боринг! Жон ука! — мухбир негадир яна сизлашга ўтди. — Боринг, ишингиздан қолманг. Шунча плёнкани расво қилганингиз ҳам етади. Бир соатлик суҳбатдан беш минутлик интервью чиқсаям катта гап!

...Эртасига кечқурун ҳовли ўртасидаги сўрида концерт эшишиб ётсан, радиода бирдан ўзим гапириб қолдим. Қизиқ, товушим ўзимникига ўхшайдиям, ўхшамайдиям. Онам зийрак-да, дарров таниди.

— Дадаси, ўғлингиз гапиряпти, — деди айвонда газета ўқиб ўтирган отамга. — „Машъал“ боламдан айланай! Овозларингдан ўзим ўргилай!

Онамнинг айланиб ўргилгани яхши. Лекин микрофонга айтган гапларимни мухбир пўстдумбага чиқариб ташлабди-ку!

Қизиқ, мухбир даромадни сўраса, мен центнердан гапираман. Эгатда туғилганимдан гап очса, дадам урушга борганини айтаман.

Бунисиям майли-ку, дадам ғалати иш қилди. Ўқиб турган газетасини кўрпачага ташлади-да, салмоқлаб уйга кириб кетди. Онам айтганича бор. Ўлгудек кажбаҳсда, дадам! Мен уни шунча мақтасам-у, эшигиси келмаса. Буям етмагандек кафтининг орасида бир нима чанглаб келиб индамай қўлимга тутқазди. Ҳайрон бўлиб қарасам, шалвираб ётган пуфак. Ёш болаларнинг уч тийинлик пуфаги. Кўм-кўк!

— Пуфла, ўғлим! — деди лунжи учеб.

— Шошманг, охиригача гапириб бўлсин! — ҳовли супураётган жойида тўхтаб қолган онам озорланиб койиди. — Нима қиласиз, чалғитиб?

— Пуфла! — дадамнинг бир эмас, икки лунжи уча бошлаганини кўриб, ноилож пуфакни қўлга олдим. Тезроқ шишириб бера қолай, деб ғайрат билан пуфлай кетдим. Пуфакка дам беряпман-у, икки қулоғим радиода!.. Йўқ, уч тийинлик эмас, нақ етти тийинлик пуфак экан, лаънати. Ўзиям дирижабль бўлиб кетдиёв!..

Радиодан „мехнат симфонияси“ деган гап эшитилиши билан пуфак „пак“ этиб ёрилиб кетди. Ўзиям шунақанги варангладики, икки қулоғим шанғиллаб ҳеч нимани эшитолмай қолдим.

Кулоғим очилганида радиода концерт бошланган экан.

— Шунаقا бўлади! — дадам мийифида кулганча нари кетди.

ЎН ИККИНЧИ БОБ

ПАХТА ПУНКТИДАГИ МАЖЛИС

Авваллари „маза-маза катталар“га! деб юрадим. Нима қилса — оғзининг ели! Ҳамма икки букилиб, таъзим қилиб туради. Қандоқ яхши! Энди билсам, фирт аҳмоқ эканман. Амалдорликнинг ғалваси шунақанги кўп бўларканки, бошига тушмаган одамнинг етти ухлаб тушигаям кирмайди. Мана, ўзимни олайлик. Нари борса битта бригадирман! Шу қилтириқ амалниям бир кунлик нағмасини йиғиб филнинг елкасига ортинг, фил бечоранинг бели чўрт узилиб кетмаса, мен кафил! Мен айтиб турай, сиз бармоғингизни букиб туринг. Кузда корчёвка қилиш керакми — керак! Қишда шўр ювиш, яхоб бериш керакми — керак! Баҳорда, радиода ҳар куни айтадигандек, барака уругини қадаш керакми? Ўтоқ қилиш, чопик, дорилаш, суғориш... Кейин чеканка, дефолиация... Омон-эсон терим кампаниясига этиб олганингиздан кейин ғалванинг каттаси бошланади. Пахта терадиган машиналар ҳам ўлмасин. Шир этиб ём-фир куйса, отасидан калтак еган боладек бир чеккага чиқиб, сўппайиб тураверади. Мактаб ўқувчилари-ку, ўзимизнинг болалар. Гапга кўнади. Ҳай-ҳай, шаҳардан келган талабалардан асрасин! Ҳар куни битта ғавғо! „Ётоқ-

хонангиз молхонага ўхшайди“ дейди... „Совқотиб қоляп-миз, қачон печка ўрнатиб берасиз?“ дейди. „Макарон шўрванинг гўшти қани?“ дейди. Ўзимга йўқ гўштни сенга қаёқдан топаман, олифта. Кўйиб берса рангли телевизор ҳам сўрарсан, ҳали. Қайси куни биттаси олдимга келиб, дафтар-китобини ёйиб ташлади. „Ҳа“ десам, „Ҳисоблаб чиқдим, ака, битта чаноқ тўрт грамм бўлса, бир кило пахта териш учун ерга 250 марта эгилиш керак экан, нормани пасайтиинг, мен бир кунда йигирма беш минг марта эгилолмайман, машинани ишлатинг“, деб ақл ўргатяпти. Кўтар-ей, тўрва халтангни, дегим келди-ю, Раис бувадан ҳайиқдим.

Майли, булар-ку, ўзимиз ўрганиб кетган гаплар. Энг алам қиласигани шуки, давлатнинг ўзи белгилаб қўйган матоҳларниям ололмайсиз. Радио мухбирига айтган гапим гап: куёв — бориб турган апирис. Аккумуляторми, релеми сўраб борсанг, юзинггамас, қўлингга қарайди. (Калтак еб ҳам одам бўлмади, уккағар!) Бировга ўғит деб ялинасан, бировга шпиндель деб сарғаясан... Тағинам Раис бува менга озми-қўпми қайишади. („Машъал“ бригадирмиз-а!)

Бригадамдаги аъзоларни айтмайсизми! Иш деса кетини қуруққа опқочади. Қулоғингизга айтайми: уларгаям осон тутиб бўлмайди. Мана, масалан, Турсунбой ака. Бултур кузда машинада юз эллик тонна пахта терди. (Планга зарур бўлиб қолган эди, Раис бува Турсунбой аканикини 250 тонна, мен терган 170 тоннамни 300 тонна деб ёздириб қўя қолди.) Шундоқ бўлсаям, Турсунбой ака ҳамма нарсадан кўнгли совиган одамдек маъюсланиб юради. Чорини айтмайсизми? Ёшгина хотини сариқ бўлиб қолди. (Ҳайронман, шу, куз келиши билан сариқ касал кўпаяди.) Чорининг хотини ўзи сапсариқ яна қанақасига сариқ бўлганига одамнинг ақли етмайди. Яна бечоранинг юзи сариқ, сочи қизил. Шунинг учунми, касал бўлганини ўзиям сезмабди. Орадан анча ўтиб биқиним оғрийди, сариқ бўлдим шекили, деган экан, Чори ҳазилга олибди. „Кўявер, хотин, онангнинг қорнида узоқ ётганинг учун сарғайиб кетгансан“, деб қўя қопти... Хотини шўрлик касалхонада уч ой ётди.

Ёки Панжини олайлик. Уйланаман деб қулоғигача қарзга ботган экан. (Шуни ўйласам, юрагимни вахима босади: ҳали-бери бизнинг оёқ түртта бўлмайди, шекилли.) Ишга тоби йўқ. Ҳар куни бир баҳона топиб томорқасига югуради. Тўғри-да, унгаям осонмас: қариндош-уругидан бир қоп пул қарз кўтарган одамга жамоа хўжалигидан тегадиган маош урвоқ бўладими? Шунинг учун жамоа аъзолари томорқасида ўзи ишлаб, боласини пахтага ҳайдайди-да! Панжининг далада ишлашга яроқли боласи йўқ. Хотини ҳозирча туғишга улгурмади.

Ана энди ўзингиз ўйлаб кўринг. Мендек пўристой бригаднинг бошидаки, шунча ғалва бор экан, тағинам Раис бувалар фил экан-да!

Бугун Раис бува ишнинг кўзини билишига яна бир марта тан бердим. Ноябрь охирлаб қолган, далада пахта тугул, йилт этган кўсак ҳам йўқ. Устига-устак икки ҳафта олдин қор ёғиб ҳамма ёқнинг аталасини чиқариб юборди. Вилоят пединститутидан келган ҳашарчи талабалардан икки юзтаси бизнинг бригадага ҳам тушган. Тушликда борсам, бекорчиликдан домино ўйнаб ўтиришибди. Овози оламни тутади. Ҳамма ёқ тарақ-туруқ, шарақ-шуруқ... Энсам қотиб, четлаб ўтиб кета қолдим. Раис бувагаям ҳайронман-да! Биз бригада планини юз ўттиз поиз дўндиридик. Туманники юз йигирма, вилоятники юз етти... Нима қиласиз, шунча одамни бекорга боқиб ўтириб?

Аввал шуни ўйлаб хуноб бўлган эдим. Кейин тушунсан, Раис бува нима қиласа, охирини ўйлаб қиласиз экан.

Ҳар куни пахта пунктида мажлис бўлишини эшитар эдим-у, ўзим бормагандим. Бугун палакат босиб бориб қолмайманми! Вой-бў, йифилиш эмас, қип-қизил қиёмат-ку!

Раис бува, Шайдул кассир, мен — учовлашиб, пахта пункти директорининг хонасига кирдик, одам одамни танимайди: уй ичи тутунга тўлган, бурчакдаги галанска печка қизиб кетганми, нафас олиб бўлмайди.

— Сводка! — деди тўрдаги стол олдида ўтирган Райком бува фильтрли сигаретини тутатиб. (Ҳатто саломга алик ҳам олмади.) Райком бувани аввал кўп кўрганман. Икки юзи анордек қип-қизил одам эди. Энди кўзлари

киртайиб, ранги калтакесакка ўхшаб қопти. Юзи кўким-тирми-ей, нима бало! Хона иссиқлигига қарамай, бошидаги андатра телпагини ечишният унутиби.

— Ўртоқ Алимов, сводка! — деди-ю, бир ютинган эди, узун бўйнидаги шафтоли данагидек учбурчак бақбақаси лиқиллаб кетди.

— Пажалиста! — Раис бува мулойим илжайиб, шимининг чўнтағидан аллақандай қофоз чиқарди. Вазмин қадамлар билан юриб бориб, Райком бува ўтирган столга қўйди. — Биру ўндан етти процент!

— Ана, бўларкан-ку!

Райком бува Раис бувага гапиряпти, деб ўйлагандим. Йўқ, дераза тагидаги курсида ўтирган новча одамга гапираётган экан. Папирос тутунидан яхши пайқамай қопман.

— Мумкин экан-ку, ўртоқ Ҳусниддинов! — Энди Райком буванинг овози таҳдидли жаранглади. — Нега „Машъал“ жамоа хўжалиги бир кунда биру ўндан етти кўрсаткич беради-ю, „Правда“ беролмайди?! Сизга қолса, „Машъал“га қор ёғмаган дерсиз? Ерингиз бир, сувингиз бир...

— Менда пахта йўқ! — деди новча киши тўнғиллаб. Овози ўлгудек йўғон экан.

— Йўқ? Нега йўқ?!

— Планни бажардик, мажбуриятни бажардик, пахта қолмади.

— Ним-ма?! — Райком бува сапчиб ўрнидан туриб кетди. Учбурчак бақбақаси универсал тракторнинг поршенидек пайдар-пай юқори чиқиб-паст туша бошлиди. — Нега „Машъал“да бор пахта сизда йўқ?! Нега район планини орқага сурасиз? Нега байроқдор облас-тимизнинг темпини пасайтирасиз?

Ҳусниддинов деган бало экан! Шундоқ Райком бувадан кўрқмади-я!

— Бор пахтани топшириб бўлдик! — деди ғўлдираб. — Йилт этган чигит қолмади.

— Эшитдингиз-а, ўртоқ Викторов! Баҳонасини эшитдингиз-а? — Райком бува бурчакдаги „галанска“ печка ёнбошида ўтирган тақирбош кишига юзланди.

Пахта заводининг директори Викторов тоға ўзбекчани бинойидек билади деб эшигандим: рост экан.

— Ишлаш халаган адам чора тапади, халамаган баҳана! — деди дона-дона қилиб.

Райком бува шу гапдан кейин ҳовуридан тушиш ўрнига баттар тутақиб кетди.

— Ҳусниддинов! — деди ҳайқириб. — Сиз чойхонада эмас, райкомнинг кўчма бюросида ўтирибсиз!

— Асабийлашманг, ҳаммаси тушунарли! — Райком буванинг ёнида терлаб-пишиб ўтирган семиз киши сурнайга ўхшаб фийқилади. — Ҳусниддиновга раислик юки оғирлик қилиб қопти. Обком бувага бу кимсанинг қилмишини хабар қилишга мажбурман.

— Эшигдингми, Ҳусниддинов! — Райком бува столни муштлади: — Обком вакилининг гали гап. Раис бўламан, деб орқамиздан чамадон кўтариб юрганлар сонмингта! Йўқол!

Ҳусниддинов индамай ўрнидан турди. Эшик олдига борганида негадир тўхтади.

— Раҳмат... — деди илжайиб. — Ўзим ҳам жонимдан тўйгандим.

Райком бува тағин ҳайқирди.

— Сезилиб турибди. Ишингни прокуратурага топширмасам, одаммасман!

„Правда“ раиси чиқиб кетиши билан хонага жимлик чўкли. Ҳеч кимдан садо чиқмади. Қаёққа келиб қолдим ўзи! Асли, боя Раис бува „Юр, мажлисга борамиз“ деганида Тулпоримни миниб, уйга жўнаворсам бўларкан.

Эшик очилиб, бир қўлида пахта гулли чойнак, бир қўлида пиёла қўтарган паст бўйли киши кирди. Дарров танидим, пахта пункти приёмчиги — Жовли ака! Хумдек бошини икки елкаси ичига тортганча, катта-катта кўкимтири кўзларида мулоим ўт ёниб, хона тўрига йўл олган эди. Раис бува дик этиб ўрнидан туриб кетди. (Айтаман-ку, Жовли ака тумандаги энг ҳурматли одам деб!) Раис бува унинг қўлидан чойнак-пиёлаларни олаётганида Райком бува ҳам хижолат чекиб жилмайди.

— Овора бўпсиз-да, Жовли Менглиевич!..

— Овораси бор эканми? — Жовли ака укки күзларида яна ўт ёниб жилмайди. — Ичларинг узилиб кетдику. Ош тайёр, — деди Райком бувага эмас, семиз обком вакилига қараб. — Қул-қул товуқ ҳам совиб қолди.

— Э, шу топда ош ўтадими томоқдан... — семиз киши шу қадар чуқур хўрсиндики, назаримда қорниям пучқайиб қолгандек бўлди. — Темпни тушириб бўлмайди. Обкомга нима дейман? Бобойнинг аччиғи чиқади.

Жовли ака укки күзлари сузилиб Райком бувага қараб қўйди.

— Менимча, „Машъал“да ҳали пахта мўл...

Райком бува ярқ этиб, бизнинг Раис бувага юзланди.

— Уч фоиз қила оласизми?

Анграйиб қолдим. Қандай қилиб биру ўндан етти фоизни уч фоиз қилади?

— Қилмасангиз бўлмайди, — деди Райком бува хотиржамлик билан. Ҳатто шафтоли данагидек бақбақаси ҳам лиқилламай, узун бўйнининг қоқ ўртасида муқим тўхтаб қолди. — Ярим соатдан кейин юқорига сводка беришимиз керак.

Семиз киши чўзиб-чўзиб эснади.

— Амаллайсиз-да, энди, ўртоқ Алимов!

— Шайдул! — Раис бува бир ҳайқирган эди, ёнимда ўтирган Шайдул кассир сапчиб ўрнидан турди. Боши шифтга тегай деб қолди. (Ҳайронман, мирзатеракнинг қолипини шундан олганми, кассирилизнинг бўйи нақд икки метрдан ортиқ келади.) Ҳозир ҳам ўрнидан туриши билан ҳеч кимни кўрмай қолдим. На раисни, на Райком бувани! Аммо Раис буванинг гапини аниқ-таниқ эшиздим.

— Югур! — деди Раис бува. — Сенам бора қол, тутхўр!

Кейинги гапи менга аталганини тушундим. Раис бува меҳри товланиб кетди шекилли, мени яна „тутхўр“ деди.

Узун-қисқа бўлиб ташқарига чиқдик.

Шайдул кассирнинг пат-патига мингашиб кетяпман-у, ҳеч балога тушунмайман. Жамоа хўжалигининг уч фоизи камида ўттиз тележка пахта бўлади. Ярим кечадан ошган бўлса, варажага тушадиган кўсак ҳам қолмаган бўлса, ўттиз тележкани қаёқдан оламиз?

— Менинг бригадамда бир килоям йўқ! — дедим ҳар эҳтимолга қарши.

Пат-пат ҳайдаб кетаётган Шайдул кассир гапимни эшитмади чоғи, елкаси оша ўтирилди.

— Нима?

— Менда пахта йўқ! — дедим бақириб. — Йўлга қаранг!

Негадир шу топда, бир вақтлар Шодивойнинг „Запорожец“ ида пичан ғарамига кириб кетганимиз хаёлимга келди. Ер сирпанчиқ, билчиллаб ётибди. Устига устак туман. Йўл четидаги чироқлар кул орасидаги чўғдек хира милтирайди. Шайдул кассирга нима? Ёшини яшади, ошини ошади. Бир эмас, иккита хотини, учта куёви, тўртта келини бор. Ўзим кўрганман, молхонасида иккита говмиш сигир, учта хўқиз бўкириб ётибди. Ўлса ўлиб кетаверади-да! Жабр бўлгандан менга бўлади. Шайдул акага ўхшаб иккита бўлмасаям, ақалли битта, хотин олайлик-да биз ҳам!

— Секинроқ! — дедим биқинига муштлаб. Кучим борича уриб юбордим шекилли, у орқасига жаҳл билан ўтирилди.

— Обком вакили нима деганини эшитдингми? Ярим соатдан кейин юқорига сводка бериш керак! — деди шанғиллаб.

Мотоцикл жони чиққудек чираниб тариллай бошлиди. Икки қулоғим совуқ шамолдан музлаб кетди. Хайрият-еъй, тўхтадик! Қарасам, жамоа хўжалиги идорасига келибмиз.

— Пахта қайси бригадада? — дедим ҳамон қулоғим шанғиллаб тургани учун бақириб. — Ярим кечада ўтгизта тележкани қаёқдан топамиз, Шайдул ака?!

— Бақирма-эй! — кассир рапидадек қўлини пахса қилди. Ўзи теракдек бўлмасаям чаққон экан. Зипиллаганча идора томон йўрғалади.

— Мен кетаверайми? — дедим яна бурилиб.

— Ўчир! — Шайдул ака зиналардан кўтариilar экан, тайинлади. — Кетиб қолма, бирга борамиз.

Анча турдим. Эрталаб пайтавани юпқароқ ўраган эканман, оёғимдан муз ўтиб кетди. Бир ёқда қорин

таталаб кетяпти. Раис бувадаям одамгарчилик йўқ-да, ўзи! Жовли ака-ку, „ош тайёр“ деди. Бирпас сабр қилса бизам ердик, бир чўқим-бир чўқимдан. Совуқ кунда қовурма қул-қул товуқ ҳам тешиб чиқмайди. Одамнинг қорни оч бўлса, бунинг устига обдан совуқ қотса, уйку босаркан. Қани, ҳозир уйга борсам-у, иссиққина шўрвадан бир косагинани ичиб...

Бир маҳал Шайдул ака папка кўтариб зинадан тушиб келди.

— Ма, — деди эски чарм папкани қўлимга тутқазиб. — Эҳтиёт қил!

— Қайси бригадага борамиз? — дедим бир қўлда папкани ушлаганча мотоциклга мингашиб.

— Бригадада пишириб қўйибдими, пахта пунктига! — Шайдул кассир ўшқириб берди. — Лулкага ўтири! Папкага хушёр бўл!

Нима, мен иккиқат хотинманми, лулкада ялпайиб ўтирадиган. Папкани чанглаб, орқа эгарга мингашиб олдим.

Шайдул ака жаҳл билан бир қараб қўйди-ю, моторни тариллатди. Тағин елдек учиб кетдик. Анчагина юрдик. Кейин нима палакат босди, билмайман. Қорнимнинг очлиги таъсир қилдими, уйку элитдими... Хуллас, Шайдул аканинг биқинидан қўш қўллаб чанглаб олганим эсимда...

Ҳайбатли дағдағадан уйғониб кетдим.

— Папка, қани, папка?

Кўзимни очсам, пахта пунктининг темир дарвозаси олдида турибмиз. Туман орасида қоровулхонанинг чирофи хира милтираётганидан билдим.

— Папка қани? — деди Шайдул ака чийиллаб.

— Қанақа папка?

— Бояги папка, аҳмоқ! Чарм папка!

Ростдан ҳам, ҳали мотоциклга мингашаётганимда қўлимда папка бор эди-я!

— Ҳайронман, — дедим елкамни қисиб. — Ҳали қўлимда эди.

— Уйим куйди! — Шайдул кассир тарсилатиб пешанасига урди. — Хонавайрон бўлдим! — Тўсатдан қўзи

олайиб ёқамга ёпиши. — Қаёққа ташладинг? Ростини айт! Ичагингни суғуриб оламан, аҳмоқ!

Ие, нимага дүқ қилади менга. Нега ҳадеб „аҳмоқ“ дейди! Найнов бўлса ўзига! Худо берган бўй биздаям бор. Ёқадан олиш мана бунақа бўлади, деб бўйнига ёпишиб олдим. У ёқамни қўйиб юбориб, билагимни чангллади.

— Кўйвор! — деди бўғилиб нафас олиб. Бўйнини бўшатган эдим, энтикиб-энтикиб ялинди. — Жон ука! Хароб қилма мени! Бола-чақам бор. Тўйларингда хизмат қилай, укажон!

Раҳмим келди. Бечорага бир гап бўлса, иккита хотини, учта куёви, тўртта келини, сигирлари-ю ҳўкиzlари додини кимга айтади.

— Ичидағи қофозлар шунчалик зарилмиди? — дедим хавотирланиб.

Шайдул кассир қўзимга илтижо билан термилди.

— Жудаям керакли хужжат, укажон! Ҳозир топмасак, Раис бува ўн йилни бўйнимга илади. Ростини айт: қаерга ташладинг?

— Билмайман, қўзим илинган экан, йўлда тушиб қолгандир-да!

— Юр, юр, жон укам! — Шайдул ака рапидадек кафти билан елкамга шаппатилади. — Балки қаерда тушириб қолдирганинг эсингга тушиб қолар.

Мотоциклга минаётганимизда маслаҳат бердим.

— Идорага қайтиб бориб, бошқа нусхасини ола қолайлик.

— Бунақа қофозда нусха бўлмайди, — у йифламсираб, бурнини тортди. Шоша-пиша мотоциклини гуриллатди. — Э, Худо! — деди илтижо қилиб. — Ишқилиб топилсин... Хонавайрон бўламан, сочим оқарғанда турмага тушаман...

Мотоцикл юриб кетди. Аммо бу сафар астароқ, авайлаброқ юра бошлади. Аксига олиб, туман қуюқлашган, йўл четидаги лампочкалар фира-шира кўринарди. Шайдул ака йўлни яхшироқ ёритиш учун бўлса керак, мотоциклини гоҳ у ёққа буради, гоҳ бу ёққа.

— Ўзинг шарманда қилма! — дейди дам-бадам.

Дала йўлига чиққанда мотоциклини тўхтатиб, аззабазза ялинди:

— Кўшожон! Ўзим айланай сендан. Уйланаётганингда битта хўкизни тўяна қилмаган номард. Яхшилаб эслаб кўр! Қаерга келганда ухловдинг?

— Ухлаганим йўқ, мизғидим!

— Ўл! — У яна мотоциклини юргизиб кетди. Бир чақиримча юргандан кейин тўсатдан тормозни босди. Бошим курагига урилиб, пешанам сирқиллаб кетди. У эгардан сакраб туриб, олдинга югурди. Мотоцикл чироғи ёруғида ўн қадамча нарида, йўлнинг қоқ ўртасида ётган папкани юлқиб олаётганини кўрдим. Дарров қиров тушибдими, папканинг усти оқариб қолибди. Шайдул aka шарақ-шуруқ қилиб папканинг ялтироқ қулфини очди-да, ичига қўл суқди.

— Хайрият! — деди энтикиб. — Худога шукур!

У папкани бандидан чангаллаб чопиб келди.

— Укам, — деди овози мулойимлашиб. — Жума куни жонлик сўйиб худойи қиласман. Пешинда! Сенам келгин, хўпми!

— Менга бера қолинг! — деб қўл чўзган эдим, жонҳолатда папкани бағрига босди.

— Йўқ-йўқ, барака топ, укам. Ўзим... — У папкани эгар қошига қўндириб, устига миниб олди. Ҳар эҳтимолга қарши, „жойида турибдими“, дегандек чотининг орасига қўл суқиб текшириб кўрди-да, мотоциклни орқага буриб, шанғиллади. — Бўлган ҳангомани Раис бувага айтиб юрмагин, хўпми? Нак иккаламизнинг теримизга сомон тиқади-я!

Терига сомон тиқишига ҳожат қолмади. Пахта пунктига қайтиб келсак, дарвоза олдида Жовли aka кутиб турган экан.

— Оёфингта тош боғлаганмисан, нима бало! — деди жеркиб. Папкани олди-да, аввал Шайдул кассирнинг, кейин менинг қўлимни қисди. — Райком бува хуноб бўлаётган эдилар. Раҳмат, сизларга жавоб.

ЎН УЧИНЧИ БОБ

НАРГИЗХОННИНГ ҲИНДУ ХОЛИ

Хоҳлаган одамингиз билан баҳс бойлашиб айтаманки, дунёда энг яхши нарса — севги экан. Яна бир марта хоҳлаган одамингиз билан баҳс бойлашиб айтаманки, дунёда энг ёмон нарса ҳам — севги экан. Авваллари, шеър китобни кўрсам, энсам қотарди. Энди билдим: шоирлар ҳам аввал биттасини яхши кўриб қолиб, кейин шоир бўларкан-да! Қийин экан у бечораларгаям. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, аллақандай бир ой ичидаги ўзим ҳам тап-тайёр шоир бўлдим-қолдим.

**Мен сени севаман,
Ишонгин менга.
Хоҳласанг жонимни
Бераман сенга!**

Бу шеърни ўзим ёздим. Ёздим эмас, кечалари кўзими ни юмиб ётсан, лоп этиб хаёлимга Наргизхон кела-ди-ю, ўзидан-ўзи шеър тўқиб ташлайман.

Ўзимиз ҳам айни қони гупиллаган бўз йигит эмас-мизми, шундоқ кўкрагимга икки литрли қумғонни кўйинг: ўн беш минутда шараклаб қайнаб кетмаса, мен кафил! Оҳ тортсан, нафасим олов бўлиб чиқади. Тушлик пайтида ҳамма овқат еса, мен шийпон тагидаги ҳовуз бўйида, тарвақайлаб ўсган тол тагида кўксимни захга бериб ётаман. Бир ҳафта ўтмай, мен ётган жой қуриб-қақшаб ўтлариям сарғайиб кетди. Назаримда тол қуриб, ҳовуздаги сув буғдана-буғдана бир қулоч пасайиб қолдиёв! Бригададаги йигитлар ҳайрон. „Сенга нима бўлди, Кўшо, рангинг сомон бўпкетибди-ку, касал-пасалмисан“, дейишади. Гапириб нима қилдим? Менинг касалимни қаёқдан тушунсин булар.

Қанақа бедаво дардга йўлиқдим ўзи? Дадамга айттолмасам, энамга айттолмасам? Ўртоқларим тушунмаса. Кечалари Тулпорим билан дардлашаман. „Наргизхонни яхши кўриб қолдим, ошна!“ дейман хўрсишиб. Тулпорим мендан ҳам чукурроқ хўрсишиб қўяди. „Биламан, у мени

менсимиайди, кулади“, дейман. Тулпорим тағин хўрсинади. „Энди нима қиласиз, ошна, ёнимда Шоди бўлсаки юрагимни ёриб, ҳасратимни айтсан?“ Тулпорим индамайди. Нимаям десин? Тил-забони бўлмаса. Ёрдам бериш қўлидан келмаса... Кўзимга мўлтираб-мўлтираб қарайди.

Асли, бу савдолар баҳор охирлаб, жийда гуллаган кезларда бошланди. Уша куни Жуман, „Идорага бораркансан, Раис буванинг зарил иши бормиш“, деб қолди.

Раис бувани биламан-ку, бекорга чақирмайди. Югурдим!

Бизнинг жамоа хўжалиги идорасини кўрмабсиз – дунёга келмабсиз.

Дала шийпонларининг мазаси бўлмасаям, Раис бува идорани боллаган. Икки қаватли мармар бино. Олди фонтан. Фонтан четида мажнунтоллар „Ассалом алайке-е-ем“ деб салом бериб туради. Одамнинг ёфи эриб кетадиган саратонда ҳам Раис буванинг хонаси муздеккина бўлади. Худди бир вақтлар Шодивой иккаламиз жойлашган Тошкентдаги гастинисадек.

Иккинчи қаватга кўтарилиб, шундоқ эшикни очганимни биламан! Гилам тўшалган қабулхонанинг бурчагида, оч ҳаворанг ҳарир пардалар осилган дераза тагидаги столда бир қиз ўтирибди... Ё алҳазар! Одам боласиям шунаقا чиройли бўладими? Йўқ, бу одам эмас, онам болалигимда айтиб берадиган эртакдаги парининг нақ ўзгинаси! Сочини чиройли турмаклаб, бир четига миттигина жийда шохчасини қистириб олган. (Иккинчи қаватга чиқишим билан димофимга жийда гулининг ҳиди урилувди-я!) Эгнида нимпушти кўйлак. Деразадан тушиб турган нурда қомати аниқ-таниқ кўриниб турибди. Юзлари... Юзлари жудаям оппоқ эмас-ку, тандирда сингиб пишган кулчадек қизғиштоб. „Пари“нинг камондек қайрилма қошининг қоқ ўртасида жажжигина холи бор. Худди индийский кинодаги артисларга ўхшайди. Ўзим ҳам мабодо кинога кириб қолмадимми, деб у ёқбу ёққа аланглаб қўйдим. Йўқ, ўзим билган Раис буванинг қабулхонаси. Олти ой аввал, қишда келганимда ҳам қабулхона шунаقا эди. Гилам ҳам, оч ҳаворанг

дарпардалар ҳам. Аммо унда „Пари“ йўқ эди. Тиззаларим ўзидан-ўзи қалтирай бошлади. Келганимни билдириш учун йўталмоқчи эдим, томоғимдан хириллаган овоз чиқди.

„Пари“ узун-узун нозиккина бармоқлари билан машинкани чиқиллатишда давом этиб, менга юзланди. Мулойим жилмайган эди, юзи ёришиб кетгандек бўлди.

— Келинг, ким керак эди?

Овозми бу, кумуш кўнғироқнинг жарангими? Юрагим қинидан чиққудек ура бошлади. Тракторимнинг моториям бунчалик гупилламас.

„Пари“ машинкани чиқиллатмай қўйди.

— Ким керак эди? — деди кўзимга синовчанроқ тикилиб.

Гапирмоқчи эдим, лабим лабимга чиппа ёпишиб қолди. Қани оғзимни очолсам.

„Пари“ пиқ этиб кулиб юборди.

— Гарангмисиз?

Мўлтираб туравердим.

У менга бошдан-оёқ разм солиб чиқди.

— Соқовмисиз? — деди раҳми келиб.

— Ҳа! — дедим. Овозим йифламсираб чиқди. — Тилим йўқ.

„Пари“ ширин жилмайди.

— Гапирадиган соқовни биринчи кўришим! — у негадир оёғимга имо қилди. — Этигинги лой экан.

Эрталабдан бери пайкал кечиб юргандан кейин этигим лой бўлмай, дўплим лой бўлсинми? Бошқа одам бўлса-ку, шунаقا дерди. Аммо „Пари“нинг дашномидан ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмадим. Индамай орқамга бурилдим-у, зиналардан пастга отилдим. Идора олдидаги фонтан зиҳига ўтириб, аввал ўнг оёғимнинг этигини суғурдим. Усти у ёқда турсин, ичигача тозалаб ювдим. Узиниям оқ ем қилиб юбордимов. Кейин чап оёғимнигини суғурдим.

Ҳаллослаб зинадан кўтарилдим, эшикни очдим. „Пари“ бояги жойида машинкани чиқиллатиб ўтирган экан. Ярқ этиб мен томонга қаради-ю, ангишвонадек

бежирим оғзини ярим очиб, узун-узун қайрилма киприкларини пирпиратди.

— Мени Раис бува чақыртирган экан... — дедим дадилланиб.

„Пари“ ҳамон киприклари пирпираганча яна бир минутми-икки минутми тикилиб турди-да, үзини курси суюнчиғига ташлаганча қаҳ-қаҳ уриб қула бошлади. Қизиқ, нега қулади бу? Ё этигимни чала ювибманми? Мундоқ қарасам, ўнг оёғимда этик бор-у, негадир чап оёғимда йўқ. Ие, қўлимда экан-ку! Ўзиниям чақалоқ кўтарган хотиндек бағримга босиб олибман. Кўнжи ерга қараб тургани учунми, ичидан чак-чак сув томади.

Қочмаган номард деб кўчага отилдим. Шу юргурганча уйга етганда ҳушим сал-пал жойига келди. Онам ҳовлидаги сўрида хамир қориб ўтирган экан. Аҳволимни кўриб кўрқиб кетди.

— Тинчликми?

— Йўқ! — дедим ҳаллослаб. — Тинчликмас. Охирзамон бўлди.

Онам оғзини ланг очиб қолди.

Кечаси билан миҷжа қоқмай чиқдим. Ўзидан-ўзи шеър тўқигим келади.

Отингни билмайман,
Айта қол ўзинг!
Ичимни ёндириб
Юборди кўзинг...

Уч кунгача гаранг бўлиб юрдим. Раис бува чақирганини баҳона қилиб, олдига борай десам, қўрқаман. Бормай десам, боргим келади. Учинчи кун чидолмадим. Эрталаб, далага бориш ўрнига қиртишлаб соқолимни олдим. Шипр атирдан юзимга мўлгина сепдим. Оппоқ кўйлак, янги шим, оёғимга лакированний туфли кийиб, мундоқ ойнага қарасам... Ҳа, энди бир йигит бўлса, бизчалик бўлар-да! Қарчигайнинг қанотидек қалин қошлар, хиёл қорароқ, хиёл озгинроқ бўлсаям, бинойидек юз, хиёл қийшиқроқ бўлсаям, ушласа ушлагудек қирра бурун. Бош ёрилганда қолган чандиқ соч тагида

күринмайды. „Пари“ дўппимни ечиб, сочимнинг орасини титкилаб ўтиармиди. Газеталарда бир эмас, саккиз марта мақталган, радиода гапирган „Машъал“ бригад бўлсак! Энг муҳими Худо берган бўй бор: биру тўқсон! Нари борса, Шайдул кассирдан бир қарич пастмиз-да! Ҳозирги қизлар баланд бўйли йигитларни ёқтиришади. Тағин нима керак!

Лакированний туфлига чанг тегизмаслик учун кўча четидан битта-битта босиб кетаётсам („Пари“ бу сафар ҳам туфлингиз чанг экан деса, яна шарманда бўламани?) димоғимга ғалати ҳид кирди. Қарасам, мозористон ёқасидаги чакалак четида жийда гуллаб ётибди. Кўлимга тикан киришига қарамай, битта шохчасини синдириб олдим.

Мармар зинадан чиқиб боряпман-у, тағин, тизза қизталоқ қалтирайди-да! Иккала оёғимни кесиб ташлагим келди! „Дадил бўл, Кўшо“ дедим-у, эшикни шахт билан очдим.

„Пари“ хаёл суриб ўтирган эканми, бир чўчиб тушди. Танимади! Улай агар танимади.

— Ким керак эди?

— Сиз!

Шундоқ дейишга деб қўйдим-у, ўзим қўрқиб кетдим.

У ҳайрон қолгандек юзимга тикилди. Ҳатто икки қошининг ўртасидаги ҳинду холини нозик бармоғининг учи билан силаб ҳам қўйди. Худди аввалги сафардагидек бошимдан оёғимгача қараб чиқди.

— Вой, сизмисиз? — деди жилмайиб.

— Ҳа...

Шу туришда бақа бўлиб тикилиб қолдим, шекили, у кўзини олиб қочди.

— Унақа қараманг одамга, — деди секин. — Қўрқиб кетяпман.

— Мен ҳам, — дедим ростини айтиб. — Йиқилиб тушай деб турибман. — Унинг раҳми келдими, жилмайди.

— Гулингиз чиройли экан, — деди қўлимдаги жида шохчасига қараб.

Суюниб кетдим.

— Сизга! — дедим жонҳолатда шохчани узатиб. — Биласизми, биз томонда жийда кўп. Шодивойларнинг уйидан нарироқда мозор бор. Ўша мозорнинг атрофи чакалакзор. Жийда дегани тиқилиб ётиди. Эҳтиёт бўлинг, тикани ёмон.

„Пари“ энди жийда шохчасига қўл чўзган эди, ёнбош томондаги чарм қопланган эшик очилди. Раис бува чиқиб келди.

— Ия, ҳа! — деди гоҳ „Пари“га, гоҳ менга қараб. Назаримда ғалатироқ илжайгандек бўлди. „Пари“ дарров қўлини тортиб олди. Қип-қизариб нари кетди.

— Қўшовой, кўринмайсан? — деди Раис бува жиддий тортиб.

Мен учун „Пари“ жавоб берди.

— Қайси куниям келувдилар. Сиз районга кетгандингиз...

— Шунақами? — Раис бува тағин гоҳ унга, гоҳ менга қараб қўйди. — Қўшовой — маладес. Бизнинг „Машъал“ бригад шу-да! — деди елкамга қоқиб. — Наргизхон, телефон бўлса, мен йўқман. Қани юр-чи.

У охирги гапини менга айтганини кейин тушундим. Хаёлимда нуқул бир гап айланарди. „Оти Наргиз эканда. Тўппа-тўғри! Отиям индийский, ўзиям!“

— Э, ташласанг-чи, тиканагингни! — Раис бува жийда шохини қўлимдан юлқиб олиб, қабулхона бурчагидаги диванга улоқтирди. — Юр, срочний иш бор.

Муздеккина хонага кирдик.

— Гап бундоқ, тутхўр! — деди Раис бува тик турганча. — Сен эсли боласан. Шу кунларда районимизда бир ёзувчи пайдо бўлган. Эрта-индин сенгаям бориб қолса ажабмас.

— Борса, гаплашаверамиз, — дедим бепарволик билан. (Фикр-зикрим Наргизхонда эди. Гулимни олдими, йўқми?)

— Э, унақа мақтаб ёзадиганлардан эмас! — Раис бува, худди ўша ёзувчи рўпарасида тургандек, муштини дўлайтирди. — Ҳеч ким уни упалномочний қилмаган. Фирт ифвогар! Райцентрдаги аллақайси техникумда малим экан.

— Яхши... — дедим ҳеч балога тушунмай.

— Нимаси яхши! — Раис бува чақчайди. — Ифвогар дедим-ку, ҳамма ёқни така-така қилиб юрибди.

Наргизнинг ҳинду ҳолини силаб тургани лоп этиб хаёлимга келди.

— Чиройли... — дедим хўрсишиб.

— А? — Раис бува шунақанги бақириб бердики, чўчиб тушдим. — Бир ифвогар бутун районни остин-устин қилиб юради-ю, шу чиройлими? Эшитяпсанми, ҳов! — у қўлини бигиз қилиб, пешанамга нуқиди. — Райком буванинг ўзи айтди. Ўша иблисни қаматиб қутул-масак бўлмайди. Эрта-индин сенинг бригадангаям бориб қолса ажабмас. Гап сўраса, ҳеч нимани билмайман, деб тураверасан, уқдингми! Эслаб қол, фамилияси — Эргашип, тушундингми?

— Тушундим, — дедим секин. — Тушундим, Наргизхон...

— Нима? — Раис бува ёқамдан ушлаб силкитди. — Эс-хушиングни йиф, бола! Эргашип гап сўраса, ҳеч нимани билмайсан, билдингми?

— Билдим. Билмайман!

— Бўпти, боравер! — Раис бува ёқамни бўшатди. Эшик олдига борганимда чақириб қолди. — Шошма, — деди юмшоқроқ оҳангда. — Биламан, дуруст боласан. Аммо бўйингга қараб тўн бич. Хўпми? Наргизхон — Жовли Менглиевичнинг жияни бўлади. Отаси райпо мудири. Уқдингми?! Бўпти, бора қол энди.

Қабулхонага чиқсам, Наргизхон ҳам, диван устида ётган жийда шохласиям йўқ. Йўлакка чиқиб, анчагача талмовсираб турдим. Наргизхон гулимни олган бўлса, бундан чиқди... Энди илжаймоқчи эдим, лабим ўзидан-ўзи бурилиб, жойига келиб қолди. Агар Жовли аканинг жияни бўлса, отаси райпо мудири бўлса, бизга йўл бўлсин... Тенг — тенги билан... Раис бува тўғри айтди.

Тўрвасини йўқотган гадойдек талмовсираб чиқиб кетдим. Қандоқ азобларга қолдим-а? Ишонсангиз, томоғимдан овқат тугул, сув ўтмайди. Филқ этиб қайтиб тушади. Ҳали айтганимдек, Тулпоримдан бўлак сирдо-шим бўлмаса... Шодивой-ку, беш йилдан бери қорасини кўрсатмайди. Биринчи курсни битирганида каникулга

келган эди. Билмадим, нима жин урди жўрамни! Иккинчи курсдан бошлаб ёзда ҳам қишлоққа келмайдиган бўлиб кетди. Талабалар отрядига қўшилиб, курилишга борармишми-ей, Россия томонларда янги ер очаётганмишми-ей! Кучинг ошиб-тошиб кетаётган бўлса, кел. Ишимиз шунақанги кўпки, бир ҳафтада қулоғингдан кун кўринадиган қилиб қўямиз!

Бултур Раис бува „Жўранг ўқишни битиряпти, катталар билан гаплашдим, ўзимизнинг районга ишга келади“, деб юрганди. У ёқда Жамила хола ҳам тўй тараддудини кўриб юрувди. Буни қарангки, Шодивой келмади. Кейин эшитсан, Тошкентда ишлаб қопти. Ҳатто Раис буванинг ўзиям бир сафар менга ҳасрат қилди. „Жўранг bemexр бола чиқди, биттаю битта ўғлим деб шунча авайладим, яхши иш топиб қўйгандим, келмади“, деди.

Иш-пишини билмадим-у, барибир, жўрамдан мен ҳам хафаман. Жилла қурса меҳмон бўлиб келмайсанми, аҳмоқ! Мен сенга дардимни айтмайманми! „Шундоқ-шундоқ, жўражон, Наргизхонни севиб қолдим“, демайманми, сен менга жўялироқ маслаҳат бермайсанми!..

Ҳар куни эрталаб каллам далага бурилса, оёғим идора томонга тортиб кетаверади. Шу бир ой ичida Наргизхонни атиги икки марта кўрдим. Бир сафар идора рўпарасидаги фонтан ёнида хаёл суриб турсам, Раис буванинг „Нива“си фириллаб келиб қолди. У эшикдан Наргиз, бунисидан Раис бува тушишди. Алланимани гаплашиб идорага кириб кетишли. Мени кўришмадиям.

Иккинчи гал таваккал қилиб, Наргизхоннинг эшигини очдим. Хона бурчагида негадир хомуш турган экан. Мени кўриб, жилмайди. Гапни нимадан бошлашни билмай турган эдим, аксига олиб худди аввалги сафардагидек Раис бува хонасидан чиқиб қолди.

— Иғвогар келдими? — деди тўсатдан.

Ҳайрон бўлдим.

— Қанақа иғвогар?

Раис буванинг жаҳли чиқиб кетди:

— Нима дегандим сенга? Идорада ўралашгандан кўра ишингта бор! — Менга қанақа ўшқирган бўлса,

Наргизхонга ҳам шунақа ўдағайлади. — Отчётларни ким күчиради! Юриңг! — шундай деди-ю, Наргизхонни хонасига бошлаб кириб кетди.

Вой, димоғингга беданам құнсин! Раис бўлмоқ тугул авлиё бўлмайсанми?! Нега дўқ қиласан! Ўтказиб қўйган жойинг борми! Келиб-келиб Наргизхонга-я!

Бир тўполон кўтаргим келди-ю, тўғриси, Наргизхондан уялдим.

Исанинг алами Мусадан деб, Чори бечоранинг калтак егани қолди. Урганим йўғу, шунга ўхшаганроқ иш бўлди.

Тушлик пайтида тол тагида кўкрагимни ерга бериб ётсам, шўрва ичиб бўлиб, нос чекиб роҳатини суроғтган Чори вайсаб қолди.

— Эситдингми, ўв, Қўсо... — деди оғзида нос борлиги учун тили яхши айланмай, — Раис бувани бир секретари бор... Сунақа сиройли, сунақа сиройли, бир қосиқ сувминан ютсанг, зонинг роҳат қиласди...

— Нима? — учиб бордим-у, белидан олиб, кучим борича ҳовузга отдим. Чори бечора ҳовузнинг қоқ ўртасига шалоплаб тушди. Боядан бери тинимсиз вақиллаётган қурбақалар ин-инига уриб кетди. Толга боғлоғлиқ Тулпорим шаталоқ отиб қочмоқчи бўлди-ю, арқонни узолмади. Чори амаллаб қаддини ростлади. Негадир кўзи ола-кула бўлиб ўхчий бошлади.

— Нос кетди! — эски шолчага ёнбошлаб ётган Панжи дик этиб ўрнидан турди-ю, айюҳаннос солди. — Ичига нос кетиб қолди! Кафтини тўлдириб отган эди. Ўлиб қолади, бола!

— Ўлсин! — дедим жиннилардек ер тепиниб. — Ўлаверсин! Агар Наргизхонни яна бир марта...

Чори лойқаланиб кетган сувдан ҳовучлаб беш-олти марта ичди-да, чўзиб-чўзиб кекирди.

— Аҳмоқ! — деди ёшланган кўзларини ишқалаб. — Нима қилдим сенга?

— Яна бир марта гапирсанг... — сўқмоқчи эдим-у, аҳволини кўриб раҳмим келди. — Чиқ! — дедим ўдағайлаб.

— Чиқолмайман! — Чори ҳовуз ўртасида турганча

гавдасини у ёқ-бу ёққа лапанглатиб қўйди. — Белимгача лойга ботиб қолдим! Торт!

Этигимни ечиб сувга тушишга мажбур бўлдим. Бечора ростдан ҳам белигача балчиққа санчилиб қолган экан. Тортиб чиққунча ўзимнинг ҳам силлам қуриб кетди. Чорининг этиклари шўлтиллар, шими ачимсиқ лойга беланган эди.

— Белни единг, хумпар! — деди афти буришиб. — Шуни аввалроқ айтмайсанми, уйини қўрсатиб қўймайманми!

— Жон жўражон! — чорининг этигини оёғидан суғуриб оларканман ялинишга тушдим. — Ростдан ҳам қўрсатасанми уйини!

— Э, ўл! — унинг афти аввалгидан баттар буришиб кетди. — Вой белим-а! — деди инқилаб. — Лолазор посёлкасида туради. Шундоқ универмаг рўпарасида, — яна бели сирқиллади шекилли алам билан тўнфиллади. — Кўнглингта қўтир жомашов! Жовли аканинг жияни бўлади у! Сенга кўзи учиб турибдими?

— Оборасан-а? — дедим Чорининг этигини ҳафсала билан юварканман. — Майли, белингни уқалаб қўяман. Оғритмасдан уқалайман.

...Чори айтганини қилди. Ишдан кейин узун-қисқа бўлиб „Лолазор“ посёлкасига бордик. У универмаг орқасидаги каттакон темир дарвозани қўрсатиб, „шу!“ деди-ю, ура қочди. Назаримда Наргизхоннинг приёмчик тоғасидан, райпода раис бўлиб ишлайдиган отасидан қўрқди. Чори қўрқса-қўрқар. Мен нимадан чўчийман?.. Дарвоза яқинига бордим, кун бўйи офтобда қизиб ётган дарвозани силадим. Қарасам, бир тавақасига қип-қизил тили осилган итнинг расми чизиб қўйилибди. Оббо! Бир камим итга таланишим қолувди энди!

Кўрқа-писа орқага чекиниб, уйни томоша қилдим. Уй эмас, қаср! Пишиқ фиштдан қурилган. Деразасидан мўралайман деган одам камида беш қулочли нарвон топиб келиши керак. Деворини айтмайсизми? Замбаракнинг ўқи тешиб ўтолмайдиган қалъа ҳам бунчалик бўлмас.

Ой чиққунча күча бошига бордим-келдим, бордим-келдим. Ичкарида чироқ ёнди. Кимdir телевизор қўйди шекилли, деразалардан бирида зангори нур кўринди. Аммо ҳеч ким дарвозадан чиқмадиям, кирмадиям!

Кетдик, тарвузимиз қўлтиғимиздан тушиб! Хато қипман! Асли Тулпоримни миниб келсам бўларкан. „Лолазор“ кам деганда саккиз чақиримча экан. Пиёда тупроқ кечиб уйга етгунимча тонг ёришди.

ЎН ТЎРТИНЧИ БОБ

ИФВОГАР

Раис бува „Хушёр бўл, бригадангга ифвогар бориб қолса ажабмас“, деб юрганча бор экан.

Бугун ўша ифвогар келди. Йигитлар-ку, тушликда қорнини қаппайтириб олишган. Мен бўлсам, деярли қуриб қолган тол панасида сахрои кабирга айланиб кетган доимий жойимда ўрнимдан жилишга мадорим келмай ётган эдим. Тағинам фил эканман. Мана, масалан, сиз бир кун эмас, бир ҳафта эмас, роса бир ой нуқул ҳаво билан овқатланиб кўринг, ҳолингиз нима кечаркин? Ниначига айланиб қоларсиз!

Шундай қилиб денг, кўксимни ерга бериб ётсам, Тулпорим ҳанграб қолди. Тўғрисини айтсам, Тулпоримнинг илгариги шашти йўқ. Авваллари қандоқ эди! Файратга кириб бир ўқирса етти қишлоқ наридаги эшаклар пилдир-пис бўлиб қоларди. Ҳозир унақа эмас, мадори етганча икки-уч ҳанграйди-ю, дами ичига тушиб кетади. Биламан. Унгаям қийин. Биринчидан, қариб қолди. Иккинчидан, менинг дард-ҳасратимни эшига вериб юраги эзилиб тамом бўлди. Чамамда, давленияси ошиб, хафақон бўпқолдиёв. Учинчидан, ҳар куни кечаси раппа-расо ўн олти чақирим йўл босади. Саккиз чақирим „Лолазор“га, саккиз чақирим орқага. Ҳар куни ишдан кейин иккаламиз Наргизхоннинг муборак дарвазасини зиёрат қилиб келамиз. Кеча кечаси ҳам борганимиз. Туриб-туриб қайтиб келганмиз... Чарчайди-да, шўрлик-

Шундоқ қилиб денг, мудраб ётсам, Тулпорим ҳанг-

раб қолди. Совуққина, ҳазингина ҳангради. Йигирма минутча олдин ҳам „соат тўрт бўлди“, деб хабар берган эди-ку! Қариб мияси айниб қолдими, нима бало!

Эринчоқлик билан бошимни кўтарсам, шийпондаги эски шолчада бир одам чордана қуриб ўтирибди. Дарров сездим, ўзимизнинг қишлоқдан эмас. Аммо газетадан келадиган мухбирларгаям ўхшамайди. Радиодан десам, ашқол-дашқоли йўқ. Кийиниши ҳам ўзимиз қатори. Оёғида чанг босган этик, эгнида, офтобда унниқиб кетган енгиз кўйлак, бошида эски дўппи.

— Келинг, меҳмон! — деб ўрнимдан қўзғалган эдим, меҳмон, хижолат чекиб, қўл силтади.

— Қимирламанг. Бахузур. Дам олаверинг.

— Э, бўлди! — дедим қўш қўллаб сўрашиб. — Дам олиб бўлдик. Ҳозир чой-пой...

— Овора бўлманг! — меҳмон билагимдан тутиб, астойдил рад қилиди. — Ўтиринг, сиз — Қўшоқжонсиз-а?

— Ҳа! — дедим ҳайрон бўлиб.

— Менинг фамилиям — Эргашев! — меҳмон кўзимга синовчан тикилди.

Хаёлимда бир сапчиб тушгандек бўлдим-у, сездирмадим. Вой абллаҳ-еий! Раис бува айтган ифвогар сен экансан-да! Ажаб, ифвогар деганда юзидан заҳар томиб турадиган, қора кўзойнак тақадиган, озғинлигидан икки чакаги ич-ичига кириб кетган одам кўз олдимга келарди. Тавба, фитначилар ҳам ўзимизга ўхшаган одам бўларкан-да!

— Мен — экономистман, Қўшоқжон! — деди ифвогар хотиржамлик билан. — Техникумда дарс бераман...

Қаранг, мулойим бўлиб қўйнимга киряпти. Экономист бўлсанг ўзингга! Лақиллатмоқчимисан? Кўрамиз ким-кимни аврар экан! Раис буванинг „Нима сўраса билмайман, деб туравер“, дегани эсимга тушди.

— Билмайман! — дедим тўнғиллаб.

— Бўлиши мумкин, — Эргашев кулимсиради. (Кулимсирашиям ўзимизга ўхшайди, ярамас!) — Лекин мен сизни биламан. Сиз — машхур бригадир Қўшоқжон Салимовсиз.

— Билмайман!

— Отангиз Салимжон ака „Машъал“ жамоа хўжалигида анча йил бухгалтер бўлиб ишлаганлар.

— Билмайман!..

— Нима учун Алимов раис бўлиб келганидан кейин кўп ўтмай отангиз бухгалтерликдан бўшаганларини биласизми?

— Билмайман!

Извогар узоқ жимиб қолди. Хўрсинди.

— Кўшоқжон... — деди секин. — Айтинг-чи, дунёда энг оғир гуноҳ нима?

— Билмайман!

— Мен биламан! — деди кўзимга тикилиб. Шундагина сездим. Кўзи одамга чақир тиканакдек қадаларкан. Раис бува „Эҳтиёт бўл“ деганича бор экан. — Дунёда энг оғир гуноҳ — ўз онасини хўрлаш! — деди у дона-дона қилиб.

— Нима? — қоним қайнаб кетди. — Ким онасини хўрлабди!

— Ҳаммамиз...

Жинними бу? Нима деб вайсаяпти?

— Оғзингизга қараб гапиринг, ака! — дедим таҳдид билан.

У мендан кўз узиб, пахтазорга қаради.

— Мана шу ер, — деди қўли билан имо қилиб, — ўзимизнинг онамиз, тўгрими? Биз нима қиляпмиз ўзи? Дам бериш ўрнига, бир йил-икки йил, ҳордиқ бериш ўрнига пахта экамиз! Беда сепдик деймиз, пахта экамиз. Алмашлаб макка экдик деймиз, пахта экамиз! Бир ҳисса ўрнига ўн ҳисса, йигирма ҳисса, эллик ҳисса заҳар дори сепамиз. Ўз онамизга ўзимиз заҳар тиқиширамиз. Она-ку, боласининг гуноҳини кечирса кечирар, лекин Ер одамларнинг гуноҳини кечирмайди. Бир куни шунаقا қасос оладики... — у яна ярқ этиб кўзимга қаради... Илонми, нима бало! Қуённи авраган аждардек одамни сеҳрлаб қўяди-я. Қанчадан-қанча йўғон комиссиялардан кўрқмаган Раис бува биттагина извогардан шунчалик чўчигани бежиз эмас экан-да.

— Бугун бирор эл-юртни алдаб планни дўндиради, — деди у ҳамон кўзини кўзимдан узмай. — Эртага

ер адойи тамом бўлади. Ўлади, тушуняпсизми, ўлади! — у чуқур хўрсинди. — Томорқангизга нима эккансиз?

— Макка!

— Тўғри! Негаки макка экмасангиз, битта сиги-
рингиз билан иккита қўйингиз оч қолади.

Вой шум-ей! Битта сигир, иккита қўйимиз борли-
гини қаёқдан билди бу!

— Жамоа хўжалиги ҳам экади ўша маккани! — у
истеҳзоли илжайди. — Далага эмас, қофозга. Кейин
моллар фалон тонна жўхори еди, деб справка ёзилади.
Қофозга шунақанги кўп макка экиладики, ҳаммасини
еса, сигир тутул, филнинг ҳам қорни ёрилиб кетарди.
Аммо сигирнинг тили йўқ. Емадим деёлмайди. Макка
ўрнига тағин пахта экилади. Қофозда макка, аслида
пахта, тўғрими?

— Билмайман, — дедим тўнғиллаб.

— Ўзингиз қишлоқда туриб, узумни шаҳардан со-
тиб оласиз! Икки кило олма учун район марказидаги
бозорга тушасиз.

Ичимдаги гапларни кўзимдан ўқиб оляпти-ку, бу!

— Э, билмайман, — дедим тескари қараб.

Энди туриб кетмоқчи эдим у қўлимдан тутди.

— Шошманг! — деди секин. Секин гапирсаям овози
шунақанги ҳокимона эдики, эсанкираб қолдим. — Қў-
шоқжон! — бу сафар у кўзимга илтижо билан термил-
гандек бўлди. — Гектаридан эллик бир центнердан ҳосил
олганингиз тўғрими?

— Билмайман!

— Нега билмайсиз, газетада чиқди-ку, ахир!

— Газетада чиққан бўлса, бундан чиқди, олган-
миз! — дедим зарда билан.

— Бу йил эллик уч центнердан олмоқчисиз, шуна-
қами?

— Оламиз, ишонмасангиз Раис бувадан сўранг!

— Раис бувани кўя туринг, — у елкамга дўстона
қўл ташлади. (Қаранг, яна авраяпти.) — Мен сизга айт-
тайми, Қўшоқжон! Академиянинг тажриба участкасида
ҳам бунақа ҳосил олиш амри маҳол. Сиз — олгансиз.
Қандоқ қилиб?

- Билмайман!
- Ўтган мавсумда бир машинада уч юз эллик тонна пахта тергансиз.
- Терганман! Кутулдимми?
- Унақа бўлса, икки юзта ҳашарчини нега салкам уч ой ушлаб турдинглар? — ифвогар кулди. Жуда хунук куларкан. Башараси худди йифлаётган одамга ўхшайди. — Битта машинада икки юз эллик тоннадан ортиқ пахта териб бўлмайди, укажон! — деди ялингудек бўлиб.
- Э, боринг, мен сизнинг укангиз эмасман! — дедим жоним чиқиб. — Тинч қўясизми-йўқми одамни!
- Бўпти, бораверинг, — у ҳафсаласи пир бўлиб, юзини ўғирди. Ҳайронман, негадир олдидан кетгим келмасди. Жоду қилиб қўйгани шудир-да!
- Кўшоқжон! — деди бир маҳал бошини чайқаб. — Биламан, сизларнинг жамоа хўжалигида қўшимча майдон кам. Лекин майдон бир эмас, икки ҳисса кўп бўлганда ҳам гектаридан эллик уч центнердан ҳосил олиб бўлмайди... Бир нарса сўрасам, қўнглингизга келмайдими? Фақат ростини айтинг: мана, газеталарда сизни мақтаб чиқишиади. Эллик центнерчи дейишади. Шунга ўзингиз хурсандмисиз?
- Билмайман!
- Кечалари яхши ухлайсизми?
- Нима бало, жодугарми бу? Ҳали Наргизхонни севиб қолганимният айтиб берар!
- Бир ярим ойдан ошди: мижжа қоқмайман, — дедим хўрсиниб.
- Ана! — у қувониб кетди. — Нима, сиз одамларни кўр деб ўйлайсизми? — деди ҳаяжонланиб. — Энг ёмони шуки, одамлар сизга ишонмайди. Қалбаки „Машъал“-лигингизни билади. Сиз, ҳаммани кўр деб ўйлайсиз-у, аслида ўзингиз кўрсиз!
- Нима? — сапчиб ўрнимдан туриб кетдим. — Ифвогар бўлсангиз ўзингизга! Аммо одамни ҳақорат қилманг!
- Кечирасиз... Узр, — у яна юзини ўғирди. — Бригадангизда қанча одам бор?
- Билмайман! — дедим жаҳл билан.

— Қизиқ, бригадир, ўз аъзоларининг сонини билмаса!

— Биламан! — дедим ер тепиниб. — Ўн бир киши!
Кутулдимми ё фамилиясиниям айтайми?

— Нега энди? — ифвогар ҳайратланиб елкасини учирди.
— Бригадангизда ўтгиз икки киши ишлайди.

Вой иблис-ей! Вой ярамас-ей! Энди тұхмат қилишга үтдими!

— Ҳов! — дедим бўғилиб. — Яна бир оғиз гапирсангиз...

У пинагини бузмади.

— Ҳаммасини биламан, Қўшоқжон! Мехнатни сиз қиласиз, ҳузурини улар кўради. Раис, бош бух., эканамис... Булар узоқда ўтирган „ака“ ларининг оғзига қараб туради. Беш миллион тонна сўраса, олти миллион берамиз, дейди. Гектаридан қирқ центнердан ҳосил оласан, деса, олтмиш центнер оламан, деб оғиз кўпиртиради! Умрида пахтазорга кирмаган одам пахтани қаёқдан билсин? Пахтакор меҳнати ўлимдан қийинлигини қаёқдан билсин?! Уларга пахтакорнинг ўзи керакмас, пахта керак! Булар бўлса уларнинг кўнглини овлаб мансабга эришади, орден олади. Жарақ-жарақ пул ишлайди.

Ростини айтсам, ифвогарнинг биттаям гапига тушунмадим. „Улар“ дегани ким, „булари“ ким? Ифвогар бўлса ҳамон пашшадек фингилааб ётибди.

— Аҳвол шундай кетаверса, биласизми, охири нима бўлади?

— Билмайман, — дедим жоним ҳалқумимга келиб. — Билмайман!

У бирпас жим қолди-да, кўзимга тикандек қадалиб сўради:

— Ўн кун олдин бир юз саксон сўм маош олдингиз, тўғрими?

Нима? Яна қанақа ғавғо бошламоқчи бу?

— Бултур кузда олти ярим минг сўм даромад қилгансиз. Бригадангиз аъзолари ўртача тўрт минг сўмдан...

Бу ёғига чидолмай қолдим. Бу қандоқ бедодлик! Нега тұхмат қилади! Ўтган йил якунида юз ўн сўм ол-

ғанман. Бор-йүғи юз ўн сўм! Қирқ уч сўм маош олтанимга уч ойдан ошди. Нимага тухмат қиласди, бу аблаҳ!

— Йўқол! — ёқасига қўш қўллаб чанг солдим. Бўйни чумчуқнидек ингичкагина экан-ку, икки қўллаб бўғиб ўтирибман. Битта қўлимнинг ўзиям етиб ортиб қоларкан-ку! — Ҳҳ, аблаҳ, — дедим алам билан. — Шунча пулим бўлса, аллақачон уйланиб олардим! — „Наргизхон“га дегим келди-ю, тилим бормади. — Нега тухмат қиласан, номард! Нега ҳақорат қиласан, одамни, ифвогар!

Ҳушим жойига келиб, мундоқ қарасам, бечоранинг юзи кесак бўлиб кетибди. Лабининг икки четидан қўкимтири сўлак оқяпти. Қўлимни бўшатишм билан шилқ этиб ёнбошта йиқилди. Ётган жойида оёқ-қўли баравар силкина бошлади. Ўтакам ёрилиб кетди. Бир бечорани ўлдириб қўйдим, шекишли! Югуриб бордим-у, ҳовуздан дўппимга сув тўлдириб келиб, юзига сепдим.

Ифвогар инқиллаб қўзини очди.

— Сув! — деди инграф.

Чопқиллаб бориб, яна дўппимни тўлатиб келдим. У уч-тўрт қултум ичди-да, негадир лаби титраб илжайди.

— Билардим, — деди инқиллаб, — ҳалол йигитлигинги билардим, ука. Раҳмат, Салим ака сени одам қилиб тарбиялаган экан.

Қизиқ, мен уни ўлар ҳолатга солсам-у, бу раҳмат деса. Э, ўл, ифвогар бўлмай!

Дўппимга тағин сув тўлдириш учун ҳовузга талпинган эдим, орқа томонда мотор гуриллади. Чўнқайиб ўтирган кўйи қўлтиғим остидан қарасам, Раис буванинг „Нива“си чанг-тўзон кўтариб, шийпон олдига келиб тўхтади. Раис бува эшикни қарсиллатиб ёпиб, тушдида, шийпонда худ-бехуд бўлиб ётган ифвогарни кўриб негадир илжайди.

— Баҳай, тинчликми? — деди менга қараб.

— Билмайман! Ҳеч нимани билмайман! — шундай деб ҳовуз томон ўгирилган эдимки, ўнг томондаги эшик очилганини, машинадан... Калта енгли гулдор кўйлак кийган, сочини битта қилиб ўриб орқасига таш-

лаб олган Наргизхон тушиб келаётганини кўрдим. Дўп-пимни ҳовузга улоқтириб, олдига чопиб бордим. Шийпон томондан Раис буванинг кинояли овози келди.

- Ия, ҳа, ўртоқ „ёзувчи?“ Нима гап?..
- Ҳеч нима...

— Фийбатчининг жазоси шу бўлади, Эргашип!

Наргизхон аввал шийпонда бир ҳолатда ўтирган ифвогарга, кейин Раис бувага, кейин менга қаради.

Дилимдагиларни ҳозир айтмасам, бошқа қулай фурсат топилмаслигини билиб, тутила-тутила гап бошладим.

- Наргизхон! Биласизми?..

У ҳайратлангандек юзимга тикилди. Негадир қорайиб, озиб кетибди. Иши кўп-да бечоранинг.

— Наргизхон... Мен... Мен сизни кўп изладим, — дедим минфиллаб. — Идорага бордим... Ўн етти марта. Уйингизга бордим. Ўттиз тўрт марта... Тулпорим билан... Қопағон итингиз бор экан...

У аввал қувонгандек бўлди, кейин, негадир қовоғини солди.

- Керакмас, — деди лабини тишлаб.
- Нега?
- Рекс чиндан ҳам қопағон...
- Қопса қопаверсин! Еб қўйсаям майли. Менга барибир.

Наргиз энди жилмайган эди, лаънати Раис бува яна гапнинг белига тепди.

— Қани, жўнаб қол-чи, Эргашип! — деди овози гумбурлаб. — Тинчидингми, энди?

Ифвогар гандираклаброқ уч-тўрт қадам босди-да, негадир менинг ёнимга келди. Қўлимни қаттиқ сикди.

— Хайр! — сал нарироққа борди-да, орқасига қаради. — Тинчиганим йўқ, Алимов! — деди йиғлагудек илжайиб. — Токи виждоним тирик экан, тинчимайман!

Унинг гапи бу қулоғимдан кириб, унисидан чиқиб кетди. Ҳasad бўлса, Раис бува билан олишаверсин! Менга нима? Менга Наргиз керак!

— Наргизхон! — шунақанги чуқур хўрсиндимки, бир яrim ойдан бери ичимда қизиб ётган олов ловуллаб

ёниб кетишдан қўрқдими, лип этиб ўзини „Нива“ ичига урди.

— Оббо азамат-ей! — Раис бува елкамга шаппати-лаганида ҳам икки кўзимни Наргизхон кириб кетган машинадан узмадим.

— Оббо тутхўр-ей! — Раис бува қўлтиғимдан олиб тол тагига судради. Эргашиб боряпман-у, кўзим машина. Наргиз орқа ўриндиқда ўтирибди. Биз томонга қарамайдиям.

— Вой тутхўр-ей! Аммо болладинг, иғвогарни! Бир йўла ўлдириб қўя қолмадинг-да! Узоқдан кўриб турувдим! Ўзиниям мушук боладай эзғиладинг. Маладес! — Раис бува машина томонга тезгина қараб олди. — Ҳаммаси тушунарли, — деди елкамга тағин шаппатилаб. — Дидинг чаккимас, тутхўр! — У бир лаҳза ўйланиб қолди. Пешанаси тиришди. — Жўрангдан умид йўқ! — деди салмоқлаб, — ўқишини битириб келса, уйлантираман деб юрувдим, ўша ёқларда қолиб кетди. Билмадим, бу ёғи нима бўлади. Эсингдами, ҳов бирда мен сенга оталик қиласман дегандим. Ўша гапим — гап! Тўй қиласмиз... — деди тўсатдан. — Анчадан бери сезиб юрибман. Биласман, яхши кўрасан, шу қизни... Ўзим совчилик қиласман. — У бир зум иккиланган кўйи жимиб қолди. — Тўғри, Жовли Менглиевичлар катта даргоҳ. Аммо мен ўртага тушсан, финг дёёлмайди. Кўлни ташла, тутхўр! Сенга оталик қилганим бўлсин! Бир ой ичида тўйингни ўтказмаган номард!

Машина чанг-тўзон кўтариб кўздан ғойиб бўлганидан кейингина ҳушим жойига келди. Нима деди Раис бува? „Шу қизни обераман“, дедими! „Бир ой ичида тўй қиласмиз“ дедими! Наҳотки? Наҳот шу гап рост бўлса!

Толга боғлоғлиқ турган Тулпорим ҳам Раис буванинг гапини тушундими, ўзининг ёшлигини эсладими, қулоқлари диккайиб, ирғишилай кетди.

— Эшитдингми, ошна! — дедим Тулпоримнинг бўйнидан қучоқлаб. — Раис буванинг гапини эшитдингми?

Кўзимга тикилиб туриб, худди фолбиндек дилимдаги гапларни айтиб берган иғвогар ҳам, уч ойдан бери

маош олмаганим ҳам пакқос әсимдан чиқиб кетди. Күз ўнгимда Наргизхон-у, қулоғимда Раис буванинг гали: „Бир ой ичида тўйингни ўтказмаган номард!“

Кечгача шунақанги файрат билан ишладимки, тракторимни чийиллатиб юбордим!

ЎН БЕШИНЧИ БОБ

РАИС БУВА ОТАЛИК ҚИЛМОҚЧИ

Бугун идорада мажлис бўлди. Жуда катта мажлис. Ҳатто Райком бува ҳам, пахта пунктида ярим кечаси йиғилиш бўлганида қатнашган семиз киши — обком вакили ҳам келди. Хўп антиқа гаплар айтилди.

Шошманг, мажлис-ку, ўз йўлига! Аввал аканг қарғайнинг ҳаётида рўй берган баҳтли воқеаларни айтмасам, пақ этиб ёрилиб кетаман. Уволимга қоласиз!

Ўшанда Раис бува „Сенга ўзим совчилик қиласман“, деганида, ҳарчанд қувонмай, кўпам ишонгим келмаганди. Буям пат-пат олиб бераман, деган гапдек бўлса керакда, деб ўйлаган эдим. Буни қарангки, индинига ярим кечаси уйга келсан, (Тулпорим билан лўкиллаб тағин „Лолазор“га боргандик,) ҳовлимиз гул-гул очилиб кетибди. Сувлар сепилган, ҳамма ёқ чинни-чироқ қилиб, супурилган... Радио варанглаб „Учқудук“ни айтиб ётибди. Ошхонада синглим Мавжу ош дамляяпти. Жиянчамни кўтариб олган онам мени камида ўн йил кўрмагандек қучоқлаб, бағрига босди. Жиянчам фурсатдан фойдаланиб бурнимга чанг солди. (Бодринг деб ўйлади шекили, шунақанги куч билан тортдики, узиб олишига бир баҳя қолди.) Бурун ачишганига парво қиласман, жиянчани ўтиб эркалатдим. Ширин бола-да, ўзиям.

— Баҳтинг очилди, ўғлим! — деди онам негадир ўпкаси тўлиб. — Пешананг ярақлаган йигит экансан. Тезроқ кир, поччангта салом бер!

Ҳайрон бўлдим.

— Қанақа почча?

— Мавжунинг эри-да! Сендан бир ёш катта-ку, почча бўлади-да, болам!

Ёши катта бўлса ўзига! Биринчидан, у — опамнинг эмас, синглимнинг эри! Демак — куёв! Иккинчидан, Жуни урганда ўласи қилиб дўппослаганимдан бери гаплашмаймиз. Қолаверса, кейинги икки йилда биттаям запчасть бермади. Шунга салом беришим керакми, энди?

Онам иккиланиб турганимни сезди. Елкамга қоқди.

— Кира қол, жон болам. Поччанг хушхабар опкелди. Пешиндан бери кутиб ўтирибди.

Айвонга чиқиб этик ечаётсам, ичкарида гунгур-гунгур суҳбат! „Наргизхон“, „Жовли Менглиевич“, „Райпо“ деган сўзлар қулоғимга чалинди... Бир гап бор шекилли...

Эшикдан киришим билан хонтахта тўрида ўтирган куёв дик этиб ўрнидан турди. (Авваллари шимининг дазмоли бузилишидан қўрқиб стулда ўтиради. Йўқ, бу сафар лўла болишга ёнбошлаганча дадам билан бемалол чақчақлашяпти.)

— Қани, суюнчини чўзинг, куёвтўра! — деди шанғиллаб. Жиндай „отиб олган“ шекилли, қучоқлашиб кўришди. Димофимга ачимсиқ ҳид урилди. — Шу дардингиз бор экан, бошда айтмайсизми, Кўшоқжон! Биз сизга бегонами?

— Нима? — дедим гарангсиб.

— Қаранг, тағин ўзини гўлликка солади, амаки! — (Дадамни „амаки“ дейди.) — Кўшоқжон бало, амаки, Наргизхондек қизнинг бошини айлантириб қўйибди. Тўйни юриштириб юбордик, куёвтўра!

— Ростданми? — уйда дадам ўтиргани ҳам пақкос эсимдан чиқиб кетди. Куёвнинг терлаб турган юзидан чўлпиллатиб ўпиб олдим.

У илжайиб жойига бориб ўтиреди.

— Кўрдингизми? — деди дадамга. — Жигаридан урган. Аммо ўзиям зўр жойга куда бўладиган бўлдингизда, амаки.

Уялган киши бўлиб, пойгакка чўнқайдим.

— Чой борми? — дедим одоб билан.

— Э, чойни қўйсанг-чи, зўр! — куёвнинг қип-қизил

юзи ялпайиб кетди. — Ўткирроғидан олиб ке! — деди дилкашлик билан шанғиллаб.

Отамга қарасам, қовоғи солиқ. Лунжи учай-учай деяпти-ю, ўзини тийиб ўтирибди.

— Куда билан мақтанадиган одатим йўқ, — деди тўнғиллаб.

— Ие, қизиқмисиз, амаки, — қуёв яна шанғиллади. — Ўғлингизнинг бошига баҳт қуши қўниб турибди-ю, сиз ноз қиласизми? Отаси райпо раиси бўлса, тоғаси кимсан Жовли Менглиевич бўлса...

Дадамнинг лунжи учди.

— Менга нима? — деди чимирилиб. — Райпосиям, приёмчигиям бир гўр!

Нима? Дадам қанақа ўзи? Қачон қараса, йўлимга тўғаноқ бўлади! Энди отамнинг қайсарлиги деб Наргизхондан қуруқ қолишим керакми? Бекорларнинг бештасини айтиби! Шунақа қилса...

— Ўйлаб гапиряпсизми? — деди қуёв ҳам ранжиб. — Нима қиласиз, пишиб турган ошни ланж қилиб... Айтдим-ку, кеча Раис бува мени идорага чақириб ҳаммасини тушунтириди. Очифини айтсам, шу қизни ўзим келин қилмоқчи эдим, Шодивой нобакор бола чиқди, деди. Кўшоқвойни ҳам ўз ўғлимдек яхши кўраман. Тошкентга обориб ўқишга жойлаштиrolмаганимдан ҳамон уялиб юраман, қайтага Шодивой эмас, шу бола ўқиб келса кўпроқ фойдаси тегарди, деди. Энди шу қиз бегона га кетмасин, дейман, деди, амаки! Раис бува ўртага тушмаганида қудангиз сиз тутул, райкомгаям эшигини очмасди.

— Худди ўша Раис буванинг ўртага тушгани ёқмай турибди, — дадам қайсарлик билан юзини ўтириди.

Онам дадамнинг феълини билгани учунми ё худди шу гапни кутиб, эшикда пойлаб турган эканми, жиянчамни кўтарганча шахт билан кириб келди. Тўсатдан шунақанги шовқин солдики, қўлидаги жиянчам чинқириб йиғлаб юборди.

— Қанақа отасиз, ўзи? Шундоқ одамлар гунчадек қизини дала думбул ўғлингизга бераман деса! Раис бува-

дек киши... — у чириллаб йиғлаётган болани күёвга узатди. — Ушлаб туринг. Раис бувадай киши ўртага тушса! Жовли акадек одам раиснинг юзидан ўтолмай хўп деса, тағин нима нозингиз бор. Нотавон кўнгилга қўтирижомашов!

— Шуни айтинг! — күёв ҳамон йиғлаётган ўғилчасини овутишга уринди. — Бўлди, ўғлим, бўлди... — отамга юзланиб, ўшқирди. — У қизга кимлар харидор бўлганини биласизми? Раймилициянинг начальниги ўғлига сўраган. Главрач укасига сўратган. Нима қилайлик, қиз ўғлингизга кўнгил қўйибди. Шунинг ўзи Қўшоқжоннинг омади чопгани эмасми?

Нима? Нима деди күёв? Бундан чиқди, Наргизхоннинг ўзиям...

Шартта ўрнимдан туриб, күёвни белидан кўтариб беш-олти марта чирпирак қилиб айлантирмақчи эдим, онам тўсатдан йиғлаб юборди.

— Харажатидан қочаётган бўлсангиз майли! — деди ростмана ҳўнграб. — Худога шукур. Укам бор! Жиянингнинг тўйига биттагина ҳўкиз, тўрттагина қўй тўяна қил десам, бўйин товламас.

— Қалин пули биздан! — күёв сал иккиланиброқ турди-да, қўшиб қўйди. — Биламан, сизни қўлингиз қисқароқ. Пенсиядаги одамсиз, лекин хайрли ишни чўзиб бўлмайди... — Майли, ичкиликниям бир чеккасини кўтаришиб юборамиз. Бегона эмасмиз-ку, ахир... Икки ёш бир-бирига кўнгил қўйган бўлса...

— Ана! — онам энди йиғламай қўйди. Овози янаям дадиллашди. — Битта ўғлингиз учун узатган оёғингизни йиғмай қўя қолинг!

Маладес, ўзимизнинг онамиз! Бормисиз, энажон!

— Сиз эртага совчиликка бораверинг! — деди күёв онамга қараб. — Бир борища келин томон нон синдири маса, биз кафил!

Дадам лунжи учеб-учиб ўтирида, „билмадимов“, деб қўйди. Бу унинг рози бўлгани эди. Хайрият, анча енгил тордим.

Кейинги воқеаларни худди тушимда кўраётгандек бўлдим. Куёв рост айтган экан. Онам биринчи боришида келин томон нон ушатишибди. Кейин аканг қарағайнинг, яъни куёвтўранинг нони синдирилди. Бундан чиқди, тамом! Наргизхон энди бизнинг жуфти ҳалолимиз! Дадам ҳам шундоқ одамларга қуда бўлаётганига ишонди: ҳовли деворининг камгак жойларига гувала босиб, қайтадан сомон сувоқ қилишга киришди.

Бундан ортиқ баҳт борми одамга! Раис буванинг яхшилигини нима билан қайтарай! Шодивой шундоқ отасини хафа қилиб юрибди. Тўйни эсон-омон ўтказиб олайлик, жўрамни излаб Тошкентга бораман, топиб айтаман, „Сен, Шоди, аҳмоқ экансан“, дейман. „Даданг тилло одам, хафа қилма, тезроқ қишлоқقا бор, сениям уйлаб қўяди“, дейман! (Албатта, Наргизхонни унга мўлжаллагани-ю, аканг қарағай илиб кетганини айтмайман. Нима қиласман хафа қилиб, жўрамни!)

Қаранг, шу пайтгача куёвимниям билмаган эканман-да. Йигитнинг марди шу экан-ку!

Тофамни айтмайсизми! Ойим қуданикида нон синдириб келган куннинг эртасига эшигимиз олдида „Зил“ машина вошиллаб тўхтади. Кабинадан тоғам тушиб, машина орқасига зинфиллаб ўтди.

— Бортни очишиб юбор, жиян! — деди илжайиб. Қарасам, машина устида филдай буқа кўндаланг турибди. Қоп-қора, шохлари қайрилиб кетган. Қонталаш кўзлари одамга ўқрайиб қарайди.

— Эҳтиёт бўл, — деди тоғам бортга чиқаётганимда. — Сузонғич экан уккағар! Ўзиям яrimта „Запорож“-нинг пулига тушди.

Аслида-ку, бизнинг таомилда қиз томонга ҳўқиз эмас, ўттизтами-қирқтами қўй юборилади. Раис бува отамнинг қўли қисқалигини билгани учун Жовли Менглиевичга шипшиб қўйганми, хуллас, қудаларни биттагина буқа, беш-олтита қўйга кўндирибди.

Киройи келинникига юбориладиган бўлганидан кейин шунаقا гижинглаб турадиган буқа яхши-да! Бизни сузиб бўлти! Борт четига чандилаб боғланган арқонни

ечиб, сакраб тушдим-да, пастдан туриб тортдим. Буқа эриниброқ ерга тушди. Тўйиб пиво ичган одамдек оғзидан сўлак оқиб, чайқалиб-чайқалиб, уч-тўрт қадам босди. Мастми, нима бало?

Эшикдан киргунча индамай келаётган эди. Кейин нима жин урди, билмайман! Бир маҳал қалин лаблари билан ерни исказ, таҳдидли овозда „мўй“ деб ўкирди-ю, найзадек шохларини нақд қорнимга тўгрилаганча ташланиб қолди! Тоғамнинг елкасига қоқиб нуқул дуо қилаётган онам чинқириб юборди!

— Қоч! Ўлдиради! Вой шўрим.

Онамнинг маслаҳатисиз ҳам арқонни ташлаб, аллақачон жуфтак ростлаб қолган эдим. Қанча тез қочсам, буқа лаънатиям кетимдан шунча тез югуради. Ҳайвонда, ҳайвон! Қадамидан ер титрайди. Ҳовлини уч марта айланиб чиқдик. Жонҳолатда югуриб бориб, бурчакда уйиб қўйилган ғўзапоя устига чиқиб кетибман. Бошини қуи солиб келаётган буқа, мўлжални хатороқ олди, шекилли, кучи борича тандирга калла урди. Бошини ғолибона кўтарган эди, шохига тандир илашиб чиқди. Шўрлик бошини у ёққа силкитади, бу ёққа силкитади, қани тандирдан қутулса! Фазаб билан мўраганча думини хода қилиб чунонам югурди! Боши тандир ичида қолиб йўлни тополмагани учунми, шу кетганча шаталоқ отиб борди-ю, томорқа томондаги деворга урилди. Гурс этган овоздан ҳамма ёқ зириллаб кетди. Буқанинг бошига илашиб қолган тандир уваланиб ерга тўкилди. Буқа орқага тисарилиб, увалло чиранади, қани қимиirlатса! Ғўзапоя устида ўтириб, кўрқа-писа разм солсан, иккала шохи янгидан гувала босиб сувалган деворга санчилиб қопти! Ўл, бу кунингдан, баттар бўл! Тоғам, дадам, мен учовлашиб, икки шохига, бўйнига арқон солиб, молхонага киргизиб қўйдик. Эсон-омон келин томонга жўнатиб юборсак бўлди. Пишириб ейдими, хомлигича ейдими, ўzlари билади!

Тўй тараддуди қизиб кетди. Синглим ҳар куни энам билан райцентрга югуради. Келинга сарпо-сурук, кўрпа қавитиш, бало-баттар деган гаплар бор, ахир!

Фақат Наргизхон камнамо бўпкетди. Кунора идора олдига бораман, деразадан машинка чиқиллашиям эшитилмай қолди. Майли, келин деган куёв билан элбурутдан етаклашиб юрса уят бўлади. Кўпи кетиб, ози қолди. Икки ҳафтадан кейин — тўй!

Сиз томонларда қанақа билмадим-у, бизнинг жамоа хўжалигида тўйлар нуқул қишида бўлади. Тўғри-да, тўй бўлгандан кейин одамлар яираши керакми — керак! Бизнинг одамлар онда-сонда ичади. Аммо бир ичса ҳурмачаси ёрилиб кетгунча ичади. Бундан чиқди, эртасига ишга чиқолмайди. Шунинг учун тўйлар қишида, хотиржам паллада қилинади. Менга қолганда Раис бува тағин бир оталик қилди. Наргизхон иккаламиз Лайли Мажнун бўлиб юрганимизни тушуниб, тўйни ёзда ўтказишимизга розилик берди. Розилик бердимас, ўзи бошқош бўляпти. Ҳар кўрганда „Қалай, тутхўр, камчиликлар йўқми?“ деб сўраб қўяди. Ҳатто бугунги мажлисдан кейин ҳам шуни сўради. Умуман, бугун умримдаги энг баҳтли кун бўлди. Тўғриси, мажлисдаги гапларга унча қулоқ ҳам солмадим. Энг яххиси шу бўлдики... Айтаверайми? Бугун... Бугун мени Наргизхон ўпди. Ўзи ўпди. Биринчи бўлиб!

Мажлис эрталаб соат ўнларда бошланди. Узоқдаги бригадалардан ҳам жамоа аъзолари олиб келинган, шекилли, идора олдида юқ машиналари, тележкалар тирбанд. Ишонасизми, биринчи қаватдаги залга одамлар тиқилиб кетди. Орқароқ қаторда биз ҳам ўтирибмиз. Саҳна ёп-ёруғ. Ҳаворанг мовут қопланган столга атиргуллар қўйилган... Саҳнага Раис бува, Райком бува, семиз киши — обком вакили, мелисанникига ўхшаган форма кийган бир одам, мен танимайдиган яна беш-олти киши чиқишиди. Орасида уккикўз Жовли акам ҳам бор. Э, тилимга тирсак чиқсин! Нега энди уккикўз бўларкан. Кўзлари биб-бинойи. Юзиям чип-чиройли. Бошини елкасига тортаётгани йўқ. Бир одамда хусн бўлса шунчалик бўлади-да!

Ҳамма ёқ қарсакбозлик бўлиб кетди. Шунда... Тўсатдан юрагим қинидан чиқиб кетай деди. Сапчиб ўр-

нимдан турган эдим, орқамда ўтирган чори этагимдан тортди.

— Ўтир-е, терак!

Нега ўтиарканман! Ахир саҳнага Наргиз чиқяптику! Эгнида атлас кўйлак, бош яланг. Сочини турмаклаб олган. Томоғим қуруқшаб, нафас ололмай қолдим.

— Ўртоқлар! — деди Раис бува. — Ўртоқ жамоа аъзолари! Биламиз, ҳозир далада иш кўп. Сизларнинг қимматли вақтларингизни олиб, бу ерга йифишдан мурод шуки, кейинги пайтларда районимизда Эргашип деган бир „ёзувчи“ пайдо бўлган эди. Ўша иғвогар ишимизга кўп ҳалал берди. Элни бузишга уринди. Қани, қаёққача бораркин, деб қўйиб бердик. Ўша аblaҳ... — Раис буванинг овози қаҳрли тус олди. — Сиз ҳурматли жамоа аъзоларининг ютуғини камситмоқчи бўлди. Ҳаммамизга мағзава сепди. Аммо ҳақ жойида қарор топмай қўймайди. Область, район ташкилотлари бу ишга аралашиб, оқ-қорани ажратди. Бугун район газетамизда Эргашипнинг пўстагини қоқадиган пильетон чиқди. Ана, ўзларинг эшитинглар, — Раис бува тўсатдан Наргизхонга бурилди. — Ўртоқ Қўшшаева, марҳамат қилиб пильетонни ўқиб беринг! Одамлар қора кўланканинг кимлигини бир билиб қўйсин!

Наргизхон саҳнадаги стол бурчагидан оҳиста туриб, минбар томон юра бошлади. Жимжит залда келинингизнинг муборак пошналари қарс-курс этиб турибди. Бизнинг юрак гурс-гурс этади.

Наргизхон минбарга чиқиб, газета қатини очди.

— „Қора кўланка“, — деди жарангдор товушда. Кўнғироқдек овозларингдан аканг айлансан! Мунча ширинсан! Мунча чиройлисан! Мунча ақслисан, Наргизхон! Мунча баҳтлисан, Қўшвой! Нимага юрагинг тарс ёрилиб кетмайди, хумпар!

Ҳушимни йигиб олгунимча Наргизхон фельетоннинг ямини ўқиб бўпти.

— Ютуқларимизни кўролмайдиган, ҳар яхшидан бир ёмон излайдиган, жамиятимизга доғ бўлиб тушаётган бунақа кўланкалар бизга ёт! — деди у ўқиша давом этиб.

Қизиқ, негадир ифвогарга раҳмим келди. Ифвогарми, фийбатчими, барибир яхши одам эди. Масалан, мен эшакдек ишлаб хемири ололмаётганимни ўша айтувдику! Пахта пунктига, пахта ўрнига пул топширишади, деганиям рост бўлса-чи! Ҳов, ўшанда, ярим кечаси пахта пунктида мажлис бўлганида Шайдул кассирнинг папкасини тушириб қолдирганимда нега бунчалик типирчилади? Балки... Папкадаги... Йўқ, жуда керакли хужжатлар деди-ку!..

Наргизхоннинг жарангдор овози хаёлимни чилпарчин қилиб юборди.

— Биз меҳнат қиляпмиз. Ҳалол, фидокорона ишлаптимиз. Ютуқларимизни кўролмайдиган Эргашев деган қора юрак эса...

Овозларингдан ўзим ўргилай. Бийрон тилларингдан аканг айлансин. Наҳотки мана шу фаришта менинг жуфтти ҳалолим бўлса! Наҳот унинг шаҳло кўзлари, бежирим хинду холи меники бўлса!

Наргизхон газетани ўқиб бўлиб, Раис бувага узатдида, жойига бориб ўтириди. Жонҳолатда қарсак чалиб юбордим. Бошқалар ҳам жўр бўлди.

— Қани, ким гапиради? — деди Раис бува ўрнидан туриб.

— Мумкинми? — Райком буванинг ёнида ўтирган Жовли ака қўлинини баланд кўтарди.

— Марҳамат! Сўз межрайонний пахта пункти приёмчиги Жовли Менглиевичга!

Мен аҳмоқ, Жовли ака, қариндошим Жовли аканнинг кўзлари шунақанги чиройлилигини аввал нега пайқамабман-а? Қарант! Кўзлари шунақаям меҳрибон боқади одамга, шунақаям сузилиб кетади.

— Дўстлар! — деди у кулимсираб. — Эргашев бутун районни, қолаверса, бутун байроқдор обастимизни салкам икки йилдан бери овораи сарсон қиласди. Мана пильетондан кўриниб турибдики, у бориб турган ифвогар экан! Менимча, Эргашев ненормальний одам! Уни жиннихонага топшириш керак. Биз...

Жовли ака энди гапнинг ёғли жойига келганда, Райком бува столни шаппатилади.

— Йўқ! — деди ҳайқириб. — Эргашев жинни эмас!

Жовли ака нима қилишини билмай қолди. Яхшиям Раис бува бор экан. Дарров Райком бувага сўз бериб қўя қолди.

— Сўз — ҳаммамиз учун хурматли Райком бувага.

Райком бува минбарга чиқмади. Турган жойида гапини давом эттирди.

— Бир латифа бор, эшиттганмисизлар? Бир одам тегирмонга кириб, нуқул бошқаларнинг қопидаги унни ҳовучлаб-ҳовучлаб ўзининг қопига солаётганмиш. Тегирмончи сўрабди. „Сен кимсан, нима қиляпсан?“ деса, бояги одам „Мен — жинниман“ дебди. Тегирмончи айтибди. „Жинни бўлсанг, нега ўзингнинг қопингдаги унни бошқаларникига солмайсан“, деса, бояги айтармиш: „Мен жинниман, лекин аҳмоқ эмасман“, дермиш!

Залда кулги янгради. Тўғрироғи, энг аввал Раис бува кулди.

— Эргашип ўшанақа ақли жиннилардан.

Райком буванинг томоғидаги шафтоли данагидек учбурчак бақбақаси лиқиллаб кетди.

— У бизнинг ютуғимизни қўролмайди. Тўғрими? — деди у семиз кишига — обком вакилига бурилиб.

Семиз киши ҳарсиллаб-гурсиллаб ўрнидан турди. Минбарга боришга эринди шекилли, бу ҳам турган жойида гапириб қўя қолди.

— Эргашев фақат „Машъал“га эмас, бошқа хўжаликларга ҳам туҳмат қилган, — деди сув тиқилган сурнайдек фийқиллаб. — Фақат сизнинг районга эмас, бошқа районларга ҳам борган. Фақат пахтачиликни эмас, чорвани ҳам ўзича „тафтиш“ қилган.

— Туври! — биринчи қатордан асабий товуш эшитилди.

Танидим, „Ферма тоға“нинг овози.

— Туври, — деди у бақириб. — фермага бориб, тоза бошимни овритди. Жуз совлиқдан жуз тўқсон жетти қўзи олдиқ, десам, ўзингиз қўшилиб тувдигизми дейди, уйинғе куйфур!

Боядан бери сув қуйғандек жим турған зал қаҳқа-
ҳадан портлаб кетгандек бўлди. Негадир обком вакили
ақалли жилмайиб ҳам қўймади.

— Нега куласанлар? — ўртароқ қаторда ўтирган
Шайдул кассир ўрнидан сапчиб туриб, қўлини пахса
қилди. — Аллақандай бир ғаламис пок одамларнинг
юзига лой чапласа, шу куладиган гапми?

Залга секин-секин жимлик чўкди.

— Гап шу! — деди обком вакили фийқиллаб. — Эр-
гашевнинг ишини прокуратурага оширишга мажбур
бўлдик. Ўзига ўзи жабр қилди. Оиласи ҳам безор бўлган
экан. Хотини билан суҳбатлашдик. Анчадан буён ажраш-
моқчи бўлиб юрадим-у, икки боламни кўзим қиймас-
ди, деди. — У бир зум жимиб қолди-да, таҳдид аралаш
сўради. — Қани ўртоқлар! Сизларнинг орангиздаям шу-
наقا „ёзувчилар“ борми? Марҳамат! Ҳамма шароитни
яратиб берамиз. Марказга бормоқчи бўлса, қўлига само-
лёт билетиниям олиб берамиз! Гостиницаларга брон-
ниям тўғрилаймиз. Борми, шунаقا ифвогар?!

Милицияникига ўхшайдиган формали одам ўтирган
жойида мийифида кулди:

— Кўрқманглар. Пажалиста! Район прокуратураси
Эргашевга ўхшаганларни излаб юрибди ўзи...

Залга ғалати жимлик чўкди.

— Марҳамат, қўрқманглар! — деди семиз киши
баттар фийқиллаб. — Обком бува билан гаплашдик. Эр-
гашевга ўхшаганлар бўлса, bemalol ифво қилаверсин,
дедилар. Борми, шунаقا мард?

— Узр! — Раис бува хижолат чекиб ўрнидан турди. — „Машъал“ликлар унақа эмас. Бизнинг одамлар — ҳалол!
Элимиз фийбатларга учмайди. Мана, масалан, Қўшоқ-
жон Салимов! Бу йил гектаридан эллик уч центнердан
ҳосил олишга бел боғлаган илфор бригадиримиз. Қаёқда-
сан, Қўшоқжон!

Мени чақирияптими? Вой, мен нима дейман? Тизза-
ларим қалтираб кетди.

— Турсанг-чи! — орқамда ўтирган Чори гарданимга
шунақанги зарб билан туширдики, гандираклаб ўрним-
дан турганимни ўзим билмай қолдим.

— Қаёқдасан, Қўшоқ! — деди Раис бува аланг-жаланг бўлиб.

— Бу ёқда! — Чори бир ҳайқирган эди, бутун зал менга ўтирилиб қаради. Саҳнага разм солсам, Наргизхон кўзлари ўтдек ёниб, менга тикилиб ўтирибди.

— Ифвогар сенинг бригаданга ҳам борган эди-а? — деди Раис бува.

— Билмайман... — дедим минғиллаб.

Чамамда, гапим оғзимдан чиқди-ю, бурним эшилди.

— Ўша аblaҳ, Салимовнинг бригадасига ҳам борган, — деди Раис бува столда ўтирган катталарга юзлашиб. — Шу ҳалол болагаям туҳмат қилған. Қўшоқжон маладес йигит! Туҳматга чидолмай ифвогарни бўғиб турганининг устига бориб қолдим. Ажратиб олмасам ўлдириб қўярди. Тўғрими, Салимов!

— Сув бераётгандим! — дедим бўйнимга олиб. — Сиз борганда ҳуши жойига келувди.

— Эргашип сенга туҳмат қилдими?

— Қилди, — дедим овозимни баралла қўйиб. — Бултур гадовойда олти ярим минг сўм олгансан дейди. Ўн кун илгари бир юз саксон сўм маош олдинг, дейди, номард! Қани ўша пул? Ўзим тўрт ойдан бери...

Гапимни тугатолмадим. Қийқириқ кулги, қарсакдан кулоғим ёрилиб кетай деди.

— Жим! Тише! — Раис бува столни муштлади.

— Тўрт ойдан бери бир тийин маош олмаган бўлсам... Панжини айтмайсизми? „Уйланаман деб қарзга ботганман, маош қачон тегади“, деб бошимни қотиради.

— Бўлди! — Раис бува негадир асабий бош силкиди. — Раҳмат.

— Турсунбой ака бўлса... — дедим дилимдаги гап қолиб кетмаслиги учун шоша-пиша.

— Бўлди, тушунарли...

— Ойсара янгам...

— Ўчир-е! — Раис бува кўзлари олайиб дағдаға қилди. — Ўтирибди!

Ўтирасак ўтираверамиз-да! Гапираман деб кўзим учиб турибдими?

— Кўрдиларингми? — Раис бува қошини чимирди. — Эргашип ҳар хил каварний саволлар билан оддий меҳнаткашларни чалғитмоқчи бўлган. Қарши бўлмасанглар менда бир таклиф бор. Эргашипга ўхшаган ғаламисларнинг қилмишига жавобан бир иш қилсак... Бултур хўжалигимиз бўйича гектаридан қирқ уч центнердан ҳосил кўтарган эдик. Бу йилги мажбуриятимиз қирқ беш центнер эди. Келинглар, ҳаммамиз учун ҳурматли Обком бувага, Райком бувага жамоа хўжалиги бўйича гектаридан қирқ саккиз центнердан „оқ олтин“ оламиз, деб оширилган мажбурият қабул қиласиз! Қани, битта қарсак бўлсин, ўртоқлар!

Раис буванинг ўзи биринчи бўлиб қарсак чалди. Файрат билан чалди. Залдагилар ҳам бирин-кетин жўр бўлди... Бошқаларни билмадим-у, мен мажлис тезроқ тугай қолсин, деган умидда ўнг кафтилни чап кафтилга уриб кўя қолдим.

Тўғри-да, мажлис қанча тез битса, Наргизхон ҳам, мен ҳам шунча тез кутуламиз. Қачондан бери кўрмадим, ахир. Ақалли бир оғиз гаплашиб олай! Энди ўзимники-ку, Наргизхон!

Ҳамма ўзини эшикка урди. Мен бўлсан, саҳнадан кўз узмайман. Катталар битта-битта саҳна четига чиқиб кетишди. Фақат Наргизхон қолди. Саҳнада у, залда мен.

— Наргиз? — дедим бақириб.

Йўқ, бақирмабман. Овозим шивирлаб чиқибди. Ажаб, у барибир эшилди. Ялт этиб мен томонга қаради-ю, саҳна четидаги зиналардан туша бошлади.

Қатор турган ўриндиқларни тарақлатганча ўша томонга югурдим. Залнинг ўртароғида рўпара келдик.

— Наргиз... — дедим-у, қўлидан ушлашга журъатим етмади. — Розимисиз?

У кўзимга тезгина қараб олди.

— Сиз... — деди овози титраб. — Сиз яхши одамсиз!

Шундай деди-ю, иягимдан чўлл этиб ўпди-да, саҳна томонга чопқиллаб кетди. Ўнг юзим ёниб кетгандек бўлди. Иягимни силаб кўрсам... Фирт аҳмоқман-да ўзим! Кўрмайсизми, бугун соқолимни олмаган эканман! Нар-

гизхон ўпган жой ловуллаган кўйи анграйиб қолавердим.
Шу иш ростдан ҳам ўнгимда бўлдими? Наргиз ростдан
ҳам мени ўпдими?

Юрагим қинидан чиққудек бўлиб ташқарига отилдим.

Раис бува фонтан ёнида турган қора „Волга“га меҳ-
монларни ўтқазаётган экан. Одоб сақлаб кутиб турдим.

„Волга“ жўнаб кетгач, у ёнимга келди.

— Оббо, гуппи-ей! — деди бош чайқаб. — Қовун туширишингга бир баҳя қолди-ку, тентак... Майли, зиё-
ни йўқ, — у ёш йигитлардек кўз қисди. — Қалай, кам-
чиликлар йўқми? Қаллиқ ўйинига боряпсанми? Нар-
гизхон энди ҳалолинг-ку! Қачонгача ўргатаман сенга,
тутхўр?!

ЎН ОЛТИНЧИ БОБ

ҚАЛЛИҚ ЎЙИН

Биз эскилик сарқитларидан қутулғанмиз. Бир замон-
лар „қалин“ деган гап бўларкан. Буни қаранг-а, одам
ўзи севган қизни сотиб олса! Бориб турган феодаллик-
ку, бу! „Сут пули“ дейилса, бу — бошқа гап! Ўзингиз
ўйланг: она бечора қизчаси кўкракдан аригунча озмунча
суг эмизганми? Қизчасини ўстириб, қофозга ўроғлиқ
қанддек қилиб куёвнинг қўйнига сопқўйган онанинг
„суг пули“ олишга ҳақи борми, ахир! Бўлти-да, нима
дайсиз тағин! (Дадам фақат эскилик сарқитларига эмас,
янгиликка ҳам қарши одам-да, ўзи! Синглимни узата-
ётганимизда „Она сути пулга сотилмайди“, деб „суг
ҳақи“ олмаган. Онам бечора қанча хафа бўлганди,
ўшанда.)

Ундан кейин... Авваллари келинга камида қирқта,
бўлмаса саксонта кўйлак совға қилинар экан. Куда то-
мон кўйлакларни ҳамма кўрсин деб қатор қилиб осиб
кўяркан. Буни қаранг: келин саксонта кўйлакни нима
қилади? Ҳар йили иккитадан кўйлак кийганда ҳам, шун-
часини тўзитгунча қирқ йил ўтиб, кампир бўлиб қол-
майдими? Устига устак семириши бор, озиши бор?
Мода эскириши бор! Ҳозир бу сарқитдан ҳам қутул-

гаммиз. Бор-йүғи „түққиз“ қилинади. Яъни түққизта рўмол (орасида пуховой рўмол ҳам, японский сим рўмол ҳам бўлиши шарт), түққизта сирға (ёкут кўзли, фируза кўзли... Бриллиант кўзлисиям тешиб чиқмайди). Түққизта кўйлак (атлас, шойи, парча, замонавийрори бўлсин десангиз — шифон, лайло, купон), түққиз жуфт туфли (баланд пошнали, паст пошнали, уйда киядиган, кўчада киядиган, ҳовли супурганда киядиган, кир ювганда киядиган), түққизта пайпоқ, түққизта узук, түққизта... Яна нимайди? Хуллас, у ёғи ҳимматингизга боғлиқ. Тўғри-да! Келин дегани очилиб-сочилиб юриши керакми, ахир. У уйгаям, кўчагаям бир хил кийим кийсинми?

Куда томонга юбориладиган ўттизтами-қирқтами қўй (биз осон қутулдик: битта ҳўкиз, билан бор-йўғи тўрттагина қўй бердик, холос) юз киломи-икки юз киломи гуруч, ўн-ўн беш қоп ун, беш-ўн яшик ишқалад конфет, бир-икки яшик чой, сабзи-пиёз... Хуллас, арзимаган нарсалар. Нима, куда томон ҳаммасини ўзи ермиди! Эл олдига дастурхон ёзади, мана, бизнинг куёвни кўриб қўйинглар, дейди.

Раис бува Сожида қизининг тўнғич ўғлини тўй қилганида (уйлантириш эмас, ўғил тўйи қилганида) ўз кўзим билан кўрганман: тўйхонанинг қоқ ўртасига юк машинаси гуриллаб кириб келган. Машина устига ичкилик тўла яшиклар тахлаб қўйилган экан. Тўйга келганлар ўз мавқеига қараб, бир хиллари бир яшик конъякми, бир хиллари икки яшик арақми, виноми, машинадан ўзи тушириб олиб тўйгунча ичган эди... Бизницида қанақа бўлишини яна ўйлаб кўрамиз, ҳали орада „Раис чақирди“ бор. Буям ўзига хос одат. Тўй арафасида жамоа хўжалигининг энг ақдли, энг доно катталари тўпланиб, бир қарорга келиши керакми, ахир? Тўй дегани кенгашсиз бўлмайди-ку, тўғрими?!

Хуллас, биз томонларда эскилик сарқитлари йўқотилган. Фақат битта одат ҳамон бор. У ҳам бўлса „қаллиқ ўйин“. Афсус, шундоқ яхши удумимиз йўқолиб кетяпти. Бутун бошли областимизнинг нари борса икки-уч жойида сақланиб қолган. Ростини айтайми? „Қаллиқ ўйин“

ҳеч қанақа „сарқит“ эмас! Менга қолса, бу одатни бутун Ўзбекистонга ёйиш керак!

„Қаллиқ ўйин“ни ким ўйлаб топган бўлса, отасига минг раҳмат! Нима қипти! Куёв ўз ҳалолининг уйига боради. Албатта, кундузи — эл назарида эмас, қорон-ғилатиброқ боради. Албатта, эшикни очиб кирмайди. Девор ошадими, туйнукдан эмаклайдими, хуллас, бир йўлини топади-да! Ҳар борганида қўлида келинга аталган биронта совға бўлиши шарт. Атирми, бир жўра атласми... Майли-да! Келиннинг онасиға икки лўппак чойми, бирон кило ишқаладми, қўшиб олса, яна яхши. Негаки, „қаллиқ ўйин“нинг бир шарти бор. Куёв „ўғринча“ борганини келин билан онасидан бўлак ҳеч ким билмаслиги керак. Худо кўрсатмасин, агар келиннинг отаси кўриб қолсами?! Шунақанги жаҳли чиқади, шунақанги жаҳли чиқадики... Тескари қараб, уйдан чиқиб кетади! Албатта, бутунлай эмас, бошқа ёққа ҳам эмас, нариги уйга кириб эшикни ичидан беркитиб олади.

Бугун биз қаллиққа кетяпмиз! Бошда яп-янги дўппи. Эгнимизда оппоқ кўйлак, жинси шим. Илгари ҳеч бунақа шим киймаганим учунми, оёғим тахтакачлангандек қотиб турибди. Чўнтакда „Кармен“ деган атир (қайнанамизга совға), қўйинда бир жўра „жуҳуд“ атлас — Наргизхонга падарка! Шу кунгача Наргизхоннинг уйига Тулпоримни миниб келардим, бу сафар Турсунбой акамнинг пат-патини миниб олганмиз. Тўғри-да, қаллиқ ўйинга ҳам эшак миниб борадими, одам. Тағин Наргизхоннинг олдига-я! Кеча Турсунбой акамга шуни айтган эдим, „пат-пат“ меники эмас, умуман, ҳеч нима меники эмас, янганг билан гаглашавер“, деб тўнғиллади. Ойсара янгамга қойилман. Бу сафар ҳечам зиқналиқ қилмади. Наргизхоннинг отини айтишим билан бўйнига осиб олган пат-пат қалитини дарров олиб берди. „Бахтли-саодатли бўлинглар, ўзинглардан тининглар“, деб дуо ҳам қилди. Мотоцикл кўпдан бери минилмагани учун аккумулятори кучсизланиб қолган эмасми, педални тепавериб, терлаб кетдим. Йўқ, ҳайтовур бир амаллаб моторни ўт олдирдим. Мана, кетяпмиз, „лулка“ни елдириб!

Наргизхоннинг қасрдек уйи олдига етиб келганимда аллақачон қоронғи тушган эди. Барибир барвақт келиб қолибман. Ўзим ҳовлиқдимми, пат-пат „Жигули“дек елдими, билмайман. Ҳар қалай, кўчанинг у томон, бу томонида ивирсиб юрган одамларни кўриб уялдим. Мотоциклни универмаг панасига олиб ўтиб кутиб турдим. Назаримда, минг соат ўтдиёв! Ниҳоят, кўчалар тинчиб қолди.

Тариллатиб оламни бузмаслиги учун пат-патни етаклаб Наргизхоннинг дарвозасига келсак, ҳамма ёқ жимжит. Шоти қўйса етмайдиган деразаларда чироқ ўчган. Юрагим гупиллаб кетди. Бундан чиқди Наргизхоннинг онаси ҳовли ўртасидами, дарвоза олдидами, бизни кутиб турибди. Чўнтағимдаги атирни пайпаслаб қўйдим, жойида! Қизиқ, келиннинг ўзи қайси хонада экан?

Таваккал қилиб, дарвозани итаргим келди-ю, номус қилдим. Манави падар лаънат деворнинг бирон ерида наҳра-паҳра жойи бордир, ахир! Бир вақтлар Ойсара янгамникига мушак сабзи олиб чиққанимда туйнукдан ўтганим эсимга тушиб кетди.

Мотоциклни дарвозадан эллик қадамча нарига, девор тагига обориб қўйиб, ҳамма ёқни текшириб чиқдим. Қаёқда! Девор, хумпар, бошдан-оёқ пишиқ фиштдан урилган, лой ўрнига цемент ишлатганми, нима бало! Туйнук тугул, тирқиши ҳам йўқ. Тағин бу деворга одамнинг бўйи етса экан! Туянинг устига чиқиб осилсанг ҳам, қўлинг чўзилиб қолади. Нима, уйимга бориб нарвон олиб келишим керакми энди! Хуноб бўлиб турган эдим, девор этагида, йўл ёқасида фўдайиб турган бақатеракка кўзим тушди. Бахтимни қарангки, деворнинг у томонида ҳам голосми, олчами, аллақандай дарахт хўппайиб турибди. Жуда соз-да! Теракка осилиб, деворга чиқамиз. Деворга миниб олиб, озгина сурилсак, нариги томондаги дарахтга етиб оламиз. Кейин қарабсизки...

Келинга аталган атласни елкамга ташлаганча теракка тирмашдим. Иш бундоқ бўпти. Бир зумда девор устига миниб олдим. Девор тепасига қиррадор қилиб тунука ёпилган экан. Сабил қолгур тунука кун бўйи офтоб

тиғида қизиб ётган эканми, шим тагидан орқамга жазиллаб ёпишди. Қўлимнинг куйганини айтмайсизми! Хўш, нима бўпти? Жон куйдирмасанг, жонона қайда! Биламан, Наргизхон қўша-қўша хоналарнинг бирида мени интизор кутяпти. Онаси айвондами, ҳовлидами, ҳақ деб йўлимга кўз тикиб ўтирибди! Атир чўнтағимдами ахир? Жойида.

Яп-янги жинси шим ҳам расво бўлди! Атласга чанг юқмаса бас! Эрта баҳордан бери тунукага қўнган икки энлик чангни супуриб, сурила-сурила, ҳовли томондаги дарахтга омон-эсон етиб олдик. Гилос экан! Осмон баравар ёнғоқдан калла ташлаган одамга аллақандай гилос нима бўпти? Дараҳт эмас, нақд шотининг ўзгинаси-ку, бу! Биз келишимизни мўлжаллаб атайлаб экиб, ўстириб қўйишганми дейман!

Икки қулочча жой қолганда тап этиб ерга сакрадим. Елкамга ташлаб олган атлас, сирғалиб, тупроққа тушди. Энгашиб, энди атласга қўл чўзган эдим, орқа томондан „ғ-ғап“ деган ваҳимали товуш эши билди! Юмшоқ жойим чунонам ачишдики, кўзимдан ўт чақнаб кетди! Жонҳолатда бурилиб қарасам, кулоқ-думи кесилган, камида Тулпоримнинг ярмича келадиган ит орқамга ёпишиб тортқилаяпти. Кўзлари оловдек ёниб, нукул ириллайди, ҳайвон!

Уриб бўлмаса, тепиб бўлмаса, нима қилсаям, Наргизхоннинг ити! Жоним оғриб кетяпти-ю, дод солишга ор қиласман. Куёвмиз, ахир! Атласни ҳам унутиб, гилосга тармашдим. Шундаям қўйиб юбормайди, абраҳ! Индамай турсам, еб қўядиган. Чап оёқлаб кўкрагига бир тепдим-да, шоҳдан-шоҳга сакраб деворга чиқиб олдим. Бақатеракка етиб олишга қаноат қилмай, ўзимни тапла ерга отдим. Хайрият мотоцикл жойида турган экан. Педални увалло тепаман, қани ўт олса, лаънати! Йўқ, охири тун сукунатини тилка-пора қилиб, патиллаб кетди. Ҳа, майли! Аввал эгасига уйланиб олай, Рексни дараҳтга боғлаб қўйиб, шунақанги савалайманки, итнинг кунини бошига солмасам, Қўшоқ отимни бошқа қўяман!

Мотоциклимни тариллатиб, ҳайдаб кетдим. Ўнг думбам ловуллаб ачишарди. Калламга ғалати ўйлар келди. Қизиқ, ит боғлоқмиди, ечиқмиди? Келиб-келиб ит боғланган дараҳтдан тушдим шекишли...

Хаёлимни тўплаб олмасимдан орқа томондан бояги ваҳимали, бўғиқ вовуллаган овоз эшилди. Эгарда ўтирганча бурилиб қарасам, худди ўша лаънати ит қоронғида жунлари ҳурпайиб кетимдан югуриб келяпти. Бундан чиқди, ечиқ экан-да. Дарвоза ҳам очиқ экан-у, биз билмабмиз!

Кучим борича газни босдим. Буни қарангки, абраҳ ит мотоциклдан ҳам тез югураркан. Худди самолётдай учиб келяпти. Қарасам, ириллаб келиб сонимга ёпишадиган. Жонҳолатда тормозни босган эдим, куч билан келиб лулқага урилдими, нима бало, орқа томонда аянчли „ванг-г-г“ деган овоз эшилди. Пат-патим йўлга кўндаланг бўлиб қолди. Ўгирилиб қарасам, чанг-тӯзон орасида менинг жонимга озор берган ит типирчилаб ётибди. Ўл! Бу кунингдан баттар бўл!

Ҳамон ловуллаб ачишаётган жойимга қўлимни олиб борсам, кафтимга иссиқ нарса тегди. Тушундим. Бундан чиқди, синглим атайлабдан бозорга тушиб олиб келган жинси шимнинг бир парчаси итнинг оғзида қолибди. Ким билсин, ўзимизга тегишли этнинг ҳам талайгина улушини ямлаб ютдими, бу очофат!

Бир маҳал ёрқин чироқ нуридан кўзим қамашиб кетди. Рўпарадан учиб келаётган аллақандай машина фийқиллаб тўхтади.

— Жонингдан тўйғанмисан, аҳмоқ!

Ие, овоз танишга ўхшайди-ку! Ким бўлди бу?

Машинанинг чап эшиги очилиб ёпилди. Шофёр чироқ нурига ўтиб, қўлинни пахса қилди.

— Эсингни едингми?

Ҳа, Раис бува экан! Кун иссиқ бўлса ҳам эгнида костюм, медалларини тақиб олган!.. Қизиқ, нега шофёр йўқ?

Шу пайт ўнг томондаги эшик ҳам очилди. Кимдир ерга сакраб тушди. Ҳаяжондан „ярадор“ жойимнинг

ачишиши ҳам паққос эсимдан чиқиб кетди. Наргизхонку! Атлас кўйлак кийиб олибди. Чироқ нурида оёғида оқ туфлиси борлигини ҳам кўрдим. Энди чақирмоқчи эдим, Раис бува шодон хитоб қилди.

— Э, сенмисан, тутхўр! Нима қилиб юрибсан, бемаҳалда?

Раис билан нима ишим бор? Хаёлимда бошқа гап чарх уради. Бундан чиқди Наргизхон уйида йўқ экан-да.

Наргиз менга ярқ этиб қаради-ю, тупроқ чангитиб, биз келган томонга югуриб кетди. Тушундим, Раис буванинг олдида мен билан гаплашишга уялди...

Раис бува яқин келиб, қўл чўзди.

— Оббо, тутхўр-ей! — деди қўлимни қисиб. — Тушунарли... Бугун шунаقا бўпқолди, Қўшоқжон! Районга мажлисга чақиришувди. Қаллифинг ҳам бориши керак эди, ўтири машинага.

У ҳамон йўл ўртасида кўндаланг турган мотоциклга разм солди-да, кулимсиради.

— Турсунбойнинг пат-пати-ку! Ўзимга айтмайсанми, янгисини падарка қилмайманми!

Эгардан тушишга уялардим. Шимим дабдала бўлиб кетган, орқам ачишяпти, қуриб кетгур.

— Бўпти, мен кетдим! — Раис бува „Нива“га минди. Машинасини кескин бурди-да, физиллаб ҳайдаб кетди.

Наргизхон кетган томонга қараб қўйдим. Ўзи ҳам, ити ҳам кўринмасди. Чанг-тўзон орасида анча туриб қолдим...

ЎН ЕТТИНЧИ БОБ

ТЎЙ

Кўнгли ўсган одамнинг яраси ҳам тез битаркан. Наргизхоннинг Рексжони қопган жойим бир ҳафтача ачишиб юрди-ю, барибир тузалди. Ҳеч кимга айтмай ойнага тескари қараб ярамга қўқдори сурдим. Кигиз куйдириб босдим. Ҳуллас, ўнг томоним кирза этигимнинг тагчармидек қотиб қолганини ҳисобга олмаганда,

кўп ўтмай сен кўр-мен кўр бўлиб кетди. Қайтага яхши: ўша ёғимни ерга бериб ётсам, зах ўтмайди.

Бахт келса, қўша-қўша... деганларидек, ҳаётимда бирваракай иккита қувончили воқеа бўлди. Биринчидан, тўй. Иккинчиси... Шодивой келди! Ишонасизми, шунча йилдан бери қишлоққа қадам босмай қўйган, ўқишни битирганидан кейин Тошкентда ишлаб қолган жонажон жўрам Шодивой тўйдан бир кун илгари уйимизга ўз оёғи билан кириб келди. Ўлай агар танимадим. „Запорожец“ини „Ферма тоға“нинг пичан ғарамига калла қилдириб, Раис бувадан дакки еган жўрам шуми? Тошкентдаги гастинисада пул санайман деб шайтонлаб қолаёзган дўстим шуми? Қуёндек биққигина, юмшоққина ўртоғим, чунонам ўзгариб кетибдики, одамнинг ақли шошади. Қоматни қаранг, қоматни! Қилич дейсиз! Одамга шунақанги синчиклаб тикиладики, кўзи рентгенга ўҳшаб, у ёғингдан кириб бу ёғингдан чиқиб кетгудек. Иккиланиброқ турган эдим, югуриб келиб, бир қучоқлади, бир қучоқлади, қовурғаларим қирсиллаб кетди. Нуқул ўпади, хумпар!

— Қўйвор, ялаб ташладинг-ку, одамни, келинниям ҳақи бор бизда! — деб аранг қутулдим.

Хуллас, тўй устига тўй!

Майли, яххиси, бир чеккадан гапириб бера қолай. Шундоқ қилиб, таомил бўйича никоҳ тўйидан уч кун олдин „Раис чақирди“ бўлди. Отам тўй ташвиши билан елиб-югуриб, қон босими ошиб кеттани учун куёвим „Раис чақирди“га келадиган азиз меҳмонларнинг дастурхонига тааллуқли масалаларни онам билан маслаҳатлашиб қўя қолди. Бизларни овора қилмаслик учун рўйхатни ўзи тузиб келган экан. Чўнтагидан қофоз чиқариб шариллатиб ўқиб берди.

— Қанд-курс, хўл мева, қуюқ-суюқ овқат ўз йўлига! — деди томоқ қириб. — Хўш, дегандан, беш кило қоқоти бодом. (Катта одамлар тишида чақиб ўтиrsa уят бўлади. Икки бармоғининг орасига олиб бир қисса ўзи синиб кетадигани тузук.) Уч кило ёнғоқ! (Чақиб мағзини ажратиб олишга вақт қани? Бозордан тайёр мағзи-

ни олиб қўя қоласиз.) Тўрт кило шўрданак. (Биз томонларда яхиси топилмайди. Бухородан олиб келасиз.) Беш кило қора майиз. (Бунинг яраси осон. Райцентрдаги бозорда Учқоранинг манаман деган майизини сотади.) Анор суви (Раис бува конъякни анор суви билан закуска қиладилар.) Уч литрли шиша баллонда тўрттагина бўлса етиб қолар. Аммо свежий бўлсин. Дашибодники бўлса, яна яхши. Нордон — ширин-да! Сабзи суви. (Унисини кўпчилик ичмайди. Аммо Шайдул кассир арақ зотини оғзига олмайди. Ичкиликнинг ўзи тугул шишасидан ҳазар қилади. Шу одамга.) Ҳа, боринг ана шундан беш литр бўлсин! Товуқ — ўттизта. Яхна гўшт — ўн кило. Ичкилик. Бир яшик конъяк — арманский. Жуда бўлмаса, „Белий аист“ дегани бор. Раис бува ўзимизнинг хашаки конъякларни ичмайдилар. Арақ — бир яшик. Пиво — уч яшиги етиб қоларов... Шампан керакмас. Мабодо Кўшоқжоннинг ўзи ичмаса... — у менга бир имо қилдида, тағин томоқ қирди. — Битта қўй сўймай илож йўқ. Раиснинг олдига калла келиши керак-ку!

Куёв рўйхат ёзилган қофозни буклаб-бувлаб чўнтағига сукди. Эски кўрпачада хомуш ўтирган онам бармоқларини буқавериб, ҳисобдан адашиб кетди шекилли, кўзлари жавдираб менга қараб қўйди.

— Сабзи суви неча дона эди? — деди гарангсиб.

— Булар... Тўйнинг дастурхонигами? — дедим куёвга термилиб.

— Нима? — куёв илон чаққандек сапчиб ўрнидан туриб кетди. — Сиз эчки олаётганингиз йўқ, Кўшоқжон, — деди овози титраб. — Уйланяпсиз... Биз ҳам „Раис чақирди“ қилганмиз. Бир эмас учта қўй сўйганмиз. Ким билади, „Раис чақирди“га Райком буванинг ўзиям кепқоладими?... Улар ҳам сизу бизга ўхшаган одам! Битта қорни бор. Ўлгунча эмас, тўйгунча ейди. Қолганини тўй дастурхонига тортиб юбораверасиз-да!

...Шундоқ бўлди. „Раис чақирди“га қишлоғимиздаги энг мўътабар одамлар келди. Яъни Раис бува, „Ферма тоға“, найнов Шайдул кассир, ўзимнинг тоғам, куёв. Дадам билан мени ҳисобламаганда беш киши бўлишди...

Бодомлар чақылди, ёнғоқлардан тановул қилинди, ҳандалак ейилди... Раис бува конъякни анор сувисиз ичол-маслиги рост экан. Анор сувимиз дидига унча ўтиришмадими, бор-йўғи бир шишагина конъякни бўшатиб „Энди бизга узр, мажлисга борадиган одаммиз, бошқа ичолмаймиз“, деди. Шайдул кассирнинг арақ зотидан хазар қилишиям тўғри экан. Саккизтами, тўққизтами пивони уч литрли сабзи сувига омухта қилиб ичди-да, теракдек қаддини ростлаб, бир-икки силкиниб қўйди. Пиво пастроқ тушсин деди чоғи...

Шўрва ичиб, ош еб бўлингач, асосий мақсадга кўчилди.

— Хў-ўш, Салимбой ака! — деди Раис бува пеша-насидан маржон-маржон оқаётган терни сочиқ билан артиб. — Куда томонга жўнатиладиган ҳамма нарсалар жойида-а? Ҳўкиз, қўйлар, гуруч, латта-путта, „тўқ-қиз“лар.

— Жойида... — бир чеккада ўтирган отам, зўрга овоз чиқариб минғиллади. Бечоранинг ранги кетиб, лунжини учиришгаям мадори қолмаганини пайқадим.

— „Сут пули“, қуда-кудағайларга сарполар?..

— Ҳаммаси, — деди дадам баттар дами ичига тушиб.

— Маладес! — Раис бува „Қо-о-оп“ этиб кекирди. — Бўлмаса, масала ҳал экан-да! „Қизил тўй“ининг тартибини келишиб олсак бўлди. Микрофон...

— Биздан! — куёв қўлини кўксига қўйиб ўрнидан турмоқчи эди, чайқалиб, ёнбошлаб қолди. (Меҳмонлар келгунча пишиб қолганди ўзи.)

— Биздан! — деди шанғиллаб. — Техниканинг пирри — ўзимиз...

— Яхши! — Раис бува яна бир кекирмоқчи бўлди-ю, шаштидан қайтиб, чуқур нафас олиб қўя қолди. — Биламиз, тўй дегани ичкиликсиз ўтмайди. Беш яшик конъяк. Ўн яшик арақ. Уч яшик шампан, йигирма яшик пиво, ўттиз яшик минерал сув... Иссиқда сув жуда кетади...

Дадам Раис буванинг оғзидан муттасил отилиб чи-

қаётган сўзлардан қулоғи қоматта келгандай, икки юзи қўкариб кетди.

— Шунча ичкилик... Иссик кунда, — деб минғиллаган эди, Раис бува жеркиб берди.

— Ўлар жойдамисиз, Салим ака! Биттаю битта ўғлингиз... Эл ичидаги юрган одамсиз... Биз сизга кўпкари қилиб совринга хўқиз қўйинг деётганимиз йўқ, олиш қилиб, товоқ қўйинг деётганимиз йўқ. „Кўй сўйди“ қилинг, „куёв қочди“, „супра қоқди“ қилинг демадик! Нима қилсак, элимизнинг обрўси кетмасин, деб қиляпмиз. Ана, „Правда“ жамоа хўжалигида бир сувчи ўғлини тўй қилди. Олишнинг совринига түя қўйибди, азамат! Ўшалардан кам жойимиз борми?! Яхшимас-да! — у аразлаб „Ферма тоға“га қараган эди, шўрданак чақиб ўтирган „Ферма тоға“ тасдиқлади.

— Туври! Монға қоранг, Салимбой ака! Пул керакма сизға, обрўма?

— Райком бувани тўйингизга келишга аранг кўндирам, — Раис бува норозилик билан қошини чимириди. — Куёв ўзимизнинг йигит дедим. Жовли Менглиевичнинг қанча қадрдонлари бор. Ким билсин, ҳали обкомдан ҳам келиб қолишадими... Ундан кейин... Камида тўрт состав яллачилар бўлсин! Телевизорда чиқадиганларидан айтинг! Қаланғи-қасанғиларнинг кераги йўқ. Хўйш, энди... — Раис бува чуқур ўйланиб қолди. — „Шарватхона“¹да ким туради?

— Мен! — куёв тағин ўрнидан турмоқчи бўлди-ю, бу сафар ёнбошлаб ўтирмади. Гурсиллаб йиқилиб кўя қолди.

— Бекор айтибсан! — Раис буванинг жаҳли чиқиб кетди. — Қўйни бўрига топширас эканмиз-да! Мехмонлар келмасидан арақнинг ярмини уриб қўярсан. Гап шу: „шарватхона“да Шайдул туради!

— Маъқул, Раис бува! — Шайдул кассир қўлини кўксига қўйди. — Бир шиша пивони бегона қилган — номард!

¹ Шарватхона — тўйда ичкиликлар сақланадиган жой.

— Маладес! Вечерни Жовли Менглиевичнинг ўзи бошқаради. Қуда томон бўлсаям, зиёни йўқ. У кишини ҳамма катталар танийди... Ундан ташқари... Одамларни состап-состап билан жойлаш керак. Тўрда ўтирган катталарнинг олдида ҳар хил қаланғи-қасанғилар ўралашмасин. Бизнинг истолга главний эканамис баковул бўлсин: парадичний одам. Бўлдими, опке, каллани.

Раис бува менга буюргани учун дик этиб ўрнимдан турдим-у, ошхонага югурдим. Онам қўйнинг калласини аллақачон товоққа солиб тайёр қилиб қўйган экан. Кўй бечора сўйилаётганида бир кўзини юмиб ўлган эканми ё калла қозонга тушгандан кейин бўлганми, билмадим. Хуллас, калланинг чап кўзи жойида, ўнг кўзидан дарак йўқ.

Раис бува каллани чаққонлик билан кесиб тақсимлашга киришди. Дадам, шу уйнинг эгаси бўлгани учун улушига қўй пешанасининг гўшти тегди.

— Сен, Шайдулбой, хатта кўп тикиласан! — деди Раис бува тантана билан. — Кўзинг ўткир бўлса, ҳисобдан адашмайсан... — У пешанасидан муттасил оқаётган терни билагига артиб, каллани ўгириб қараган эди, қўйнинг кўзини тополмади. Ҳайрон бўлиб, бу томонини айлантириди. Енгил тортиб, кўзни пичноқ учига илиб, Шайдул кассирга узатди.

Куёв запчаст тарқатаётганида тили янаем бийрон бўлиши учун тилни тановул қилди.

— Яхши ҳасип экан, — деб қўйди лабини чапиллатиб.

Раис бува қўйнинг жағ гўштидан мўлгина кесиб олди.

— Сен бола маданият бошқармасида ишлайсан, кесакдан ўт чиққанми, нима бало, нуқул адолатдан гапирасан! — Раис бува жағ гўштини тоғамга илинди. — Ма, жафингга қувват берсин!

Бизга қулоқ тегди.

— Ма, тутхўр! Қулоғинг динг бўлса, келиннинг шивирлашини яхши эшитади! — Раис бува „қойил қилдимми“ дегандек ҳаммага бир-бир қараб қўйди.

„Ферма тоға“ қийқириб кулди...

— Туври, Раис бува! Қулоқ жеса, қулоғи узун бўлади!

Раис бува дандон сопли пичоқ билан қўйнинг бош суягини чақди-да миясини туз, мурч билан ийлаб думалоқлади, каттароқ ёнғоқдагини ўзи еб олди.

— Р-раҳмат! — деди куёв ётган жойида ғўлдираб. — Р-раҳмат, Раис бува. Миядан кўпроқ енг. Ақлингиз тўлишади!

Шу билан „Раис чақирди“ поёнига етди. Раис бувага тўн, Шайдул кассирга дўппи, „Ферма тоға“га қийик совға қилдик. Азиз меҳмонлар хайрлашиб чиқиб кетганидан кейин асосий тўй тараддути бошланди.

* * *

Раис бува отамга „Тўйингизга катталар келади“ дегани бежиз эмас экан. Бир одамга ҳурмат бўлса шунчалик бўлар! Отам бир пенсионер бўлса, мен хашики бир бригад бўлсам. Тўйимизга семиз обком вакили, Райком бува, пахта заводининг директори — тақирбош Викторов, — яна қанчадан-қанча казо-казолар келиб ўтиради-ю, мен севинмай ким севинсин! Аслида қайнатам ҳам келаверса бўларди-ю, таомил бўйича қизнинг отаси тўй куни куёвниги бормайди-да! Ҳаммадан яхшиси шуки, қадрдон жўрам Шодивой куёвнавкар бўлиб келинниги борди. Наргизхоннинг дарвозасидан кириб бораётганимизда аллақандай қилтириқ кампир „ун сочар“да мўлжални нотўғрироқ олиб кўзимга ун сепиб юборганини ҳисобга олмаганида, ҳаммаси зўр бўлди! Мен-ку, майли, Шодивойнинг кулранг костюми ҳам оппоқ унга беланди. Тўй қиласан, деб бўғзимизгача қарзга ботиб қолмаганимизда-ку, жўрамга эртагаёқ кулинг ўргилсин костюм совға қилардим-а...

...Мана, ўтирибмиз, дастурхон тўрида! Ҳовлимиз машъала бўлиб кетган. Столлар ноз-неъматларнинг кўплигидан беланги бўлиб қолган. Ўнг ёнбошимда Наргизхон... Юзига ҳарир парда тутиб ўтирибди. (Пардаларингга жоним тасаддуқ.) Чап томонимда Шодивой! Яп-янги костюми расво бўлгани ҳалиям эсидан чиқмаганми, ҳайронман, қовоғи соликроқ. Нариёқда келиннинг дугоналари. Раис буванинг ёнбошида Райком бува,

Райком буванинг ёнида обком вакили, унинг ёнида Викторов!

Биз ўтирган қатор — улуғларники! Ўзим-ку, ичмайман. Аммо „Наполеон“ конъяги-ю армани конъяқдан тортиб, „Посольский“ деган араққача (Викторов шунақа арақ ичаркан — ҳиди сезилмасмиш), думба-бовур закускадан тортиб, кул-кул товуққача, хандон пистадан тортиб бодомгача пайдар-пай келиб турибди. Раис бува айттанидек, главний эканамиснинг ўзи баковул.

Икки томондаги дастурхон иккинчи даражали: бўлим бошлиқлари, буғалтир, бош агрономларники. У ердаги конъягу арақлар „местний“. Закускалар ҳам ўртачароқ.

Этак томонда бригадамдаги жўраларим — Чори, Панжи, Жуман, Турсунбой ака, мактаб малимлари ўтиришибди. Уларга „Чашма“, пиво, қўл етар қилиб помидор, шўр бодринглар қўйилган. „Раис чақирди“да шунга келишилган. Пиво дегани шўр бодринг билан йиғлаб кўришади-да!

Бир маҳал микрофон ушлаган Жовли ака (йўғ-е, нега энди „Жовли ака“ бўларкан, ахир энди у менинг қариндошим-ку. Бундан чиқди Жовли акажоним!) Ўртага чиқди. Микрофонга уч-тўрт марта пуфлади.

Жовли акажоним микрофонни қўлига олиши билан келин-куёв ўрнимиздан туриб, таъзим қилдик. (Таомил шунаقا.)

— Қадрли азиз меҳмонлар! — деди Жовли акам тантанали оҳангда. — Бугун биз фақат районда эмас, областимизда донг чиқарган „Машъал“ жамоа хўжалигида ўтирибмиз. Шу сабабли биринчи сўзни облатимиз вакили, ҳаммамиз учун ҳурматли ўртоқ Гадоевга берамиз. Қани, бир қарсак бўлсин!

У шапир-шупур қарсаклар остида микрофон сими ни судраб келиб, обком вакилига тутқазди. Қаранг, семиз кишининг фамилияси Гадоев экан-да! Шу пайтгача билмаган эканман.

— Ўртоқлар! — деди Гадоев сурнайдек фийқиллаб. — „Машъал“ жамоа хўжалигини яхши биламиз!

Чинакам машъал хўжалик. Бу йил ҳар гектаридан қирқ саккиз центнердан „оқ олтин“ олмоқчисиз. Мен сизларга ҳаммамиз учун ҳурматли Обком буванинг саломини топшираман. — У бир қўлида микрофон чангллаган кўйи қарсак чалган эди, бошқалар ҳам жўр бўлди. — Келинглар, шу хўжаликнинг доно раҳбари, дўстимиз Тошмамат Алимовичнинг соғлифи учун қадаҳ кўтарайлик!

Жовли акажоним пилдираб келиб, микрофонни олди.

— Яна бир қарсак бўлсин! Авация, авация! — деди ҳайқириб. — Куйилсин!

Қарасам, ёнимда ўтирган Шодивой конъяк шишини очиб, ўзининг олдидаги қадаҳга тўлдириб қўяпти. Мен ҳам шоша-пиша шампанга ёпишган эдим, тирсаги билан туртди.

— Менга бер! — деди тўнғиллаб. — Одоб сақлаб ўтирсанг ўласанми! Куёв деган номинг бор! — Шампани пақиллатиб очди-да, бир эмас, иккита бокалга вошиллатиб тўлдириди. — Ич! Қаллиғингтаям ичир!

— Мен ичмайман-ку, Шоди!.. — дедим нима қилишимни билмай.

Шодивой менга қайрилиб қарамади. Конъякни қултиллатиб ичиб олди. Парда остидан Наргизхонга шампан узатдим.

— Жиндай ичинг... — дедим ялиниб.

Наргизхон мулойим жилмайди.

— Менга мумкин эмас.

— Менгаям, — дедим ростига кўчиб. — Бола бўлиб оғзимга олмаганман.

— Тўғри қиласиз... — Наргизхон боягидан ҳам ширинроқ табассум ҳадя этди. (Ўзим айланай меҳрибонимдан!)

Ҳушимни йифиб олиб, бошимни кўтарсам, Раис бува гапиряпти.

— Келинглар, ҳурматли дўстлар! Аввало ҳаммамиз учун ҳурматли Обком бувамиznинг, обком вакили ўртоқ Гадоевнинг, азиз акамиз Райком буванинг, заводимиз директори ўртоқ Викторовнинг, шу хонадон қудаси —

савдо аълочиси ўртоқ Кўшшаевнинг, қолаверса, қадр-
донимиз Жовли Менглиевичнинг саломатлиги учун қа-
даҳ кўтарайлик! Биз — раҳбар ташкилотларимизнинг
ишончини албатта оқлаймиз! Гектаридан қирқ саккиз
эмас, қирқ тўққиз центнердан „оқ олтин“ оламиз!

Одамлар энди қадаҳга қўл чўзган эди, Раис бува
жеркиб берди.

— Шошманлар ҳов! Шундоқ улуғларнинг са-
ломатлиги учун атиги битта ичиб қутулмоқчимисан!
Йў-ўқ, бунақаси кетмайди, Обком бува учун битта,
ўртоқ Гадоев учун битта, Райком бувамиз учун битта,
ўртоқ Викторов учун, ўртоқ Кўшшаев учун, қадрли
Жовли Менглиевич учун алоҳида-алоҳида кетма-кет
олти марта ичасанлар! Оппоқ қилиб олмаган — хотин!
Хамма ўрнидан турсин!

Чор-ночор Наргизхон иккаламиз яна турдик. Бир
маҳал чап томондан фўлдираган овоз келди.

— Мана бу — Обком бува учун! Буниси — Райком
бува учун... Мана буниси дадам учун...

Қарасам, Шодивой коњякни пайдар-пай қуйиб
отяпти.

— Жиннимисан, ўв! — дедим ўдағайлаб.

— Ишинг бўлмасин! — Шодивой ғалати илжайди. —
Булар учун ичмай бўладими! Булар... Булар... — Жўрам
коњяк тўла қадаҳни шошилмай, жуда хотиржамлик
билан гул солинган вазага қуиди.

— Булар учун сен ичсан, мен ичаман, ана, гул
ҳам ичади...

Эсини еганми жўрам!

Раис бува зийрак-да! Шодивойнинг товушини эши-
тиб, микрофонда овозини баралла қўйганча, менга даш-
ном берди.

— Келинга ичирмайсанми, қанақа куёвсан ўзи!

Бояги бокални тағин Наргизхонга тиқишитирдим.

— Ола қолинг энди!

Наргизхон индамади-ю, кескин бош чайқади. Тўғри
қилди. Ўзи ичган қизларни жиним сўймайди. Ҳайри-
ят-еј, ўтиришга рухсат тегди. Куёв-келин энди жойи-

мизга чўкаётган эдик, Раис буванинг гапи чала қолган экан.

— Ўртоқлар! — деди микрофонга. — Қўшоқжонни ҳамманг яхши биласанлар! — Яхши кўрасанлар! Менам ўз ўғлимдек кўраман. Энг передовой бригад! Тўгрисини айтсам, муштдай болалигидан меҳрим тушган. Адашмаган эканман. Атайлабдан Тошкентдек шаҳри азимга, катта ўқишига олиб борганимда, „Йўқ, Раис бува, мен паҳтакор бўламан“ деган, тўғрими, Қўшоқжон? — Раис бува микрофонни чангаллаган кўйи менга қараб қўйди. Нима дейишимни билмай қолдим. Шодивойга разм солсам, лаби бурилиброқ илжайиб ўтирибди.

Хайрият, Раис бува тагин зийраклик қилди.

— Гап қандай вазифани адо этишда эмас, қанақа адо этишда! Бугун Қўшоқ Салимовни бутун Ўзбекистон танийди. Келинни айтмайсизми, Наргизхонни! — Раис бува нафасини ростлаб олди-да, аввалгидан ҳам тантанаворроқ оҳангда давом этди: — Наргизхон ҳам ўзимизнинг фарзанддек гап. Ўзимизнинг кўзимиз ўнгига улфайди. Ўртоқ Қўшшаев, ўртоқ Менглиевдек одамларга шундоқ қизни энг зўр институтта жойлаш нима деган гап эди! Йўқ, қиз ҳаётни ўргансин дейишиди. Дала заҳматкашларининг сафида бўлсин, дейишиди. Наргизхон мактабни битириб жамоа хўжалигида тер тўқди. Бундан ортиқ фидойилик бўладими? Қўшоқжон! Ўғлим! — Раис бува курсиларни шарак-шуруқ суреб, тепамга келди. Бир қўлида микрофон билан пешанамдан ўпди. — Отноаси шу қизни не умидлар билан қофозга ўроғлиқ қанддек асрари. Бошингга кўтариб юр, хўпми?

Ўпкам тўлиб Наргизга қарасам, юzlари лов-лов ёниб ўтирибди.

Раис бува қаддини ростлаб тагин микрофонга ҳай-қирди.

— Келин-куёвга жамоа хўжалиги правлениесиномидан битта падарка тайёрлаганмиз. Қамчибек, қаёқдасан? Опкир!

Йўлак томонда қулоғини қоматга келтириб мотоцикл тариллади. Ҳамма ёқни бензин ҳиди тутиб кетди.

Қамчибек мотоциклни тариллатганча ҳовли ўртасига миниб кирди.

Анграйиб қолдим. Раис бува ростдан ҳам менга мотоцикл совға қиляптыми? Ахир бу „Урал“ку! Ўзим орзу қилган „лулка!“ Бундан чиқди, икки ҳафтача олдин „қаллиқ ўйин“га борганимда Раис бува, „Сенга „пат-пат“-нинг зўридан тўёна қиласман“, деб рост айтган экан-да!

— Келин билан мингашиб юраверларинг! — Раис бува елкамга қоқиб қўйди-да, стулларни тарақ-турук сурив тағин жойига қайтди.

Секин қарасам, Наргизхон уялиб, ерга қараб ўтирибди. Билади-да, „лулка“да юриш маза!

— Қарсак бўлсин, ўртоқлар! Қарсак бўлсин! — деди Жовли акажоним файратга тушиб. (Қаранг, ичган сари овози жаранглаб чиқяпти!) — Даврамизда тағин бир хурматли меҳмон ўтирибди... Адлия ходими... Терговчи, старший терговчи! Ҳурматли раисимиз ўртоқ Алимовнинг яккаю ёлғиз ўғиллари... Шодижон Тошмаматович бизнинг районга ишга келдилар!

Давранинг энг пастидан асабийроқ овоз келди.

— Раиснинг эси жойида! Сопини ўзидан чиқаради!

Ажаб, „Раис чақирди“да қўйнинг қулоғини еганим учунми, овоз эгасини аниқ-таниқ билдим: физика ўқитувчимиз Усмон Қиличев! Гапини битта мен эшигдим, десам, Жовли акажонимнинг қулоғи меникидан ҳам узун экан.

— Ҳов, малим! — деди жеркиб, овози микрофонда гумбурлаб кетди. — Висир-висир қилмай жим ўтиринг, хўпми? Пенсияга чиқсан одам думини қиси-иб ўтиради. Қолаверса, кечаям чопиқقا уч юз ўрнига қирқта бола чиқсан. Бу — сизнинг таъсирингиз. Ўзингиз бўшаб кетган бўлсангиз ҳам мактабда сассиқ ҳидингиз қолган... Хўш... — Жовли акажонимнинг товуши тағин тантанали тус олди. — Даврамизда районнинг энг хурматли кишиларидан бири — старший терговчи Шодижон Алимов ўтирибдилар. Сўз ўртоқ Шодижон Тошмаматович Алимовга!

Жовли акажоним гандираклаб, биз томонга кела

бошладилар. Қарасам, Шодивой кафтлари билан юзини чангаллаб ўтирибди. Маст бўпқолдими, нима бало?

— Шоди! — дедим биқинига туртиб. — Сен гапи-раркансан?

— Нима? — Шодивой юзидан кафтини тушириб менга қаради. — Нима дединг?

— Гапир! — Худди мактабда, бир партада ўтиргандагидек тиззам билан сонига туртдим.

Жовли ақажоним Шодивойга микрофон тутиб, ҳай-кирди.

— Қани, битта авация бўлсин, ўзимизнинг ёш кадрга!..

Шодивой чайқалиброқ ўрнидан турди-ю, бирдан жиддий тортди. Бир зумда кайфиям тарқаб кетдиёв! Гаплари милтиқнинг ўқидек. Ҳар сўзни чертиб-чертиб айтади. Нима қилсаям юрист-да!

— Жамоа хўжалигининг ҳисобот-сайлов йиғилиши зўр ўтяпти! — деди вазминлик билан.

Ажаб, ҳамма жимиб қолди. Раис бува ўтирган жойида қоши чимирилиб, паст овозда жеркиди.

— Шоди!

— А? — Шодивой оғзига микрофон тутганча отасига қаради. — Нима?

— Аҳмоқ! — Раис бува овозини янам пасайтириб ўшқирди. — Кайфинг ошиб қолдими! Тўйда ўтирибсан, тентак!

— Э, шунақами? — Шодивой чунонам ёйилиб кулдики, микрофонда овози етти қишлоқقا эшитилдиёв! — Узр! Мен бўлсам, „Машъал“ жамоа хўжалигининг ҳисобот мажлиси деб ўйлабман... — Қаранг, ҳаммаси батартиб. Ҳаммаси даражасига қараб бўлинган. „Улуғлар“ бир томонда. „Хашаки“лар бир томонда.

— Шоди! — Раис бува ўрнидан туриб кетди. Зўраки илжайди. — Жўрангни оёғи тўртта бўляпти. Кутли бўлсин демайсанми, ўғлим?

— Шунақами? Узр... — Шодивой лаб-лунжини йиғишириб олди. — Ниятим шуки, Қўшо баҳтли бўлсин! Қўшо, жўражон! — у микрофонни ҳамон қўйиб юбор-

май, дабдурустдан мени қучоқлаб олди. — Яхшиямки, сенга ўхшаган одамлар бор, бу дунёда. Кел, ўртоқ, битта ўпай, шошма, яна битта! Энди пешанангдан...

Қийқириқ, қарсак бўлиб кетди. Жовли акам микрофонни унинг қўлидан юлқиб олиб, нари кетди, давра ўртасига чиқишга мадори етмадими, йиқилиб кетишдан қўрқдими, турган жойида эълон қилиб қўя қолди.

— Навбат санъаткорларга!

Рубоб жаранглади, тор варанглади, доира баданглади, гармон фийқиллади, фижжак нола чекди. Санъаткорлар ҳам бало экан! Овози хезалакчалиш эркакларникига ўхшаган Анорхон деган хотин учта қўшиқ айтса, товуши эркакшода хотинларникига ўхшаган Шоматхон деган йигит тўрттани қўндиради. Бўривой дегани саккизта ашула айтса, Қулаҳмад ўн иккита қўшиқ билан жавоб қиласди. Қадаҳлар пайдар-пай айланиб турибди. Бирор арман конъягини отяпти, бирор „Чашма“. Бирор „Посольский“, бирор минерал сув.

Бир кўзим Наргизхонда. Сузилиб ўтирибди. Бир кўзим Шодивойда, кафти билан юзини чанглаб пайдар-пай ҳиқичоқ тортяпти.

Кокилахон деган раққоса даврага чиқиши билан тўйхона тандирдек қизиб кетди. Э, ўзиям офат экан, бу Кокилахон! Шунақанги ҳимо қиласди, шунақанги қилпанглайдики, одам зоти чидаб туролмайди. Тағин ҳар битта эркакнинг рўпарасига келиб киссасини ковламагунича муқом қилиб тураверади. Ана, тоғам чидаб туролмади шекилли, аллақанча пулни Кокилахоннинг зар дўпписи тагига қистирмоқчи эди, раққоса лип этиб юлқиб олди-ю, нари кетди.

— Вой до-од! Қоматингдан! — ёқавайрон бўлиб кетган куёвим илондек буралиб ўрнидан турди. Киссасини ковлаб бир боғлам пул чиқарди. Ҳовли ёп-ёруғ эмасми, аниқ-таниқ қўрдим!

Бир зумда куёвнинг пули қаёққа ғойиб бўлганини ҳеч ким сезмади. Циркдаги қўзбойлогичми, нима бало, бу Кокилахон!

— Наргизхон! — дедим парда ортидан келинингизнинг қулоғига шивирлаб. — Пулни қаёқса яширди?

Наргизхон пиқ этиб қулиб юборди.

— Билмасам...

Энди „Воҳай-бола“ авжига чиқди. Қарсаклар осмонни титратди. „Ферма тоға“ товуқнинг оёғидек сертомир, қип-қизил бўйини чўзиб, муқом қилганча раққосанинг олдига ўйнаб кела бошлади. Қаҳқаҳа, қийқириқ бўлиб кетди.

— Ўзим ўргилай, кўзингдан аканг! — деди-да, киссасидан икки боғлам пул чиқариб Кокилахонга кўрсатди. Жайранинг найзасидек тиккайган мўйловини голибона силаб қўйди.

Кокилахон ўйнаб келди-ю, пулга чанг солган эди, „Ферма тоға“ қув экан, пулни белининг орқасига яширди.

— Битта ўпич берсанг...

— Ҳеҳ, Мусайип! — микрофонда Жовли аканинг овози жаранглади.

— Номардлик қилма! Бер атаганингни!

Тўйиб мош еган хўроздек қип-қизариб кетган „Ферма тоға“ овоз қаёқдан келаётганини билолмай аланг-жаланг бўлиб қолди.

— А? — деди илжайиб. — Нима дединғиз?

Кокилахон ўйнаб турган кўйи, пайтдан фойдаланиб, лип этганча унинг орқасига ўтди. Кейин нима бўлди, ўзим ҳам тушунолмай қолдим. „Ферма тоға“ эсхушини йигиб олиб, аввал ўнг қўлинин томоша қилди. Кейин чап қўлинни... Ундан кейин юзини юваётган одамдек, иккала кафтини нақд бурнига тақаб узоқ термилиб қолди. Кўзлари филай бўпкетди.

— Пулим! — деди ҳайқириб. — Пулимни нима қилдинг? Қайга тиқдинг, уйинг куйгур!

Микрофон чанглаб турган Жовли акам бир имо қилганди, иккита забардаст йигит „Ферма тоға“нинг икки қўлтиғидан олиб, четга судради.

Қарасам, Наргизхон парда устидан кафти билан оғзини тўсганча мириқиб куляпти!

— Қойил қилди-а, Наргиз! — дедим қулоғига.

— Росаям боплади, Қўшоқ ака!

Шу баҳона келинингизни ўпид олмоқчи эдим, даврада „Лазги“ авжига чиқди. Кокилахоннинг бояги ўйинлари ҳеч гап эмас экан! „Лазги“га гал келганида шунаканги учиб кетдики! Ё тавба! Одам боласиям шунчалик бўладими!

Ё, алҳазар! Суяги йўқ-ку, бунинг! Сочининг учидан тортиб, товонигача баравар силкинади-я! Ростини айтсам, ўзим ҳам ўртага тушиб ўйнаб кетай дедим.

Бир маҳал „шарватхона“ томондан шамолда тебранган теракдек чайқалиб Шайдул кассир чиқиб келди.

— Жонидан! Жонидан! — деди қўксига уриб. — Биз томонгаям бир қиё боқсинлар!

Обком вакилининг ёнбошида ўтирган Викторов қарсак чалиб юборди.

— Молодец, Шайдул! Ай молодец!

Мингталик чироқ айнан шу одамнинг тепасида тургани учунми, боши чунонам йилтираб кетдики, бир эмас, иккита лампочка ловуллаб, тўйхонани янаем нурафшон қилиб юборгандек бўлди.

— Давай, Шайдул, давай! — деди Викторов қийкириб.

Шайдул кассир белбоғи узилмаган бир пачка пулни боши устида баланд кўтариб имо қоқди:

— Жонидан!

Кокилахон минг бир тусда товланиб, Шайдул кассирга яқин келди.

— Жовли Менглиевич! — Райком бува бақбақаси лиқиллаб ҳайқирди. — Айтинг! Тўхтатсин! Бу ерда опициалний одамлар ўтирибди, яхшимас!

— Шайдул! — Жовли акам ўша заҳоти микрофон орқали буюрди, — кўп бодилик қиласкерма!

У сўзини тамомлагунча Шайдул кассир аллақачон Кокилахоннинг оппоққина юзидан ўпид улгурган эди.

— Бўлди, ўв! — деди Жовли акам алам билан.

Қаёқда! „Лазги“ авжига чиқиб кетган, Кокилахон жонҳолатда қилпилляяпти. Шайдул кассир бели боғлиқ уч даста пулни боши устида баланд кўтариб турибди.

Кокилахон куй оҳангиға мос қилиқ қилиб пайдар-пай сакрайди-ю, қани пулга бўйи етса! Шоти устига чиқиб сакрасаям етолмас.

— Сен ҳам битта ўпсанг, ҳаммаси сеники! — Шайдул кассир юzlари ялпайиб илжайди. Қишида шуба олиб киясан. Битта ўп, жонидан!

— Бас! — Жовли акам шунақанги чинқирдики, микрофон чийиллаб кетди. Шайдул кассир қўлини паст туширган эди, ўша заҳоти пулдан айрилди. Кокилахон ўйнаб-ўйнаб нари кетди. „Лазги“ ҳамон давом этарди.

Шайдул кассир, бир зумда шунча пулдан айрилгани нашъя қилди шекилли, аламини Кокилахондан эмас, Жовли акамдан олди:

— Эркакмисан, Жовли, — деди ўшшайиб, — қистир ўзингам мард бўлсанг!

Чап ёнимда алланима тарақлади. Бурилиб қарасам, Шодивой столни муштглаяпти.

— Шоди! — дедим қўлига ёпишиб. — Эсингни йиф, жўра!

— Қойил! — Шодивой чайқалиб ўрнидан турди. — Ўргилдим, маймун ўйинларингдан! Хайр, дўстим! — у энганиш бошимни бағрига босмоқчи эди, орқасига қалқиб кетди. Жўрам йиқилиб кетмасин, деб энди ўрнимдан қўзғалганимда аллаким орт томондан келиб, Шодивойни стул-пстули билан кўтариб, парда орқасига олиб кетди. Наргизхон икки қўллаб, билагимни чанглаб олди.

— Кўшоқ ака! — деди овози титраб. — Кўрқяпман...

— Бўлди, жоним, парво қилма! — шовқин-сурон орасида Наргизни маҳкам бағримга босиб, парда устидан юзидан ўпиб олдим, — жўрамни сал кайфи ошиб қолди.

— Эркаклигимни кўрсатайми! — микрофонда Жовли акамнинг асабий овози жаранглади. — Кўриб кўй, боди! Мен сенга ўҳшаган майдакаш эмасман! Бақقا келинг, Кокилахон!

Раққоса худди шуни кутгандек Жовли акамнинг рўпарасига ўйнаб келди.

— Мана! — Жовли акам шимининг киссасидан сарғиши белбоғ тақилган беш боғламни чиқарди. — Олинг! —

деди Кокилахонга узатиб. — Ҳалолингиз бўлсин! Санъатингиз учун, талантингиз учун!

Шўрва қайнагандек сийрак қарсак чалинди. Қарасам, Раис бува, Райком бува, тўрда ўтирганлардан тағин беш-олти киши чапак чаляпти.

— Бирпасда шунча пул ишлаб олди-я! Бутун бошли матасиклга етади-ку, — дедим келинингизнинг қулоғига шивирлаб. — Маза-маза отарчиники экан-ку. Озроқ қарз сўрасам, берармикин?

Наргизхон, парда ортидан ширин пўписа қилди.

— Сўраб кўринг-чи?

Келинингизга дил кетиб, даврада нима бўлаётганини пайқамай қопман. Наргизхоннинг кўзида хавотир пайдо бўлганини кўрдим-у, бурилиб қарасам, Шайдул кассир қорнини ушлаб, икки букилиб турибди. „Раис чақирди“ дагига ўҳшаб пивони сабзи сувига қўшиб урган бўлса, ичи оғриб қолди, деб ўйлагандим, йўқ, кулаётган экан.

— Ҳи-ҳи-ҳи! — Шайдул кассир қаддини ростлаб хандон отди. — Ҳа-ҳа-ҳа! Ўзим берган пул! Ишон-масанглар қаранглар! Белбоғига ўзим қўл қўйганман!

Жовли акамнинг жаҳли ёмон экан! Қўлидаги микрофон симини осилтирганча бошини икки елкасига тортиб, Шайдул-кассир томонга отилди. Наргизхон эшитиб қолмасин-ку, шу топда тоғаси яна уккига ўҳшаб кетди. Орада уч қадамча қолганида „ҳ-ҳа“ деди-да, Шайдул кассирнинг қорнини мўлжаллаб калла урди. Кассир бечора қоқ тагидан арра солинган теракдек гурсиллаб ерга афдарилди.

Ҳамма ёқ қий-чув бўлиб кетди.

Кокилахон ўйинга қанча уста бўлса, қочишга ҳам шунчалик чаққон экан! Ҳамон давом этаётган „Лазги“ оҳангига мос ҳаракатлар билан ўзини санъаткорлар ўтирган сўрига отди.

Кимдир сўкинди. Кимдир „дўст“ тортди. Негадир чироқ ўчиб қолди.

— Қўшоқ ака! — Наргизхон бўйнимга осилиб ялинди. — Кўрқиб кетяпман!

Келинингизни овутиб ўтирган эдим, бошим устига аллаким эгилди:

— Тура қол, Кўшо! Келинни уйга олиб кир!

Қоронғида бўлса ҳам танидим: отам!

— Қўрқманг, болам, — деди Наргизхоннинг елкасига қоқиб. — Уйга киринглар. Сизга деса бир-бирининг гўштини емайдими, булар!

Қайноққина, ширингина Наргизхонни бағримга босганча уй томон етакладим.

ЎН САККИЗИНЧИ БОБ

ШАҚ ЭТДИ, ПАҚ ЭТДИ, ПУФАҚ ЁРИЛИБ КЕТДИ!

Умрим бино бўлиб йиғлаган эмасман, деганмидим?
Йўқ, йиғлаган эканман, дўхтиржон. Бир марта!

Нега дейсизми? Кўйинг, бу гапларни айтишга уялди, одам! Ҳа, мен содда эдим. Аммо виждонсиз эмасдим. Гўл эдим, аммо ориятсиз эмасдим! Аҳмоқ эдим, аммо диёнатини пулга сотадиганлар хилидан эмасдим.

Кечагина бошига қўнган баҳт қушидан маст бўлиб юрган одам, эртасига муккасидан йиқилса ғалати бўларкан. Одамнинг пешанаси тақ этиб деворга урилганидан кейин кўзи очиларкан. Шунча пайтдан бери кўр эканман, сўқир эканман...

Нима қиласай? Кимга айтай дардимни? Отамгами? Тўйдан кейин уч кун ўтмай, қон босими ошиб йиқилиб қолди-ку ўзи? Жовли Менглиевич у ёққа югуриб, бу ёққа югуриб, янги қудасини вилоятдаги „катталар“ ётадиган банисага жойлади. Отам бунақа илтифотдан хурсанд бўлди, дейсизми? Кўргани борганимда негадир маъюс қулимсираб қўйди.

Мен-ку дадамга ҳеч нима демадим. Лекин отам менга ўхшаган гўл эмас. Уруш кўрган, тиззасидан қон кечган. Бирор ҳеч гапдан ҳеч гап йўқ, юзингга тупурса-да, „Бир ҳазил қилдим-да, ма, артиб ол“, деб чўнтағидан рўмольча чиқариб узатса, қанақа бўлади? Отам буни

билмайдими? Аслида, айб менда! Ўзимда! Мен — молфаҳмда! Дадамнинг ўрнига мен банисага тушишим керак эди. Ўладиган бўлса, мен ўлишим керак!

Онам бўлса, ўзи билан ўзи овора! Кунора автобусга ўтириб, дадамнинг олдига югуради. Нима қилай? Дардимни жўрам Шодивойга айтайми? Нима дейман? Отанг аблаҳ экан, дейманми? У ёғини сўрасангиз, Шодивой қишлоқда турмайди. Квартирада яшаб, туман марказида ишляяпти. Ўша — менинг тўйим куни маст бўлиб чиқиб кетган кўйи қишлоққа қайтиб келмади.

Наргиз билан турмушимиз... Ит ётиш — мирза туриш. Бирга яшаймиз-у, ўртамиизда бошқа бир одам, учинчи одам тургандек...

Бир вақтлар отам қўлимга пуфак тутқазиб, „Пуфла, ўғлим, пуфла қани, қачон ёриларкин“, деганида хўп ўйлаб гапирган экан! Пуфак эртами-кечми ёрилиши керак эди. Сезиб турибман, ёриладиган пайти яқин қолди. Жамоа хўжалигида текшир-текширлар кучайиб кетган, Раис қўзимга кўринмайди. Тўғри-да, қандоқ кўринсин... Фунчани узсин. Тўйиб-тўйиб ҳидласин. Ҳадди сиққанича, кучи еттанича эзғиласин... Кейин менга... Мен — нодонга узатсин. Устига-устак „Қоғозга ўроғлиқ қанддек, бoshингта кўтариб юр“, деб писанда қилиб ҳам қўйсин...

* * *

...Пуфак куз кунларидан бирида, айни терим қизиган паллада ёрилди. Раис ҳадя қилган, йўғ-е, садақа қилган пат-патга қўлимни ҳам теккизмадим. Қандоқ тегизай! Ҳаром-ку, ўша лаънати пат-пат! Бундан чиқди, бир вақтлар болалигимда мотоцикл минишни орзу қилиб юрганим „пат-пат“га Ойсара янгам эга чиққани, Турсунбой акам ўша нас босган лулкани минишга ҳазар қилгани, доим маъюс тортиб юришида гап бор эканда! Бундан чиқди, Раис бува Турсунбой акани, менга ўхшаб, онасининг қорнидан тушганча гўдак ҳолида қолган соддаларни пат-пат билан алдар экан-да! Раис „Ўғлингни ўқишига олиб бораман“, „Машъал қиламан“, „Оталик қилиб уйлантириб қўяман“, деганда дадам

„Туллак раис берадиганини белбоғига боғласин“, дегани бежиз эмас экан-да!

Онам! Бечора онам! Шу номардга ишониб, отамга қанча дашном берди. Раис бувани фариштага қиёс қилди! Фаришта! Ўзидан қолган сарқитлар билан бошқаларни боқадиган „фаришта“! Йўқ! Раиснинг мағзаваси керакмас менга! Мағзавага қўшиб узатган пат-патиям керакмас!

Ҳаром! Ҳаммаси ҳаром!

Ҳар куни далага эшагимни миниб бораман. Ростини айтайми? Ҳаммасидан шу тилсиз — забонсиз жонивор афзал менга! Нима бўлганда ҳам қувлик-шумликни билмайди. Хиёнат қилмайди...

Тонг отмасдан эшак миниб чиқиб кетаман. Машинада пахта тераман. Уйга келишга юрагим йўқ. Кечалари шийпонда қолиб кетаман.

Бир куни кечкурун қатирмоч бўлиб кетган пайтавамни алмаштириш учун уйга келсам, онам эшик олдиди типирчилаб турган экан.

— Тез бўл, болам, машина топ! — деди чирқиллаб. — Келинни дард тутиб қолди. Яхшиям ўзинг келдинг. Аксига олиб отанг ҳам банисада.

Отам Жовли Менглиевичнинг „илтифоти“ билан казо-казоларнинг шифохонасида бир ой ётиб, сал ўзига келган, аммо куз тушиши билан дарди қайталаб, бир ҳафта аввал тағин аҳволи оғирлашиб қолган эди. Уккикўз Жовли aka яна ўша касалхонага обормоқчи бўлганида, „Қўйинг, унақа жойлар менга тўғри келмас экан“, деб туман касалхонасига ётганди...

— Бўла қол, болам! — деди онам негадир қўзини олиб қочиб. — Қийналиб кетди бечора!

Нега тескари қараётганини билмасам экан! Уял-япти, бечора. Ажаб, қилғиликни қилган бошқалар-у, энам номус қиляпти. Тўйдан кейин уч ҳафта ўтар-ўтмас, онам „Келиннинг қадам олиши ғалатироқми?“ деб ярамга туз сепган эди. Кейин бу тўғрида бошқа гаплашмадик. Нимаям гаплашардик. Мана, ўша яра ёрилди! Жондан суйган Наргизхоним тўрт ойда туғиб беряпти...

Уйга кирсам, Наргиз инграб ётибди. Қизиқ, хотининг туғай деб турса-ю, машинаси бор қўшнингта „Келинни туғуруқхонага олиб борайлик“, дейишга ор қилсанг, ғалати бўларкан. Кимга айтаман? „Ия, Қўшоқжон, келин тезотар чиқиб қопти-ку“, демайдими!

Ноилож „пат-патни“ юргиздим. Онам келинни ўрабчирмаб, лулкага ўтқазди. Ўзи орқага мингашаётган эди, жеркиб бердим.

— Тушинг! Йўлни ўзим биламан!

Мотоциклни учирив кетдим. Қоронғи кўча, қоронғи осмон... Бир кўнглим мотоциклни учирив бориб, симёғочга урсам-у, ҳаммасидан бир йўла қутулсам, дейман. Начора, шайтонга хайф бердим.

...Туғуруқхона эшигига етишимиз билан ичкаридан оқ халат кийган икки хотин чиқиб, мотоцикл чироғининг ёруғида шу томонга югурди.

— Қўшоқ ака! — Наргиз ҳансира бингради. — Мени кечиринг... — Қарасам йиғлаляпти. Юпаттим келди-ю, негадир юпатолмадим. — Агар менга бир нима бўлса, — деди йиғлаб. — Икки қўлим раиснинг ёқасида!

Шунда яна бир нарсани тушундим. Наргиз мени, мен молфаҳмни алдади. Аммо унда нима гуноҳ! Қўшакўша невара кўрган Раис уни шу кўйга солган... Нима дейишимни билмасдим. Айтадиган гапим ҳам йўқ эди. Нима дей? Нима қиласи?

Оқ халатлилар уни лулқадан суюб тушириши билан мотоциклни орқага буриб, елдириб кетдим. Ҳаёлимга тағин ўша гап келди. Ҳозир симёғочга уриламан, ё бўлмаса тикроқ жарга қулаб кетаман-да, ҳаммаси тамом! Мотоциклни учирив кетяпман. Нуқул хаёлимда шу гап айланади. Бўлди. Мен энди яшамайман! Мен ҳам одамманми? Мен ҳам эркакманми? Эртага одамларнинг кўзига қандоқ қарайман?..

Бир маҳал рўпарада машина чироги кўринди. „Пат-пат“ни тўппа-тўғри чироққа бурдим. Энг сўнгти дақиқада машина ўзини кескин чапга олиб, фувуллаб ёнимдан ўтиб кетди. Чанг-тўзон орасида қолдим. Ҳамон учуб борарканман, хаёлимдан бошқа ўй кечди. Шошма, ўлиб

кетишдан осони йўқ. Аввал Раис билан, менга шунча „оталик“ қилган Раис билан икки оғизгина гаплашиб олай!

Кунгурадор дарвозаси қулф экан. Аввал муштладим. Кейин тепдим. Дарвозахонада чироқ ёнди. Елкасига тўн ташлаган Раис мени кўриб аввал ҳайрон бўлди, кейин севинди.

— Тинчликми, Қўшоқжон? Отанг тузукми? Келин яхшими?

— Яхши! — дедим лабим титраб. — Туғуруқхонага обориб қўйдим.

Раис ҳайрон бўлгандек кўзларини пирпиратди.

— Ия, Қўшоқжон? Ҳали муддати етмаганди шекили? — деди-ю, бирдан тиззасига уриб, қаҳ-қаҳлаб кулиб юборди. — Вой, гуппи-ей! Вой ударниг-ей! Бу ёғиниям бопладим де! Хотинниям дасрочна туғдириб юбордим де! — У ҳовли томонга қараб бақирди. — Суюнчи опчиқ, хотин! Ўғилми-қиз? — деди менга юзланиб. — Отини нима қўясан?

Титраб кетдим.

— Отини сен қўясан!

Унинг кулгиси шартта кесилди. Чироқ остида ранги бир гезарди-ю, юзи қаҳрли тусга кирди.

— Бу нима деганинг, ҳайвон! „Қаллик ўйин“га борганинг эсингдан чиқдими! Ўзим қўрганман!

Шуям одам бўлди-ю! Шуям эркак бўлди-ю!

— Ол матоҳингни!

Нарироқда турган „пат-пат“ни етаклаб, дарвозага рўпара қилдим. Елкам билан бир туртган эдим, дарвоза тавақаси очилди. Мотоциклнинг орқасига ўтиб кучим борича кажавасига тепдим. Дарвозахона қияроқ экан, „пат-пат“ ичкарига қараб гириллади. Раис сакраб ўзини четга олди. Мотоцикл шитоб билан филдираб бориб, оппоқ „Волга“нинг орқасига урилди. Рули қийшайиб, машинанинг орқа чироғи чил-чил бўлди. Раиснинг кўзидан ўт чақнаб кетди.

— Машинани нима қилдинг, ҳароми! — деди ҳай-

қириб. Мушт ўқталиб, устимга келаётган эди, этигим-нинг қўнжидан пичоқ чиқардим.

— Келавер! — Қизиқ, шунағанги осойишта гапирдимки, ўзим ҳам ҳайрон қолдим. — Кела қол!

Раис турган жойида тахта бўлиб қолди. Шу пайт эркак деса эркакниги, хотин деса хотинниги ўхшамайдиган даҳшатли овоз ув тортди.

— Вой дод! Ўлдиряпти! Эримни сўйяпти!

Раиснинг ола-була кўйлак кийган хотини товушини баралла қўйиб, тағин бир додлади-да, супадек жойни эгаллаб, гурсиллаб ерга ўтириб қолди.

Остонасига туфладим-у, бурилиб кетдим. Орқамдан Раиснинг чинқироқ ҳайқириғи эшитилди.

— Ҳароми! Эси паст, жинни! Мен бунга оталик қилдим! Уйлантириб қўйдим...

* * *

Эрталаб онам тугун-терсак кўтариб йўлга тушди.

— Келинимдан хабар олай. Бир йўла отангниям кўриб келаман.

Сезиб турибман. „Отангдан суюнчи оламан“ демади. Тўғри-да, суюнчини Раисдан хотини олсин! Эри яна битта болали бўлди-ку, ахир!

Эшагимни миниб, далага келдим. Тулпорни шийпон олдидаги толга боғлаб, ишга тушиб кетдим.

Машинада пахта теряпман-у, хаёл минг кўчага олиб киради. Нуқул ўзим билан ўзим гаплашаман. Нега шунчалик оёқ ости бўлдинг? Нега Раис сени шунчалик хор қилди? Тошкентта етаклаб борди, сув бўйига олиб бориб, суформай қайтариб келди! Шунчаки эрка ўғли Шодивойнинг кўнглини олиш учунми? Раис ўша „катта домла“га мўмайгина пул қистирмаса, сен тугул, Шодивой ҳам институтни тушида кўрарди. Нега ўша пайтда бу гапларни ўйлаб кўрмадинг!

Отанг „дипломат“га тахлаб берадиган жарақ-жарақ пулинг йўқ эди-ку, нега Шодивойга эргашиб Тошкентга бординг? Раис қўймадими? Нега сенга ёпишиб олди? Нега ўқитаман, юрист қиласман, деди?

Шошма! Ўнинчи синфни битираёттанингда, имтиҳон бошланишидан олдин Раис Ойсара янгага атлас олиб келганмиди? Ўшанда Ойсара янга йифлаганмиди? Турсунбой аканинг уйидан чиққанингда Раис нима деди сенга? „Бир-икки ой индамай юр, Турсунбойга кўринма“, дедими? Ҳа-а! Мана, гап қаёқда экан! Тўхта! Ўшанда Ойсара янга „Раис бошқа китоб топган, ўшани ўқийверсин“, деганмиди? Бундан чиқди ўша кезлари Раис бошқасига илакишиб юрган. Ойсара янга ундан аразлаган. Раис ярашмоқчи бўлиб, сендан Ойсарага совфа киргазган. Шошма-чи! Ўша Наргиз бўлмасин тағин! Йўқ, Наргиз у пайтда ёш бола бўлган. Бундан чиқди, Раис бошқа ўйнаш топган. Бундан чиқди, Наргиз биринчиси ҳам эмас, охиргиси ҳам...

Барибир! Раис сени шаҳарга бекорга олиб бормаган. Оғзидан гуллаб қўймасин, одамларнинг кўзидан узоқроқда бўлсин, деб атайлаб олиб кетган. Ҳов ўшанда, гастинцада Шодивойга нима деди? „Жўранг шунча ўйнади, бўлди-да“, дедими? Демак, сени шунчаки „ўйнатиб“ юрган. Тошкентдан қайтгандан кейин Ойсара янга билан ярашиб, тағин апоқ-чапоқ бўлиб кетган. Икки орада Турсунбой ака додини кимга айтишни билмай, ранги сомондек сарғайиб юраверган! Бечора! Сен бўлсанг, ишга раъиي йўқ деб хафа бўлиб юрибсан! Йў-ў-қ, Раис чучварани хом санабди. Мен Турсунбой ака эмасман, ер чизиб юрадиган! Қўлидан келса, юрист ўғлини ишга солиб оттириб юборсин!

Шошма! Шодивой ўшанда, гастинцада нега бунча тўполон қилди? Нега „Қўшоқ институтга кирмаса менам қишлоқقا қайтиб кетаман“, деб туриб олди? Ёлғондан қилдими? Ким билади? Ишониб бўладими, буларга? Ҳаммасининг илдизи бир! Қарға қарғанинг кўзини чўқимайди! Ҳатто бирорнинг тўйида ҳам тараф-тараф бўлиб ўтиришади. Райком бува билан Раис тўрда, қирқ йиллик муаллим пойгакда! Шодивой ҳам пора билан ўқиб, терговчи бўлган-да! „Дадам айтди, юристларнинг топиш-тутиши зўр бўларкан“, деб ўзи айтганку! Бундан чиқди... Унақа бўлса, нега таътил пайтида

қишлоққа келмай қўйди? Менинг тўйим куни маст бўлиб, уккикўз Жовли ака, Шайдул кассирларни нега маймун ўйнатяпти, деди?

Хўп, майли. Ўзинг-чи, ўзинг? Ўзингда айб йўқми? Газетада мақтагани-ю, радиода „Машъал“ деганига маҳлиё бўлиб юравердингми? Гектаридан эллик центнер ҳосил олганинг, машинада уч юз эллик тонна пахта терганинг фирт ёлғон-ку! Шунчалик илғор экансан, нега ўзинг ҳам, бригадангдаги йигитлар ҳам носвой пулига етар-етмас ҳақ олади? Қаёққа кетяпти ўша пуллар? Бундан чиқди, кеч кузда, ярим кечаси пахта пунктида мажлис бўлган куни Шайдул кассирнинг папкасини йўлда тушириб қолдирганингда кассир шунчалик типирчилагани бежиз эмас экан-да!.. Кичкиналигимда икки карра икки — беш, деб юрганим ўйинчоқ экан-ку! Дунёда бунақанги ишлар бор экан! Хоҳласа, ҳаводан холва ясади. Хоҳласа, халқни чўмичда қоқиб бойлик тўплайди. Давлатнинг кўзига чўп солиб „қаҳрамон“ бўлади. Хўш, шунақа экан, „иғвогар“ Эргашев „Сенга билдиримай ведомость тузишади, пахта ўрнига пул топширишади“, деганида нега ишонмадинг? Ишонмадинг эмас, Эргашевни қоралаб ёзишган газетани Наргиз ўқиганида қарсак чалдинг! Нега? Йўқ, азбаройи Эргашевни ёмон кўрганингдан эмас, Наргизни яхши кўрганингдан чалгансан. Шошма?! Ўшанда Наргиз сени ўтган эди-а? „Сиз яхши одамсиз“, деган эди-а?! Демак, ўшанда Наргизнинг гапини бошқача тушунибсан-да. Мени жон-дилидан севади, деб ўйлабсан-да! Галварс!

Обком вакили, Райком, Раис — ҳаммаси бир томонга ўтиб турганидан кейин, жамоа хўжалиги манфаатини шулар ўйлади, булар, ахир катта одамлар, эсли одамлар дебман-да! Мен аҳмоқ шуларга ишониб юрибман-а! Шуларга-я! Ким ўзи булар?! Приёмчик, Жовли, райпо қайнатам, Раис, Шайдул кассир, тўйда елиб-юурган куёв — ҳаммаси бир одам! Ҳаммаси! Ким билсин, балки Наргизнинг тан-жони „носоғроқ“ эканини ҳаммаси билгандир. Ҳаммаси биргалашиб мен аҳмоқни яна бир марта аҳмоқ қилгандир! Нега бўлмаса Раиснинг ўзи

тўсатдан тўйга бош-қош бўлиб қолди. Нега ўша ҳаромхариш пат-патнинг калитини бўйнига осиб юрадиган Ойсара янгам Наргизникига боришимни эшитган заҳоти илжайиб, баҳт-саодат тилади. Балки яна бир норасмий „кундош“дан қутулганига, Раис тағин ўзиники бўлиб қолганига шукур қилгандир. Ифлос! Хотиним (қизик, нега энди менинг хотиним бўлсин, Раиснинг хотини-ку) билганини қилсин. Энди турмушимиз турмуш бўлмайди. Биламан, унгаям осонмас. Туфуруқхона эшигида бекорга йиғламади. Ростини айтди. Хўп, шу билан менинг дардим енгиллашиб қоладими? Мен нима қиласай, ахир? Қайси биридан қасос олай? Қандоқ қилиб? Ҳаммасини бир чеккадан сўйиб чиқолмайман-ку! Раис хоҳласа, бугуноқ мени обориб тиқиб қўяди. Ёнига Жовли тушади, Райком тушади, қайнатам тушади...

Хўп. Бўлмаса нима қиласай? Бир ҳафтадан кейин Наргизни туфуруқхонадан олиб чиқиб, Раисдан бўлган болани „лу-лу-лу“ деб кўтариб келайми? Турсунбой акага ўхшаб бир умр одамларнинг кўзига қаролмай юрайми? Ў „Машъял“ бригад бўлиб, гектаридан олтмиш центнердан ҳосил кўтариб, медаль олайми? Ҳар мавсумда тўрт юз, катталар хоҳласа етти юз тонна пахта териб „қаҳрамон“ бўлайми? „Қаҳрамон“ эмиш! Раис хоҳласа шунаقا қиладики, ҳар куни мени далага жўнатиб, худди Ойсара янгамнинг уйига киргандек, Наргизнинг олдига келади! Ким билсин, балки бир вақтлар Турсунбой акамга ҳам осмон баравар ваъдалар бергандир?.. Раҳмат! Тупурдим, ўша ясама „қаҳрамон“ лигига!

Хаёл суриб, эгат бошига бориб қолибман. Ўгирилиб қарасам, бункер тўлиб кетибди. Машинани орқага бураётганимда шийпон томонда ўқ товуши эшитилди. Ҳайрон бўлиб, машинадан тушдим.

Шийпон олдидағи толга боғланган Тулпорим бoshини орқага ташлаганча икки газ сакраб кетганига кўзим тушди. Нарироқда, „Нива“ машинаси тўхтаб турарди. Эшагимнинг рўпарасида туриб милтиқ ўқталаётан Раисни энди кўрдим. У милидан тутун чиқиб турган милтиқни йиқилаётган эшагимга яна тўғрилади. Тул-

порим жон талвасасида арқонни силтаб ўзини орқага отди. Шу пайт аввалгидан ҳам қаттиқ гумбурлаган ўқ товуши қулоғимга кирди. Милтиқ милидан тағин тутун чиқди. Эшагим ерга қулаганини кўрдим-у, ўша томонга югурдим.

Етиб келсам, Раис шийпондаги сўрида қўшофиз милтиқни тиззасига кўндаланг қўйиб, хотиржам ўтирибди. Учиб келиб, Тулпоримнинг устига тиз чўкдим. Ўн беш йиллик қадрдоним тупроқ ерда чўзилиб ётар, курагидан қон оқиб, қорайиб турарди. Бошини кўтарган эдим, очиқ қолган кўзларида худди одамникига ўхшаган ҳайратми, унсиз хитобми кўрдим. Кўлимга қон юқди. Бўйнини ҳам ўқ тешиб ўтган экан!

Эсдан оғгандек сапчиб ўрнимдан турдим.

— Нима қилдинг? — дедим ҳайқириб. — Нима қилдинг, ҳайвон! Тилсиз-забонсиз жонивор нима гуноҳ қилди сенга?!

— Пахтани пайҳон қилган! — Раис тескари қараб чирт этиб тупурди. — Бир гектар ерни!

— Қачон? Боелиқ турибди-ку!

Раис негадир хириллаб кулди.

— Бу — машинамнинг чироғини синдирганинг ҳали! Кечаги тухматинг учун яна жавоб берасан ҳали!

— От! — кўксимга чанг солиб, кўйлагимни йиртдим. — Номард, келиб-келиб кучинг шу жониворга етдими? От, мард бўлсанг! От, ҳезалак!

— Бу — шунчаки предупреждена. Ҳали шунақанги кунларни кўрасанки! Хотинингни ҳақорат қилганинг учун, раҳбар ходимга пичоқ ўқталганинг учун... — у халатнусха кителининг тугмасини ечиб, жун босган кўкрагини хотиржам силаб қўйди. Милтиқ бандидан ушлаб, машинаси томон юрган эди, ерга чўккалаб қолдим.

— Ҳаромхўр! Ҳайвон! От, деяпман, эркак бўлсанг! У „Нива“га ўтириб моторни юргизди.

— Шошма, — деди илжайиб. — Ҳар нарсанинг ўз мавриди бор!

Шундай деди-ю, машинани гуриллатиб кетди. Тура солиб, югурдим. Кўлимга тушган гувалани олиб, „Ни-

ва“нинг кетидан отдим. Тегмади. Ҳансираб чопиб борар-канман, қоқилиб, юзтубан йиқилиб тушдим. Тиззамнинг кўзи сирқираб оғрир эди, оқсоқланиб қайтиб келдим.

Шийпон бурчагида турган, занглаб кетган кетмонни олиб, тол тагидан чукур ковлай бошладим. Ишонасизми, эсимни таниганимдан бери йиғлаш нималигини билмаган, тўйдан кейин ўзимни неча марта ўлдиришга қасд қилганда ҳам кўзимга бир қатра ёш келмаган одам, эшагимни кўмаётганда йиғладим!

Кейин ҳовузда юзимни ювиб олиб, сўри чеккасига келиб ўтиrdim. Узоқ ўтиrdim.

Орқа томонда мотор гуриллади. Бурилиб қарасам, Раиснинг машинаси! Кетмон дастасини маҳкам чанглладим. Яхши! Раис милтиқ билан, мен кетмон билан! Ё у ўлади, ё мен! Аммо Раисни ўлдирсам, эшагимнинг тагига кўммаган номард! Тулпоримнинг гўрини очиб, судраб чиқаман-да, аввал Раисни ерга тиқаман! Кейин эшагимни! Токи Раиснинг ўлиги эшагимнинг тагида ётсин!

Машинадан коптоқдек дум-думалоқ Қамчибек тушди.

— Кўшоқжон... — деди ялиниб. — Тез бораркансиз! Райком бува чақирияпти.

Энди машина ичига биқиниб олиб, ҳунар кўрсат-яптими, ҳезалак! Қарасам, йўқ, машина ичида ҳеч ким кўринмайди.

— Жуда илтимос қилди, Райком бува! — деди шофёр ҳуркиброқ.

— Ким у Райком буванг!

— Кўшоқжо-он! Янги камиссия ҳамма томонни қаттиқ текширияпти, умрида далага чиқмайдиган катталарнинг ҳаммаси ўша ерда. Қайнатангиз... Жовли Менглиевич...

— Менинг қайнатам йўқ!

— Мусайип ҳам ўша ерда. „Ферма тоға“.

— Э, ҳар юз совликдан икки юзтадан қўзи оладиган „Ферма тоға“ми?

Шофёр суюниб кетди. Илжайди.

— Худди ўзи!

— Танимайман!

— Райком бува қаттиқ тайинладилар. Энг „Машъал“ механизаторимиз келмаса бўлмайди, дедилар.

— Эргашевни иғвогар деб қаматган ўша Райком бувами?

Шофёр индамай бошини қуи солди.

— Униям танимайман! — дедим хўрсиниб. Қизиқ, ичим бўм-бўш эди.

— Кўшоқжон! — шофёр елкамдан қучди. — Тўғрисини айтайми? Бу камиссия тўсатдан босди. Жуда катта камиссия! Марказдан келган. Ўттиз киши! Гектаридан эллик уч центнердан ҳосил оладиган, мавсумда тўрт юз тонна пахта термоқчи бўлган йигитнинг ўзини кўрсатасан, деяпти. Раис бува, Қўшоқ Салимов фарзанд кўрган, хотинидан хабар олишга кетган, десаям қўймаяпти.

— Келаверсин, — дедим пинагимни бузмай.

— Бу ёқقا қандоқ опкеламиз? Ҳосилнинг мазаси йўқ-ку! Райком бува айтди: олтинчи участкада машина тушмаган карта бор. Ўшанда ярим соатгина пахта териб кўрсатса бас, деди! Раис бува сизни хафа қилиб қўйган экан. Райком бува Раисни ёмон сўқди. Шу боланинг дилини оғритсангиз, сиздан норози бўламиз, деди. Шахсан ўзи илтимос қилди.

Меҳрибончиликни қаранг! Тупурдим, ўша Раиснинг ҳамтовоқларига!

— Яп-янги машина тайёrlаб қўйишибди. Жон ука, хўп денг! — Қамчибек икки қўлинин кўксига қўйди. — Мениям бола-чақам бор. Бормасангиз, Райком бува билан Раис бува теримга сомон тиқади.

У кўзимга шу қадар илтижо билан термилиб, шу қадар йиғламсирадики, хаёлимга ғалати ўй келди.

— Қамчибек ака, камиссия ростдан ҳам марказдан келганми?

— Марказдан! Обком вакилиям пилдираб юрибди. Райком буванинг эс-хуши ўзидамас. Раис бува-ку, тамом бўлди, ҳаммага бир қараб талмовсирайди...

— Аввалгиларига ўхшаб пулга сотилмайдими, камисияларинг?

— Билмадим. Аммо зиёфатга кўнмади... Раис бува „Бир пиёла чойимиз бор“, деган эди, комиссия бошлиғи жеркиб ташлади.

— Кетдик!

...Ростдан ҳам ҳали машина кирмаган, пахтаси оқиб ётган пайкал четида эллик чоғли одам турган экан. Похол шляпа кийганлар, бош яланглар, дўппи кийганлар. Семиз обком вакили уларнинг атрофида гирдиқапалак! Соқолини қиртишлаб олган қайнатам, уккини-кига ўхшаган кўкимтири кўзлари аланг-жаланг Жовли ака, пахта заводининг директори — тақирбош Викторов, икки гапнинг бирида „монға қоранг“ деб гап маъқуллаётган „Ферма тоға“, новча-терак Шайдул кассир, ингичка бўйнидаги учбурчак бақбақаси пайдарпай лиқиллаб турган Райком бува, бирпасда ясаниб, медаль тўла қора костюмини кийиб олган Раис...

Раис машинадан тушишим билан шодон хитоб қилди.

— Мана, ўша „Машъал“имиз! Қўшоқжон Салимов! Буни қаранглар, бугун тўнгич фарзанди туғилди-ю, шундаям даладан чиқмайди. Бошқа участкада пахта тераётган экан, азамат.

Аллақаёқдан қайнатам пайдо бўлди.

— Қизча, қутлуғ бўлсин, ўғлим! — деди-ю, пешанамдан ўпмоқчи эди, юзимни чириллатиб ўгирдим. Раис уни нари суреб, яна хитоб қилди. — Бу участкага икки марта машина кирган. Ҳосилимизни қаранг! Учинчи теримга ҳам етилиб турибди.

Гапини қаранг. Оғзини очди, ичидан ёлғон чиқади, абраҳ! Бунақа „кўргазмали пайкал“ларни мавсум охиригача атайлаб асрраб қўйишишнги фирт аҳмоқ ҳам билади-ку!

— Бунақа майдондан бемалол олтмиш центнердан олса бўлади, — деди у жилмайиб. — Қани, Қўшоқжон! Бир кўрсат хунарингни! — у комиссия вакиллари ортиқча савол бериб, мени ўртага олишини хоҳламади шекилли, зипиллаб пайкал бошида турган машина томон етаклади.

Машина чиндан ҳам яп-янги эди. Дарров сездим, шпинделлари топ-тоза, кабинасидан ёқимли ҳид келиб туриди. Буям күргазмали машина! Икки соат пахта терасан-да, кейин яна олиб қўяди.

„Хунаримни“ кўргинг келиб қолдими? Ҳозир-да, шунақанги ҳунар кўрсатайки! Қизиқ, негадир қайнатамнинг „Қизча қутлуғ бўлсин“, дегани қулоғим тагида яна жаранглаб кетгандек бўлди. Бундан чиқди, Наргиз қиз туғиби-да! Раиснинг қизи! Ҳаромхўрлар! Ҳамтоворқлар! Кўриб кўй!

Ричагни босиб шпинделларни шу қадар пастга туширдимки, ерга тегиб қолдиёв! Моторни юргизиб, кучим борича тепкини босдим. Машина қутурган филдек наъра тортиб, олдинга сапчиди. Чанг-тўзон кўтарилиди. Бурилиб қарасам, бункерга пахта эмас, ғўзапоялар, мажақланган қўсаклар патир-путир тушяпти! Қойил! Ўзим ҳам бир зумда аллақанча жойни ағдар-тўнтар қилиб ташладимов! Мана бунинг отини ер ҳайдаш деса бўлади! Машинам ўтган жой шип-шийдам! На пахта бор, на ғўзапоя! Ер шудгор бўлиб кетганини айтмайсизми!

Бир маҳал Раис билан Райком бува машина кетидан югуриб қолди. Негадир кулиб юбордим. Бу кунингдан баттар бўл, ҳамманг! Раис ранги гезарганча қўлини пахса қилиб бақирди. Эҳ-ҳе, ҳалиям дўқ қиляпсанми?! Мана бўлмаса! Машинани шиддат билан далага кўндаланг қилиб бурдим. Одатда, терим машинасини кескин буриб бўлмайди. Бункер залваридан ағдарилиб кетади. Ҳозир ҳам шундай бўлди. Машина ўнг томонга оғдида, гурсиллаб думалаб тушди. Кабинадан отилиб кетдим. Пахтазор ўртасида анчагача қулоғим ғувуллаб ётдим. Бошим каттароқ кесакка урилган эканми, сирқиллаб оғрир, қулоғим шанғиллар эди.

Бир зумда устимга одам тўпланди. Шляпали, шляпасиз камиссия аъзолари, сурнайга ўхшаб гийқиллаб нафас олаётган семиз обком вакили, учбурчак бақбақаси лиқиллаб турган Райком бува, Шайдул кассир, қайнатам, укки кўзлари ёниб турган Жовли ака, башанг

кийинган Раис, қўйинг-чи, „Ферма тоға“гача атро-
фимни ўраб олишди.

— Нима қилдинг, аҳмоқ! — Раис йиртилиб кетган
ёқамдан бўғиб кўтарди. — Жамоа хўжалиги мулкини
нима қилдинг, аblaҳ! — деди-да, юзимга тарсаки тортиб
юборди.

Уриш мана бунаقا бўлади, деб қоқ жағига чунонам
мушт туширдимки, Раис пуфакдек учиб кетди. Беш
қадамча нарига — ариқ ичига бориб тушди. Пишиқ
экан, хунаса! Пақ этиб ёрилиб кетмаганига ҳайронман.
Югуриб бориб қорнига тепдим. „Фиқ“ этган овозни ҳам-
ма эшилди.

— Нима қиляпсан! — Жовли ака хумдек бошини
елкаси ичига тортиб чопиб келаётганини кўрдим. Йў-ўқ,
мен Шайдул кассир эмасман, калла қўйишингни ку-
тиб ўтирадиган. Яқин келса нақал қоқилган этигим би-
лан қоқ жағига тепишни мўлжаллаб турган эдим, алла-
ким, уни қучоқлаб, тўхтатиб қолди. Жовли, ўлжасига
етолмаган уккидек кўзлари ёниб, „хув-хув“ деб типир-
чилади.

— Қани, келавер! — дедим жазавам тутиб. — Кела
қол!

Қизиқ, яқин келадиган мард йўқ!

Вой номардлар! Вой жўжахўролар! Ҳали сенларга
хор бўлиб юрибманми!

— Камиссиянинг бошлиғи ким? — дедим бақи-
риб. — Ким?!

Орага фалати жимлик чўқди.

— Ким? — дедим жонҳолатда чинқириб.

Кулранг похол шляпа кийган одам даврадан ажраб
чиқди. Секин-секин яқин келди.

— Ўзингизни босинг, ука! — деди осойишта оҳангда.

— Сизми, бошлиқ?! Сизми? Айтинг?

— Мен! — У елкамга қоқмоқчи эди, қўлинни силтаб
ташладим. — Ёлғон! — тилимга биринчи келган сўз шу
бўлди. — Ёлғон! Гектаридан эллик центнер ҳосил олга-
нимиз — ёлғон! Бултур уч юз эллик тонна пахта терга-
ним — ёлғон! Бир қоп пул даромад қилганим — ёлғон!

Давра орасидан Райком буванинг овози келди.

— Ўртоқ вакил! Илтимос, қулоқ солманг, бунга. Бу бола — шизофреник!

— Сен ўзинг шизо... Шизо... — у ёғига тилим келишмади. Баттар ҳайқирдим. — Ўзинг шунақасан! Ҳамманг ўғрисан! Ана, бизнинг ҳақимизни ўмарган ўғри! — оғзидан кўпик чиқариб ётган Раисга имо қилдим. — Мана ўғрибоши, завод директори билан пул тақсимлайди! — Хумдек қалласини саланглатиб ҳамон мен томонга юлқинаётган Жовлининг башарасига тупурдим.

Кулранг шляпали вакил елкамдан қучди.

— Ўзингизни босинг, ука! Ҳаммасини аниқлаймиз!

— Кўйвор! — дедим типирчилаб. — Ҳаммасини айтаман! Шайдул кассир пахта ўрнига пахта пунктига пул олиб борган. Панжи уйланганига беш йилдан ошди! Ҳалиям қарзидан қутулгани йўқ! Маош ололмайди.

— Кўйинг, Кўшоқжон! Уят бўлади! — соқоли қиртишланган қайнатам яқин келган эди, ифлос нарсани кўргандек юзимни ўғирдим.

— Йўқол, қўшмачи!

Аллақаёқдан тақирбош Викторов пайдо бўлди.

— Ну, дурак! — деди ялтироқ бошини чайқаб. — Ай дурак, а? Куп гапирма, ахмак!

— Сен аҳмоқ! Сен порахўр!

— Милиция! — оломон орасидан Райком буванинг ҳокимона хитоби янгради. — Милиция борми ўзи бу хўжаликда!

— Мана сенга мелиса! — дедим хунук қилиқ қилиб. — Ўша пуллардан сенам улушингни олгансан. Обком вакили ҳам. Бўлмаса, Эргашевни нега қаматдиларинг? Ҳалол одамни нега турмага тиқдиларинг! Ҳамманг ўғрисан! Ҳамманг ҳаромхўрсан. Виждонсизлар! Еган-ичганларинг — ҳаром, кийган кийимларинг — ҳаром, топган-тутганинг ҳаром. Мана, от! Ўлдир. Ўлдириб қўя қол! Жонимдан тўйиб кетдим!

...Кейин нима бўлгани эсимда йўқ.

Кўзимни очсам, деразасига темир панжара тутилган каталакдек хонада ётибман. Кўйлагим ёқавайрон. Шимим лой. Этигим ечиб олинган. Бир маҳал эшик очилиб заҳил юзли, бурнининг учи қизил, кўзлари ола-кула одам кўринди. Турқи совуқ бўлсаям кийинишни бопларкан. Эгнида оппоқ кўйлак, қирраси чиқариб дазмолланган кулранг шим, гард юқмаган қора туфли... Темир каравотдан туриб, аранг қаддимни ростладим. Негадир бoshim сирқиллар, сув ичгим келарди.

— Салимов? — деди у чақчайиб.

— Шунаقا шекилли, — дедим хотиржамлик билан. Энди бу ёғи менга барибир! Кўлидан келганини қилмайдими? Ажаб, дилим равшан эди. Ўлай агар, нимага шунаقا бўлганини ўзим билмайман... Фақат, отам билан онамга ачинардим.

— Хў-ўш... Менинг фамилиям — Қаландаров! Терговчиман! — заҳил юзли киши дафтар-қалам олди. Хонада курси йўқлиги учунми, темир каравотга ўтиришга иргандими, турган жойида қўлидаги қофозларни титкилади. Негадир кулди. Қизиқ, кулиши ғалати экан. Худди калтакесак чирқиллаганга ўхшаркан. — Ҳурматингиз зўр, Салимов! Сизни овора қилмаслик учун кабинетга чақирмай, шу ернинг ўзида сўроқ қилиб қўя қоламиз. — Тўсатдан унинг кўзлари олайиб, овози қатъий тус олди. — Салимов! — деди шиддат билан. — Сиз жиноят Кодексининг... — қип-қизил бурнининг учини бармоғи билан пайдар-пай силаб, аллақанча ракамларни айтди. — „в“, „г“, „д“ пунктларига биноан жиноий жавобгарликка молик иш қилгансиз! Биринчидан, қонуний загсдан ўтган хотинингиз Наргиз Кўшшаеванинг оғир оёқлилигини била туриб қорнига тепгансиз! Қасддан! Хотинингизни преждевременний дард тутиб қолган. Сиз жиноятни яшириш учун Кўшшаевани район роддомига мотоциклда олиб боргансиз! Роддом эшигига ташлаб қочгансиз. Яхшиямки, гражданка Кўшшаеванинг организми кучлилик қилган. Чақалоқ соғ-саломат туғилган, — терговчи сабзига ўхашаш қип-

қизил бурнининг учини яна силаб қўйди. Турган жойида қофоз титкилади. — Хў-ўш! — деди салмоқлаб. — Уч кило-ю етти юз ўн етти грамм!

— Нима у?

Қаландаров ҳайрон бўлиб, юзимга қаради.

— Нима, „нима“?

— Уч кило-ю етти юз ўн етти грамм нима?

— Нима эмас, ким? — Қаландаров ер тепиниб ҳай-кирди. — Чақалоқни айтаман, галварс! Сенинг қизингни!

Хахолаб кулиб юбордим.

— Сўраб кўрдингизми, ўртоқ Қаландаров! Чақалоқ неча ойда туғилиди? Тўрт ойлик бола салкам тўрт кило бўладими?

Қаландаров кўзлари ола-кула бўлиб кетди.

— Биринчидан, мен сенга ўртоқ Қаландаров эмас, гражданин терговчи Қаландаровман! Иккинчидан, саволни сен эмас, мен бераман! Хў-ўш... 31 октябрь куни кечқурун соат йигирма иккидан эллик тўққиз минут ўтганда гражданка Кўшшаевани уриб, родомга ташлаб қочгансан. Орадан қирқ уч минут ўтгач, соат йигирма учдан қирқ икки минут ўтганида „Машъал“ жамоа хўжалигининг раиси, область советининг депутати, бир эмас, олтита хукумат нишони билан мукофотланган Тошмамат Алимовнинг уйига мотоцикл миниб, бостириб боргансан. Мотоцикл люлкасида қасдан олиб борган болтанг бўлган. Шу болта билан хурматли ўртоқ Алимовнинг меҳнатда эришган ютуқлари учун мукофот тарзida берилган 50-91 КФЛ номерли „ГАЗ-24“ „Волга“ машинасини уриб пачақлагансан. Кейин этигингнинг қўнжидан тифининг узунлиги 29 сантиметрли суяқ сопли пичноқ чиқариб, ўртоқ Алимовни сўймоқчи бўлгансан. Болтани топдик. Машина тагида ётган экан. Пичноқ қани?

— Раиснинг қорнида! Ёриб кўрсангиз топасиз! — дедим хотиржамлик билан.

— Бас! — Қаландаровнинг бурни баттар қизариб кетди. Назаримда бўйни ҳам қизариб, оппоқ кўйлагининг ёқаси лоларанг тусга кирдиёв! — Ўттиз иккинчи

октябрь, тфу, биринчи ноябрь куни нега Алимовни урдинг? Нега хизмат вазифасини бажариб турган раҳбарни тепдинг? Нега бўғдинг? Нега аллақандай ифвогар Эргашевни ҳимоя қилдинг?

Билмадим, яна кулгим қистади.

— Раис ўлмадими ҳали?! — дедим илжайиб. — Мен унинг калласига кетмон билан урувдим-ку!

— Шунақами? — терговчининг заҳил юзи ёришиди. — Ёзик қўямиз. — Хў-ўш... Жиноятчи Салимов Тошмамат Алимовни кетмон билан бошига урган. Яхши! Яна? Ўртоқ Менглиевни-чи? Униям тепибсан-ку!

— Аниқ эсимда йўғ-у, чамамда уни тепмадим. Чопдим. Кетмон билан бошини чопиб ташладим. Кетмон ўткир эди-да! Ўз кўзим билан кўрдим! Раис икковининг боши узилиб, сапчадек думалаб кетувди. Пайкалда иккала бош ҳалиям ёнма-ён ётган бўлиши керак, ўртоқ...

— Ўртоқ дема! — Қаландаров бир чақчайди-ю, ёзишда давом этди. — Яхши! Буниям делога тикиб қўямиз. — У кафтларини иштача билан ишқалади. — Биласизми, Салимов! — деди мамнун жилмайиб, ҳатто овози ҳам мулойимлашиб кетди. — Шунча жиноят учун сизни камида ўн беш йил озодликдан маҳрум қилиш керак!

— Балки отарсиз?

— Энг сўнгги чорани кўриш ҳам мумкин! Албатта, бу ёғини суд ҳал қиласиди. Муҳими шуки, жиноятчи айбини бўйнига...

„Бўйнига“ дейиши билан сапчиб туриб бўйнига ёпишган эдим, қизил бурни кўкариб дод солди.

— Дежурний!

Ёшгина навбатчи милиционер қуюндеқ учиб кириб, қўлимдан тутди. Терговчи ҳансираф нафас олганча чи-йиллади.

— Сенга энг олий жазони олиб бермасам, Қаландаров отимни бошқа қўяман. Старший терговчи билан начальникка бугун, ҳозир рапорт ёзаман!

Темир каравотга ўтириб, девор томонга қараб олдим. Қўлидан келганини қилсин!

— Мен шу ердаман! Нима гап? — деди кимдир эшик томонда.

— Ўртоқ старший терговчи! — Қаландаровнинг йиғламсираган товуши қулоғимга кирди. — Оғир жиноят устида қўлга тушган Салимов допрос пайтида мени бўғиб ўлдирмоқчи бўлди. Мана! Бўйнимни кўриб қўйинг. Мана, бармоқ излари турибди. Рухсат этинг, экспертизага боришга!

— Йўқол! — старший терговчи шунақанги ҳайқирдики, каталак хона зинғиллаб кетди. Кейин жимлик чўкди. Хайрият, даф бўлишди!

— Қўшо... — бошим устида шунақанги таниш, шунақанги меҳрибон овоз эши билдики, ўрнимдан туриб кетдим. Бурилиб қарасам, хона ўртасида Шодивой турибди. Қандоқ яхши! Энди мени қадрдон дўстим, йўғ-е, собиқ дўстим Шодивой, старший терговчи гражданин Алимов сўроқ қиласи! Хоҳлаган муддатни бўйнимга илади. Зўр-да, ўлдирсаным, дўст ўлдирсан!

Энди жойимга ўтираётган эдим, Шодивой илдам келиб қўлтиғимдан кўтарди.

— Вой жинни-ей! Терговчи деганиям жиноятчини қучоқлайдими ҳеч замонда!

Бир маҳал қарасам, кўзига ёш тўлиб турибди.

— Шоди? — елкасига туртдим. Жиннимисан?!

У юзимга диққат билан термилди.

— Қўшо! — деди овози хириллаб. — Биламан сенда гуноҳ йўқ.

Жаҳлим чиқиб кетди.

— Э, эсинг жойидами, Шоди! Айбсиз одамни бу ерга опкеладими? Отангни урганим — рост! Қорнига пичоқ санчганим рост! Ўлмай қолган экан, эртасига Жовли икковининг бошини кетмон билан чопиб ташлаганимам тўғри! Ўша кетмон шийпонда турибди. Бирорв илиб кетмасидан топтириб кўй. Хотинимнинг қорнига тепганим ҳам — рост. Бўлмаса, тўрт ойда тугармили!

— Ўчир! — Шодивой шусиз ҳам варварақ бўлиб кетган кўйлагимнинг ёқасига ёпишди.

— Кўйлакни йиртдинг, хумпар! — дедим бақириб.

— Кўшо! Кўшшаева билан гаплашдим. Сенга ҳеч қанақа даъвоси йўқ, — Шодивой кўзимга тикилди. — Айб — бошқаларда! Сен бегуноҳсан.

Қарасам, йиғлаб юборадиган! Тўғрисини айтсам, жўрамга раҳмим келди.

— Шоди-и! — дедим ялиниб. — Битта хўп де, жон ўртоқ! Мени қаматги-ин! Неча йил берсанг ҳам финг демайман.

— Ўчир!

— Шошма, мундай ўтиргин, жўра! — Шодивой-нинг елкасини силаб, ёнимга ўтқаздим. — Ўзинг ўйлаб кўр. Сен ёш кадр бўлсанг. Беш йил бекорга ўқидингми? Қанча қийналдинг, тўғрими? Каникул пайтдаям қишлоққа келмадинг. Отанг сени ўқитаман деб шунча овора бўлди...

— Отам?! — Шодивой шу қадар алам билан инグラб юбордики, ўзимнинг ҳам кўзимга ёш қуилиб келди. Жўрам темир каравотда чўкканича юзини кафти билан тўсиб, узоқ ўтирди. Нима дейишни, нима қилишни билмасдим.

— Кўй, Шоди-и, хафа бўлма... — дедим секин.

— Отам... — Шодивой қўлларини туширди. Кўзида, одамнинг юрагини эзиб юборадиган алам бор эди. — Қандоқ бош кўтариб юраман, бу ерларда, жўра! — деди инグラб. — Ким деган одам бўлдим?! Ўн битта неваралик одам ўн саккиз яшар қизни шу аҳволга солса! Ҳамма нарсани пул билан ўлчаса. Ҳаром-хариш йўллар билан обрў топса. Энамнинг кўзига қандоқ қарайман, дўстим. Опаларимнинг кўзига қандоқ қарайман!

— Бўлди, жўра, бўлди! — дедим елкасига қоқиб. — Ҳаммаси яхши бўлади.

— Биласанми, Кўшо! — жўрам бақириб юормаслик учун титраб турган лабини тишлади. — Вилоят ички ишлар бошқармасида шу ишни менга топшириши. Сенинг ишингни! Отам билан райком атайлабдан областга боришган. Менинг қўлим билан сендан қасос олишмоқчи. Тушундингми?

— Яхши бўпти! — дедим енгил тортиб. — Мени қаматсанг, кутуласан! Отангни урганим рост-ку!

— Аҳмоқ! — Шодивойнинг кўзида ваҳимали ўт порлади. — Мениям ўзингта ўхшаган тентак деяпсанми, аҳмоқ!

Сал ҳовридан туширмасам бўлмайдиган.

— Шоди-и, — дедим ялиниб. — Отанг сени беш йил не умидлар билан ўқитди, жўра...

— Овсар! — Шодивой аламли кулди. — Биламан, ўқитди. Ҳар сессияда совға-салом, пачка-пачка пул жўнатди. Айтсам, барибир ишонмайсан! Мен ўша пулларни қайтариб юборардим. Ўқишига пул билан кирганим етади. Энди бу ёғига... — у бир нуқтага тикилганча узоқ жимиб қолди. Маъюс кулимсиради. — Мен юристлар энг ҳалол одам дердим. Адлия сўзи — адолат сўзидан олинган дердим. Қадимги юнонларнинг Фемида деган хотин Худоси бор. Адолат ўшандан қолган, деб ўқитишарди. Рост, домлаларимиз орасида ҳалол одамлар кўп эди. Аммо ҳар зачётта пул йифиб оладиган аглаҳлар ҳам бор эди, Қўшо! Ишонасанми шунга! — у алам билан бош чайқади. — Аввал боши мен ўқимоқчи эмасдим. Сен қаерда бўлсанг, мен ҳам шу ерда бўлмоқчи эдим. Кейин ўша таъмагир домлаларни кўриб, охиригача ўқишига қасд қилдим. Шунинг учун таътилда Қозоғистон, Россияда жон куйдириб ишладим. Бу ёқларга қайтмоқчи эмасдим.

— Барибир келдинг-ку, — дедим бошқа гап тополмай.

Шодивой хўрсинди.

— Келдим эмас, юбориши.

— Бўпти-да, ишлайвер.

Жўрам лабининг бир бурчи билан илжайди.

— Осон экан-да! Ўз отангни сўроқ қилиш ўйинчоқ экан-да! Ўша алдам-қалдамларда отамнинг ҳам қўли бор-ку! Ҳаммасининг илдизи бир-ку.

Қаранг, бу ёғини ўйламаган эканман. Шодивой шу қадар маъюс ўтирадики, жўрамга юрагим туздек ачиб кетди.

— Кўй, жўра! — дедим бошини силаб. — Хафа бўлма. Мени қаматсанг...

— Яна галиради-я! — Шодивой еб юборгудек важо-
хатда чақчайди.

— Қулоқ солсанг-чи, аҳмоқ! — дедим жаҳлим чиқиб. —
Мени қаматсанг, ҳаммаси жойига тушади.

— Ўзинг аҳмоқ! — Шодивойнинг ҳам жазаваси қў-
зib кетди. — Эшакка ўхшаган бефаҳм. Қаматмайман!

— Қаматасан! Айбим бўйнимда-ку!

— Йўқ!

— Қаматасан! — алам устида темир каравотга мушт-
лаган эдим, қўлим чунонам санчиб кетдики, вой-вой-
лаб қолдим.

— Нима қилди, Қўшо? — жўрам қўлимни кафтлари
орасига олиб, силай бошлади. — Ёмон тегдими? Икки
қулоғинг билан эшитиб қўй, дўстим, сени қаматиб
қўймайман.

— Шоди! — дедим ялиниб. — Жон жўра! Дўст-
лигимиз ҳақи! Мени қаматгин. Битта жўралик қилгин.
Шунда ўзинггаям яхши бўлади.

ЎН ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ ГАПНИНГ ИНДАЛЛОСИ ЁКИ ҚУЛОҚҚА ЧАЛИНГАН ХАБАРЛАР

Энди ишондингизми, дўхтиржон! Мен жиноятчи
эмасман, жинни ҳам эмасман. Раисга пичоқ ўқтал-
ганимдан тонмайман. Урганим ҳам рост. Шунинг учун
Раисдан тортиб Жовлигача, Райком бувадан тортиб
обком вакилигача мени жиноят курсисига ўтқазишга
хўп уринишиди. Уч ойгина қамашди ҳам. Шодивой
бекорга беш йил ўқимаган экан. Шунақанги ғайрат би-
лан ишга киришиб кетдики, мени жиноятчи деган-
ларнинг ўзи думини қисиб қолди. Омадим чопганини
қарангки, турмушимизда фалати ўзгаришлар бўлди.
„Иғвогар“ деганимиз ўша Эргашев энг покиза одам
екан. Қамоқдан чиқиб келиб, у ҳам Шодивойнинг ёнига
кирибди. Наргиз — мард хотин экан. Судда мени оқлаб
чиқди. „Салимовнинг қилчаям айби йўқ“, деди. Очик-
дан-очиқ шунаقا деди.

Шундан кейин ҳам мени тўрт ой жиннихонада сақлашди. Баъзи бирорлар кўздан узокроқда туришимни хоҳлаган-да!

Онамнинг айтишича, қайнанам Раиснинг хотини билан роса юлишибди. „Эринг қизимга алимент берсин“, деб тўполон қипти. Раиснинг хотини „Бобоси тенги эркакнинг тўшагида ётган фар қизинг кучала еган жойига бориб қотсин“, дебди. Шундан кейин ҳаммаси бир-бирининг тагини ковлашга тушиб кетибди. „Ферма тоға“ Шайдул кассирни айблабди. Шайдул кассир бошбухни, бошбух Раисни, Раис Жовлини, Жовли завод директорини, завод директори Райком бувани, Райком бува обком вакилини! Хуллас, ҳамма ёқ тўс-тўполон бўлиб кетибди! Эргашев булар пахта ўрнига пул топширади, дегани рост экан. Ўша пуллардан бир улушкини Раис ҳовлисидағи токнинг темир сўриси орасига тиқсан экан, сув сизиб, аллақанчаси чириб кетганини кўриб афсусланибди. „Аслида салапан халтани беш-олти қават қилсан бўларкан“, дебди.

„Ферма тоға“нинг пичан ғарамидан яна битта „Волга“ чиқибди. Буниси оқ эмас, қаймоқранг эмиш. Шайдул кассир ўз ҳиссасини пат-патнинг эски баллонига тиқиб, чордоқقا ташлаб қўйган экан. Пулни топиб олишганида иккита хотини билан қўшилишиб роса йиғлабди.

Ҳаммадан ҳам Жовли ғалати йўлини топган экан. Бор бисотини темир идишга жойлаб, ҳожатхонага ташлаб қўйган жойидан суғуриб чиқаришибди. Ҳайронман, бунаقا жойда ётган нарсани нимага ишлатмоқчи бўлганийкин? Сасиб-бижиб, ҳаром бўлиб кетмайдими?

Тақирбош Викторов — қув экан. Текшир-текшир бошланганида Шодивойга ариза кўтариб кепти. „Ўртоқ Алимов, мен областимизда рўй бераётган припискаларни кўпдан бери кузатиб юрадим“, деб Раисдан тортиб Райком бувагача, обком вакилигача, ҳаммасининг сирини айтиб берибди. Шодивой, „Ўзингиз шу ишларга аралашмаганмисиз“, деса, „Мен кристальний, чистий одамман“, деб туриб олибди. Эртасига

Викторовнинг ҳовлисидағи чўчқаҳонадан дипломат тўла пул, яна аллақанча олтин-жавоҳирлар чиқибди. Текширувчилар „бу нима“ дейишса, Викторов елка қисибди. „Дунёда чўчқадек аҳмоқ жонивор йўқ, кўчада учраган нарсани ташмалаб келаверади-да“, деб тураверибди. „Беш метр чуқурни ковлаб, хазинани кўмган ҳам чўчқами“, дейишса, индамай кулиб турганмиш.

Ўша — отинг ўчгур жиннихонада ётганимда жонимга яна Шодивой оро кирди. Марказдан катта профессорни чақириб, мени текширтириб кўрди. Хайрият, руҳий касал эмас эканман.

Уйга келсам... Уйга келсам, отам қазо қилганига қирқ кун бўлган экан. Шу гапни эшитдим-у, тўсатдан йиқилиб тушдим. Ҳушимга келиб, ойнага қарасам, ўнг юзим оқиб тушган нондек чўзилиб кетибди. Бир кўзим катта, биттаси кичик... Сизнинг неврологический бўлимингизга қандоқ қилиб келганим ҳам эсимда йўқ.

Раҳмат, сизга дўхтиржон! Яхши даволадингиз. Мана, кўзим ҳам жойига келиб қолди. Аввал ғўлдираб гапи-рардим. Шукур, тилим ҳам бийрон... Фақат, биласизми, дўхтиржон... Баъзан кечалари уйқум ўчиб кетади. Отам нега ўлди? Наргиз нега баҳтсиз бўлди? Бегуноҳ бир қизалоқ нега туғилмасидан тавқи лаънат олди? Биласизми... Айниқса, Шодивойга ачинаман...

Икки ҳафта олдин Шодивой мени кўргани келди. Қиличдек жўрам нинадек бўпқопти. Рангида ранг йўқ. Катта тергов бошланганда раҳбарлардан илтимос қипти. „Мени шу ишдан озод қилинглар, ўз отамни қандоқ сўроқ қиласман?“ дебди. Тўғри-да! У ёқда онаси, бу ёқда опалари „Ўз отангдан айб излагандан кўра, ўлганинг яхшимасми?“ деб турса, бу ёқда минг-минг пуллар топилиб турса... Бошлиқлари жўрамнинг ахволини тўғри тушунибди. Ишни бошқа терговчига олиб беришибди. Шунда Раис яна бир номардлик қипти. Шодивойга айтибди. „Янги терговчига шипшиб қўй, шу ишни бости-бости қилиб юборса, мен, Жовли, фермер, Шайдул, райком, обком вакили — ҳаммамиз йиғилишиб, нечта деса, шунча машина, қанча деса,

шунча пул топиб берамиз“, дебди. „Шундан қанчаси-
ни хоҳласанг, ўзинг олиб қолишинг мумкин“, дебди.

Ишонасизми, дўхтирижон, жўрам шу гапни айта-
туриб, юраги ёмон бўпқолди. Каравотимга йиқилиб
тушди. Яхшиям ҳамшира бор экан, укол қилиб зўрға
ўзига келтириди. Шодивой ҳуши жойига келиб йиғлади.
„Қўшо, деди, дўстим, деди, ўз отам менга пора бер-
моқчи бўлса, қандоқ чидайман, наҳот ҳамма ёқ шу-
нақа ҳаром-хариш бўпкетган бўлса“, деди.

Амаллаб юпатиб жўнатдим. Шунака, дўхтирижон,
айниқса, жўрамга жабр бўлди!

Чарчадингиз-а, дўхтирижон! Майли, дам олинг. Эн-
ди... Битта илтимос бор. Ҳамшираларингизга айтсангиз:
тузалиб қолдим. Чап думбамга нина санчавериб, илма-
тешик қилиб юборди. Нима? Ўнг томонга нина ўт-
майди-да, дўхтирижон! „Қаллиқ ўйин“га бориб ўнг
томондан айрилганмиз. Қок ярмиси Рексоннинг оғзи-
да қолиб кетган. Қолганиям — этикнинг тагчарми!
Ҳамширанинг нинаси синиб қолади. Хўп денг, бошқа
укол қилмасин, дўхтирижон! Кеча Шодивой яна келиб
кетди. Менга тезроқ жавоб беринг. Хўпми? Шундоқ
қилинг, дўхтирижон! Ишни соғиниб қолдим. Далани,
пахтазорни кўмсаяпман. Терлаб-пишиб ишлагим келяп-
ти. Бўптими, дўхтирижон! Раҳмат! Қўлни ташланг...

1987 йил

МУНДАРИЖА

<i>Биринчи боб</i> Касаллик тарихи.....	3
<i>Иккинчи боб</i> Мактабга кириб олдим.....	8
<i>Учинчи боб</i> Бизни синфда қолдирадиганнинг боши ўнта!.....	10
<i>Тўртинчи боб</i> Хих, тулпорим, хих!.....	18
<i>Бешинчи боб</i> Мушак сабзи.....	33
<i>Олтинчи боб</i> „Запорожец“дан туғилган „Волга“.....	40
<i>Еттинчи боб</i> Симли атлас.....	53
<i>Саккизинчи боб</i> „Кампир қонуни“.....	59
<i>Тўққизинчи боб</i> Биз талаба бўламиз!.....	70
<i>Ўнинчи боб</i> Домлажоннинг „хатоси“.....	87

<i>Ўн биринчи боб</i> „Арпатехника“ қоидалари.....	107
<i>Ўн иккинчи боб</i> Пахта пунктидаги мажлис.....	121
<i>Ўн учинчи боб</i> Наргизхоннинг ҳинду холи.....	131
<i>Ўн тўртинчи боб</i> Иғвогар.....	141
<i>Ўн бешинчи боб</i> Раис бува оталик қилмоқчи.....	150
<i>Ўн олтинчи боб</i> Қаллик ўйин.....	163
<i>Ўн еттинчи боб</i> Тўй.....	169
<i>Ўн саккизинчи боб</i> Шақ этди, пақ этди, пуфак ёрилиб кетди!....	187
<i>Ўн тўққизинчи боб</i> Гапнинг индаллоси ёки қулоқقا чалинган хабарлар.....	209

ЎТКИР ҲОШИМОВ

ИККИ КАРРА ИККИ – БЕШ

*„O'qituvchi“ нашриёт-матбаа ижодий уйи
Тошкент – 2018*

Муҳаррир *M. Мирсаликов*
Бадиий муҳаррир *B. Ибрагимов*
Техник муҳаррир *H. Ниязмуҳамедова*
Мусаҳҳиҳ *A. Лутфуллаев*
Компьютерда саҳифаловчи *M. Акбарова*

Нашриёт лицензияси AI № 012. 20.07.2018. Оригинал-макетдан босишига рухсат этилди 08.09.2018. Бичими $84 \times 108^1 / _{32}$. Кегли 10,5 шпонли. Times TAD гарн. Офсет босма усулида босилди. Офсет қозози. Шартли б. т. 11,34. Ҳисоб-нашриёт т. 9,22.
Иккинчи завод 5000 нусха. Буюртма № 19-18^a

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг „O'qituvchi“
нашриёт-матбаа ижодий уйи. Тошкент – 206,
Юнусобод тумани, Янгишаҳар кўчаси, 1- уй.
Шартнома № 193-18

**84(5Ў)6
Х 71**

Ҳошимов, Ўтқир

**Икки карра икки – беш [Матн]:
Ў. Ҳошимов. – Тошкент: „O‘qituvchi“
НМИУ, 2018. – 216 бет.**

ISBN 978-9943-22-189-5

**УЎК: 821.512.133-31
КБК 84(5Ў)6**

Қатор асарлари билан ўқув-чилар меҳрига сазовор бўлган иқтидорли алиб Ўткир Ҳошимовнинг ушбу ҳажвий қиссасини ўқиганда кайфиятингиз кўтарилади.

Кескин юмор остига олинган воқеалар ғоят ҳаётий, таъсирчан акс этган.

Мазкур асар китобхонлар томонидан катта қизиқиш билан ўқилиши шубҳасиздир.

© „O'qituvchi“ NMIU
100206, Toshkent sh.,
Yangishahar ko'chasi, 1,
Tel.: (+99871) 224-04-12,
E-mail: info@oqituvchi.uz,
Web-site: www.oqituvchi.uz

ISBN 978-9943-22-189-5

A standard linear barcode is positioned vertically on the right side of the page, corresponding to the ISBN number above it. The barcode consists of vertical black bars of varying widths on a white background.